

ნათელა კახანაძე

სოფელი ჩატევენი

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული
ნარკვევი

„მეცნიერება“
თბილისი
1996

63-3 (27) + 63 5- (27)

947 922

კ 241

ნაშრომში წარმოდგენილია სოფელ რატეენის ისტორია, მის მკვიდრთა ცხოვრება ძველად და ახლა, ეთნოგრაფიული, ენობრივი და ფოლკლორული მასალის ფონზე. აღწერილი და წარმოდგენილია ამ სოფლის მკვიდრთა საქმიანობა.

წიგნი განკუთვნილია ფართო მკითხველი საზოგადოები სათვის.

წიგნი იბეჭდება ზოდნისის რაიონის გამგეობის თავმჯდომარის ბატონ გურამ ავექოფაშვილის თანადგომით, რისთვისაც მას განსაკუთრებულ მადლობას ვუხდით.

ავტორი

რედაქტორი ვ. ი თ თ ნ ი შ ვ ი დ ი, ისტორიის მეცნიერების დოქტორი, პროფესორი.

რეცენზენტები: ს. ჭ ა ნ ტ უ რ ი შ ვ ი დ ი, ისტორიის მეცნიერების დოქტორი, პროფესორი,

თ. ც ა გ ა რ ე ი შ ვ ი დ ი, ისტორიის მეცნიერების კანდიდატი, დოცენტი.

0503020906

ქ "11-607-(065)--95-- ზრდ. N 22", 1995 (C) "მეცნიერება", 1996

ავტორისაგან

1994 წლის 1 ივლისიდან 15 აგვისტოს ჩათვლით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მიერ მივიღებუდი ვიყავი ქვემო ქართლის მხარეში, კერძოდ, ზოდნისის რაიონში. სოფელ რაჭისუბნის მცხოვრებთა ყოფისა და ცხოვრების შესასწავლად, რაც ინსტიტუტის გეგმით იყო გათვალისწინებული. ზოდნისში ჩასუდმა მისი აქაური გამგებლის ახალგაზრდა, ენერგიული და ნიჭიერი პიროვნების გურამ ავეჯოშაშვილის თხოვნით, რაჭისუბნის პარადელურად მუშაობა ჩავატარე ამავე რაიონის კიდევ ერთი უძველესი სოფლის რატეენის (რომელიც აქამდე თითქმის შეუსწავლელი იყო) შესასწავლად. სოფელ რატეენის მცხოვრებთა ნაამბობის საფუძველზე, შევეცადე წარმოემჩინა მათი ყოფა და ცხოვრება: ზნე-ჩვეულებები, რწმენა-წარმოდგენები, სახალხო და რელიგიური ღვთაებები, საქორწინო ტრადიციები, დაკრძალვისა და გლოვის წესები, ამასთან, სოფლის გამორჩეული პიროვნებები - ამ სოფლის სოციალურ-კულტურული ღონის ამბებების ხელშეწყობნი.

ამ მხარეში მუშაობისას საბოლოოდ დავრწმუნდი, რომ ქართველი ადამიანი არ გადაგვარებულა: ძაღვზე ბევრი კარგი ადამიანი შემხვდა ქვემო ქართლის რეგიონში, როგორც, ქალაქ ზოინისში, ისე მის მახლობელ სოფლებში - რატევანსა და რაჭისუბანში, რამაც დიდად შენიჭო ხელი მუშაობაში. აფერუმ ქართველი კაცის სტუმართმოყვარეობას, მის სიკეთეს, სურვილს იმისას, რომ რაღაც ეროვნული გააქეთოს, წარმოაჩინოს და არ დაივიწყოს თავისი სოფლის ისტორიული წარსული, თავისი ხალხის ტრადიციები, თავისუბურებები, ადამიანის სულის ჭეშმარიტი ფასეულობანი, ურთიერთობა წარმოდგენილია ქართველი კაცის ცხოვრება.

მადლობა თქვენ, ჩემო ძვირფასო მასპინძლებო (ჩამოთვლას ვერ ვებედავ, ვინმე ვინმე არ გამომჩიეს), რომლებმაც ძალა და ყოფნა არ დაიშურეთ იმისათვის, რომ ეს წიგნი შექმნილიყო, მრ. შევეცდები თქვე-

ნი მონათხრობი უცვლელად მივიტანო მკითხველამდე, დავანახეო მკითხველს თუ როგორ ცხოვრობდით რატევენელები წინათ და ახლა. რომ ზევრი ქარგი, ყოფითი თუ საწესჩვეულებო მოვლენა ტრადიცია შემოინახეთ, ხოლო რაც დაიკარგა, ვცდილობთ აღადგინოთ. ამ ნარკვევმა მიწდა, რომ მცირე სამსახური მაინც გაუწიოს ქვემო ქართლის ისტორიითა და ეთნოგრაფიით დაინტერესებულთ და თუ ეს ნაწილობრივ მაინც მოვახერხე ჩემს მისიას შესრულებულად ჩავთვდი, იმათ წინაშე კი, ვინც მომეხმარა ამ ნარკვევის შექმნასა და გამოცემაში მოკრძალებული მადლიერებით ვხრი თავს.

ნაშრომს ვუძღვნი ყველა კეთილ ადამიანს, რომელიც უხმაუროდ აკეთებდა და აკეთებს თავის წილ საქმეს, რომელიც ბოლომდე იხარკება თავისი ხალხის სამსახურში, და სანაცვლოდ არაფერს ითხოვს, რა თქმა უნდა, მათ შორის არიან რატევენელებიც.

ნათელა კაპანაძე

10.10.1995 წ.

ქვემო ქართლი ერთი თვადისგადაღებებით

ქვემო ქართლის რეგიონის ისტორია შორეული წარსულიდან იწყება. ქვემო ქართლი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თვადისპირისით, საქართველოს ერთ-ერთი მტკად საინტერესო, თავისებური და რთული რეგიონია, რომელსაც უამთა სიღრმე დიდი დიდი დაასვა. მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი თითქმის მთლიანად განადგურდა, ნაწილი კი გადასახლდა, ქვემო ქართლმა მაინც შეძლო შეენარჩუნებინა სიწყობი, აღედგინა მეურნეობა, კულტურა, ეთნოგრაფიული ყოფა. რაზეც მეტყველებს ჩვენ მიერ გამოკვლეული სოფლები, მრავალი არქეოლოგიური ძეგლი და ნივთი (ნაპოვნი მიწის დამუშავების დროს).

ქვემო ქართლი, ისტორიული მხარე აღმოსავლეთ საქართველოში, ქართლის ერთი ნაწილი, იგივე სომხითი, შემოსაზღვრული იყო ჩრდილოეთის, კავახეთისა და ზამბაკ-ერევნის ქედებით. სახელწოდება ქვემო ქართლი მიუთითებს მის მდებარეობაზე (მდინარე მტკვრის დინების ქვემო მარჯვენა მხარეს). ქვემო ქართლი მოიცავს გაჩიანისა და ჭარდაზნის ტერიტორიებს (ე. ი. სამშვიდღისა და ხუნანის საერისთავოებს); ადრინდელ ფეოდალურ ხანაში ეს რეგიონი ქართლის პიტიანის ემორჩილებოდა. VII-XI სს-ში ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე შეიქმნა თბილისის საამირო, კლდეკარის საერისთავო და ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო. XII-XIII სს-ში ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გაგისა და დორის ქართული საერისთავოები იყო. მონღოლებისა და თემურ-ლენგის დაშქრობების (XIII, XIV, XV სს.) შემდეგ საქართველომ დაკარგა ხუნანის საერისთავო და სახელმწიფო საზღვრებმა ქცია-მტკვრის საზღვარზე გადაინაცვლა. XV ს-იდან დაიწყო მომთაბარე თურქმანული ტომების ჩამოსახლება; ამავე პერიოდში ქვემო ქართლში შეიქმნა სათავადოები: საბარათიანო, საორბელო და სხვა. XVII-ს-ში ირანის შაჰმა აბას I-მა დებედის ხეობაში ზორჩადუს მომთაბარე ტომი ჩამოასახლა; ამავე დროს დაარსა დორის სახანო. XVIII

ს-ში, ღუკუბის გამუდმებული თავდასხმების გამო, ქვემო ქართლი მკვიდრი მოსახლეობისაგან თანდათან დაიწყადა. შემდეგ ხანებში აქ გაჩნდნენ ქართველი, აზერბაიჯანელი, სომეხი და სხვა მოახალშენნი¹.

ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო და სატრანსპორტო გზები. ძველი გზების ნაშთები. ახლაცაა შემორჩენილი. ბუერი ძველი გზა თანამედროვე გზებმა დაფარა. ძველი გზები იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ სწორედ ამ გზების სანაპიროზე შენდებოდა მსხვილი დასახლებული პუნქტები. გზების მოხერხებული მდებარეობა განსაზღვრავდა დასახლებული პუნქტების, ციხესიმაგრეებისა და ნაგებობების განლაგებას.

დ.მუსხელიშვილის გამოკვლევით (1938), ეს გზა (ძველი) ემთხვევა ახლანდელ მთავარ გზატკეცილს. ნ.ბერძენიშვილმა გამოიკვლია ძველი გზები და აღადგინა მათი სურათი.

ქვემო ქართლით დაინტერესება ყოველთვის ღიძი იყო: 1948 წელს² საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ.ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტმა ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიცია მოაწყო ქვემო ქართლში. ექსპედიციის მუშაობა ერთ თვეს გაგრძელდა (25. IX - 25 X). ექსპედიციის მიზანი მრავალმხრივი იყო, ძველი გზების მიმართულებათა დადგენა, ნაქალაქარების, მონასტრების, ნასოფლარების აღრიცხვა².

ამ რეგიონის ისტორიას იკვლევდნენ ნ.ბერძენიშვილი, ექვთ.თაყაიშვილი, დ.მუსხელიშვილი, ად.ჯავახიშვილი, გ.მელიქიშვილი,

1 ქსე, ტ.10, თბ., 1986, გვ. 516.

2 ნ.ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები I, თბ., 1964, გვ.286-287.

დ. მუსხელიშვილი, მ.სინაურიძე, დ.ჭილაშვილი, ტ.ჩუბინიშვილი, ვ.ჯა-
ფარიძე, ვ.გონგაძე, თ.კილურაძე, ვ.ჯაფარიძე (მეორე) და სხვები,
ხოლო მისი უთნოგრაფიული შესწავლა აწარმოეს გ.ჩიტაიამ, დ.ბოჭორი-
შვილმა, ს.ბედუქაძემ, თ.ჩიქოვანმა, დ.ჯაშაევამ და სხვა.

1990 წელს გამომცემლობა "მეცნიერება" გამოსცა აკად. ს.ჯანა-
შიას სახ.საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის კრებული "ქვემო ქართლი",
სადაც უთნოგრაფთა მეტად საინტერესო გამოკვლევებია გამოქვეყნებული,
კერძოდ, გ.ჯაღაბაძის, ნ.შოშიტაშვილის, თ.გელაძის, ც.ბეზარაშვილის,
დ.მოღოღინის, ა.გოგიაშვილის, მ.ზანდუკელის, ნ.ქაჩაიას, ე.ნადირა-
ძის, მ.მაკალათიასა და მ.შველიძისა. ავტორთა მიერ მრავალი საინტე-
რესო ფაქტია დადასტურებული ქვემო ქართლის სოფლების ისტორიულ-
უთნოგრაფიული სახის საჩვენებლად. კრებულში მცირე მასალა სოფელ
რატვეანზეც არის, მაგრამ ეს დიდი სოფელი, ადბათ, მეტს იმსახურებს,
ამიტომ ვყადეთ უფრო ვრცლად წარმოგვედგინა იგი ჩვენს ნარკვევში.

ქვემო ქართლში მხოლოდ ძველი მეზობელი ტომების წარმომადგენელ-
თა შერევას როდი ქონდა ადგილი, ხშირად ესა თუ ის დამპყრობელი
თავისი პოლიტიკური მიზნებისათვის უცხო ტომის ჩამოსახლებადაც მიმა-
რთავდა ამავე მიდამოებში. მაგალითად, მ53 წ. ბულა თურქს ასი კომლი
ოსი დაუსახლება დმანისში. IX-XI სს-ში ქვემო ქართლში სომხური
სამოსახლო ერთეული შექმნილა, მაგრამ აქ ქართველი მოსახლეობის სი-
ჭარბე და რელიგიურ სფეროში ქაღკელონური ეკლესიის კათედრადების
სიუხვე იმის გარანტიას ქმნიდა, რომ ქართული ორიენტაცია ძალაში
დარჩენილიყო და კვლავ ქართული ეთნიკური ელემენტი ყოფილიყო ძირითა-
დი და წამყვანი. ტოპონიმებმა შემოინახა ქვემო ქართლის უძველესი
მოსახლეობის მიმანიშნებელი სახელები: "გოგარენე" და "თრიალეთი".

სოფელი რატევანი

დავიწყება ისტორიისა მომასწავებელია
ერის სულის და ხორციის მოშლისა,
დარღვევისა და წარწყმედისა.
წარსული მკვიდრი საძირკველია აწმყო-
სი, როგორც აწმყო მომავლისა.

იღია ჭავჭავაძე

ქვემო ქართლში თავისი სიძველითა და ისტორიული წარსულით გამო-
ირჩევა სოფელი რატევანი, რომელიც თურმე მევენახეობითა და ღვინის
წარმოებით ყოფიდა განთქმული, რასაც, ხაღხის აზრით, მისი სახედროებაც
ადასტურებს, რომლის შესახებ ღებენდაც შემონახულა ხაღხში: ამ მხარე-
ში სტუმრად მყოფ თამარ მეფეს ყურძნის დიდმარცვლებიანი მტევანი
დაუნახავს და წამოუძახნია: „უპ, რა მტევანიაო?“ ასე დარქმევია სოფელს
რატევანი.

სოფელ რატევანის მკვიდრი, პოეტი ღიღი გოგებაშვილიც მოუხიბლავს
ამ ღებენდას.

ჩემო სოფელო ოდითგანვე იყავ მდიდარი
ზაღებიტა და ვენახებით, ოდა-სახელებით.
მაშ საამაყო გქონია კვდავაც.
შენს მიწას ფეხი შეხებია თამარ ღეღოფლის.
ღროტა ჭიღიღში შემოგინახავს
მზესავით მზრწყინავ ქაღზე ღებენდა:
გზად გაუვლია თამარს თურქე თავის ამადით
და როცა წუთით შეუსვენიათ,
უხილავთ ვაზი დახუნძლული მსხვილი მტევნებით.
აღტაცებულა ღეღოფადი, შეუძახია:
„შეხედეთ! უპ! ეს რა მტევანია!

და ამის შემდეგ თვალსაზრისა ჩემო სოფელმ
მრავად გრიგადებს გადუღია შენს გულზე თქემით
მაინც ამაყად იარები და მოგაქვს მხრეზით
თამარ ღელოფლის ნაზოძეობი ესე სახელი¹.

სოფელი რატევანი, როგორც ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, ამ
მხარის ერთ-ერთი უძველესი დასახლება ყოფილა. რაჲ ჩვენ მიერ გამო-
კვლეული ისტორიკ-ეთნოგრაფიული მასალითაც დასტურდება. ძველ დროს,
სოფელ რატევანში ადგილი ჰქონდა ადგილობრივი მოსახლეობის ამოწყვეტას
და მიგრაციას, შემდგომ მომხდარა ამავე ნასოფლარზე ახალი სოფლის
აღმოცენება. მოსახლეობა შევსებულია უმთავრესად მესხეთ-კავახეთიდან,
მაგრამ მოსულან სხვა კუთხეებიდანაც, მაგალითად, მეორე მსოფლიო ომის
შემდეგ - ზემო იმერეთიდან, ზემო რაჭიდან და საქართველოს სხვა ისტო-
რიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდან. როგორც აღვნიშნეთ მოსახლეობა²
ძირითადი ნაწილი კავახეთიდანაა მოსული და ქართველებისათვის დამახა-
სიათებელი ეთნოგრაფიული ყოფით ცხოვრობს, მაგრამ მათ ყოფაში საკმაო
ფიგურირებს აღმოსავლური ელემენტები. თუ რატომ ამას, ქვემოთ მოგახ-
სენებთ; ხოლო 1951 წლიდან ახალი მოსახლეობის სახით ჩნდება აგრეთვე
იმერეთიდან და რაჭიდან ჩამოსახლებული მოსახლეობა, რომელთაც თავისე-
ბური ყოფა აქვთ.

ერთი ძველი დოკუმენტის² მიხედვით, რატევანი მღებარეობს დმანი-
ნის ხეობაში, მაშავერის მარცხენა მხარეზე, ყორანთის ჩრდილო დასავ-
ლეთით, ქვეშის აღმოსავლეთით. სიით 223-ია. სოფლად იხსენიება 1447-
59 წლებიდან. მისი მებატონეები 1468 წლიდან არიან კავახიშვილები,
1746 - წლიდან ქავთარაშვილები. 1536 წელს რატევანი 11 კომლით ერგო

1 დიდი გოგებაშვილი - "ღებენდა რატევანზე".

2 კაკაბაძის ისტორიული საბუთი, 111, ტფილისი, 1913.

იოთამ ბარათაშვილს. 1721 წლის აღწერით¹ ითვლებოდა 6 მეზატონე (ქვეთარაშვილები, იოთამაშვილები, შერმადინაშვილები). 18 გამოძღვნი და 7 ზოგანო ყმა².

XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ეს სოფელიც თითქმის დაყდილი იყო. XIX ს-ის დასაწყისში რუსების მიერ გადაღებულ ტოპოგრაფიულ რუკაზე (მიცნა კამარლოს) რატევნის ადგილზე აღნიშნულია სოფელი კამარლო. შემდეგში ამ პუნქტს კვდავ დაუბრუნდა სახელი რატევანი (ამჟამად კამარლოს სახელით დასახლებული პუნქტია ღმანისის რაიონში). ახლა სოფელი რატევანი მაშავრის სანაპირომდეა გაზრდილი³.

ვახუშტი ბაგრატიონი წერს: "ხოლო აწინდელთა მთავართა და წარჩინებულთ გუარნი ესენი არიან; ბარათაშვილი, რომელთა უპყარავთ გაჩიანისა და გარდაბანისა საერისთონი ტფილისის სამხრით, ვიდრე ღორე ჟანავრამდე, თენიერ მეფისა სახასოთა და შეწირულობათა ეკლესიათათა. ხოლო იტყვიან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბაძისასა, რომელსა აყხალებს გუარნი და სიგელნი მათნი მეფეთაგან წყალობისანი, კუდად ყაფდანიშვილი და აბაშისშვილი სამთა ძმათა შვილობასა. არამედ ყაფდანიშვილი იტყვის გვარობასა მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი სხუა და ქაჩიბაძე სხუა გუარი, არამედ ოდეს განიყვნენ ძმანი, ბარათასაგან არიან ბარათიანნი, რომლისა მიერ ეწოდა, ადგილთა მათ საბარათიანოდ, ხოლო აბაშისაგან - აბაშისშვილნი ეგრეთვე სხვანი, რომელნი არიან ბარათიანთაგანნივე. გარნა სპგონებულ არს ყაფდანიანთაჲცა მესამესა ძმასა ეწოდა ორბელი და მის მი-

1 მასაღანი საქართველოს სტატისტიკური აღწერილობისა მეოთხრამე საუკუნეში, თბ., 1907.

2 იასე ღორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი I, II, თბ., 1935, გვ.339.

3 კობა ხარაძე, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია. ქვემო ქართლი, თბ., 1991, გვ.34-35.

ორბედნიანი იწოდნენ, თვარე წინათქმუნი არა განმართდებოდა. ხოლო ზარათანთ გუჯარასა შინა, რომელ არს ზეთენიას, წერილ არს მეფემან ადექსანდრემ, ძემან გიორგი მეფისამან, გაჰყარნა სამნი ძმანი აბაში, გუგუნა და დავით¹.

როგორც ირკვევა, ზარათაშვილს ეკუთვნოდა როგორც ქვემო ქართლი, ასევე სოფელი რატევანი, რასაც ადასტურებს საარქივო მასალები და ისტორიული დოკუმენტები, რომლებშიც ვკითხულობთ: "ღმერთთ მთავარმან სახიერმან მიუწოდებდნენ კაცთ მოყვარემან ქრისტემან უფლად მღუთად ძედ ცნობილმან და მხოლოდ შობილმან და ვიდრე ცამდე აღმაჲადმან და უფსკრულთა გამომკლუველმან და სივრცესა სოფლისასა გარე შემკუდეელმან და ქუესკნელთა მიმართ გამამეძიებლმან და მრავადგზის ზეციერთაჲსა საკურველბათა და წუღიადთა ძმონებადთა განმცდელმან და ზუნებისა ჩვენისა ღვთაებითა გარე შემზღუდეელმან და არა დამატევებელმან და სხვათა შორის ჩუენსა შემსგზავსებულმან და კაცთა მიმართ სამღმოსა განგებულებისა მამდეგელმან და სახიერებისა ჩვენისა შვენიერებით ყოველთავე ზიარ ქმნილმან და სიმდაბლისა ჩვენისა მიმართ შეერთებულმან და კეთილთა თესთაგან მონათესავედ გამოჩინებულმან საჩინომან და ხელმწიფემან წარჩინებულმან უძლეველმან და ყოვლად ძლიერმან სკულმან მისიანმან წარმართებამან პარანიანმან სიმხნებან ისორიანმან გულკეთილობამან დავითიანმან სიბრძნელმან სოლომონიანმან ნათესავ კეთილობამან იესიანმან სიმართლემან ეზეკელისამან ცხებულბამან სამედიანმან ღვინებამან ფნეზიანმან ჩუენდილისა და სახელოვანისა მეფეთ მეფისა პატრონისა თეიმურაზისა პირმშოსა და სასურველისა მისა მეფის დავითის

1 ვახუშტ ბაგრატიონი, "ქართლის ცხოვრება", აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1973, გვ. 33.

დავითის ძემან ღვთივ აღმატებულმან და ღვთივ დამყარებულმან და ღვთივ ზეყით გვრგნოსანმან საქართველოს ტახტის და სამეფოსა ფლობით აყრობედ მქონებელმან და საზოგადოებელთა ჩუენთა ძალით განმგებელმან მეფეთ მეფემან, თვთ ხელმწიფემან პატრონმან ნაზარ აღიხან და დედამან ჩემმან დედოფალთ დედოფალთ დედოფალმან პატრონმან ელენემ, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან იმამფუდ კოსტანტინემ და ისლამარზამ, - ესე ამიერითგან უკუნისამდე უამთა და ხანთა სამკვიდროდ და საზოგადოდ გასათავებელ მტკიცე და უცვალებელ წყაღობისა წიგნი და ნიშანი შეგვიწყაღეთ და გიბოძეთ თქვენ ჩვენთა ერთგულთა და წესისაებრ მრავალფერად ერთგულობით და თავდადებით ნამსახური ყმათა ბარათაშვილს იოთამს შვილთა დუარსაზს, ჩვენს მეტინიზეთ უხუცესს შერმადინს, ოთარს, იოთამს და ორბელს, შვილთა თქვენთა ზეჟანას და ერასტის და მომავალთა სახლისა თქვენისათა ყოველთავე მას უამსა ოდის მოგიდგით ტახტსა და პაღატასა ჩვენისა კარისა და მამულისა წყაღობას დაგვეტყენით. ვისმინეთ აჟა და მოხსენება თქვენი მკითხული ვქენით და ძველი სიგლები გაგისინკეთ და თქვენი სამკვიდრო და სასაფლაო ყოფილიყო. თქვენის განაყოფის ორბელისაგან წიღში გამოგყოდოდათ, მეფეს გაუსინკავათ გამერთმიათ აწე გაესინკეთ და ვთაჟ თქვენი სამკვიდრო იყო და არის გემართლებოდნენ ისეჟ გიბოძეთ მაშავარის პირს რატვეანის ნახევარი ყოვლის კაცის მუდევრად და მოუსარჩილად მთითა, ბარითა, ტყითა, მინდვრითა, ჭაღითა, წყლითა, წისქვილითა, ზურითა, შესავლითა და გამოსავლითა, სძებრითა და უძებრითა, ნასყიდითა და უსყიდითა, ყოვლის მისის სამართლიანის მგლურითა გქონდეს და გიბედნიეროს ღთნ ჩვენსა ერდგულად სამსახურსა შინა. მაშავარის პირას სოფელ რატვენის ნახევარი არაოდეს არ მოგეშადოს არა ჩვენგან და არა შემდგომთა ჩვენთა ნათესავთა მეფეთა და მეპატრონეთაგან. აწე მოგახსენებთ კარისა ჩვენისა ვეჟიდ-ვეზირნო, მღივანნო და სხვანო გამგენო, დღეს ვინგინდავნ იყენეთ ანუ დღეის წაღმა იქნებოდეთ, მერმე ესე ჩვენგან ზოძიბუ

ღი მამულის წიგნი და სიგელი თქვენსა ასე გაუთავუთ, რარიგათაჲ ამა
ფარვანშე ეწეროს. ნურაოდეს ნუ მოუშალოთ თნიუროთაან დგომასა შეწევნი-
სა ველ დაიწერა ზრძანება და ნიშანი ესე ონღუჟსა მეფობისა ჩვენი-
სასა და ტოზ იანვარს ვე ხელითა კარისა ჩვენისა მღვიან მწიგ-
ნობრის ფეშანგის შვილის დათისათა¹. 1982 წ. 23 ნოემბერი.

მეორე საბუთი გვაუწყებს: "ნებითა და შეწევნითა ღმრთისათა,
ჩვენ ქართველთა მეფისა ერანის სპასიარძისა, ყანდარის და ქირმანის
ზეგლარზეგისა, გიშისკისა და პაიროთის მჭირავისა, ზიძის ჩვენის
მეფეთ მეფის გიორგის მაგიერად მყოფმან საქართველოს კანიშმმან
ზატონიშვილმან პატრონმან ვახტანგ და ორმა მუხუდურმან ჩემან ზატონ-
მან რუსუდან, ესე წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყადეთ და გიბოძეთ
თქვენ ჩვენთა ერთგულთა და წესისაებრ თავდადებით მრავალ სამსახურთა
ყმათა ზარათაშვილს იოთამა შვიდეშს ოთარს, ძმასა შენსა ორბელს,
შვილთა თქვენთა გივს, ზაზას, ერასტის, ზაადს და იოთამს, მას უამსა
ოდეს მოგვდეგით კარსა წყალობისასა და მამულის წყალობის დაგვაყენით
და ოთარ ფანდამს პატრონს ზიძა ჩვენს მეფეს გიორგის ფანდარს ახლდა
და იქ იმან წყალობა ექნა. ჩვენსა შეგიწყადეთ და გიბოძეთ შენის
ზიძაშვილის ღუარსაბის წილი მამული რატევანს, ზვარი წრაუთს. ყანდო-
შვილთ მარქარა და ზადუა ადუაშვილთ, ივანა თავის ძმის წულუბითა,
მამაგულაშვილი თამაზა, ნასყიდა და სეხნია, ესენი ღღეს რისაჲ მამუ-
ლის მქონენენი იყუნენ მათის მითთა, ზარითა, წყლითა, წისქვილითა,
ველითა, ვენახითა, სასახლითა, ჭურმარითა; სასაფლაოთა და ყოვლის
მათის სამართლიანის მამულითა, საძებრითა და უძებრითა, თქვენთვის და
თქვენთა შვილთათვის გვიბოძებია. გქონდენ და გიბედნიეროს ღონ ჩვენსა
ერთგულად სამსახურსა შიგან და ისე ჩვენგან მტკიცე წყალობა არაოდეს

1. საქ. სახელმწ. საისტორიო არქივი, ფ.1450, საქმე 38.

არ მოგეშადოს არა ჩვენგან და არა შემდგომთა სხვათა ჩვენთა ჩამოშად-
ვალთა მეფეთა და მეპატრონეთაგან. აწუ გიზრდნებთ კარისა ჩვენისა
ვეზირ ვეჭიდნო და ყოვლნი წარედენილნი მისულნი, ზძანება და ნიშანი
ჩვენი თქვენსა ასრუ დაუმტკიცეთ, ვითაჲ ამ ჩვენსა ნაბოძებს ჟარვანსა
შიგან სწერია ქ ტყდ. დაიწერა ზრდანება და ნიშანი ესე ჩვენი ხელთა
კარისა ჩვენისა მდივნის შანშან შარკრამოზის შვილის
ავთანდილისათა¹. 1823 წ. 26 ნოემბერი.

მესამე საბუთი: ნებითა და შემწეებითა ღვთისათა, ჩვენ გვირგვი-
ნოსანმან ორისაჲ ტახტისა და სახელმწიფოს მპყრობელთ მქონებელმან
მეფეთ მეფემან სახელმწიფო პატრონმან ვახტანგ, ესე ამიერ უკუნისამდე
უამთა და ხანთა სამკვიდროთ და საბოლოოდ გასათავებელ მტკიცე და
მოუშდელი წყალობისა წიგნი და ნიშანი შემგვიწყაღეთ და გიზოძეთ თქვენ
ჩვენთა ერთგულთა და წესისაებრივ მრავალფერად ერთგულობით და თავდა-
ლებით ნამსახურთა ყმათა ზარათაშიგან იოთამის შვილთა გიორგის, ბე-
ჟანს, მოძღვართ მოძღვარს იოსებს და გივისა და ერასტისა და შვილთა
თქვენთა შერმადინს და ჩამოშავალთ სანდისა თქვენისათა ყოველთავე.
მას უამსა, ზედეს მოგვდეგით კარსა და მამულის წყალობის და გუვატე-
ნით, ჩვენს ვსმინეთ აჲა და მოხსენება თქვენი, შემგვიწყაღეთ და გიზო-
ძეთ მაშავარის პირს რატვეანის ნახევარი, ვითაჲ მამულათ და სამკუ-
ვიდროთ ირჩეოდით წყაღითა, წისქვილითა, ველითა, ვენახითა, სახნავთა
და უხნავთა, შენითა და ოჯახითა, საძებრითა და უძებრითა, ჭადითა და
წყლისპირითა, მთითა ზარითა, სახმარითა და უხმარითა, ნასყიდითა და
უსყიდითა, ყოვლის მისის სამართლიანის საქმითა და სამძღვრითა.
ქონდეს და გიზედნიუროს დიხ ჩვენსა ერთგულთ სამსახურსა შიგან. აწუ
მოგახსენებთ კარისა ჩვენისა ვეჭიდ ვეზირნო და მდივანო, დღეს

ვინგინდავენ იყვნეთ ანუ დღევანდამა იქნებოდეთ, მერმე ესე ჩვენგან ზოძებული მამულის წიგნი და სიგელი თქვენცა ასრე გაუთავუთ, რარგა-დაც ამა ფარვანშ ეწეროს. ნურაოდეს ნუ მოუშლით ზედნიურის ბატონის მამას ჩვენისაგანაც საფიყარი მქონოდა ჩვენც გაგვთავებია თვნიურ თანადგომისა შეწევნისაგან კიდე დაიწერა ბრძანება და ნიშანი ესე ტმდ ენკენისთვესა იდ.ველითა კარისა ჩვენისა მღივან მწიგნობრის ყორდანაშვილს მერაბისითა ესე ასრე დაგვმკვდრებიათ¹.

მეთხე საბუთი: "ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმან წყალობისა წიგნი და ნიშანი შეგიწყადეთ და გიბოძე თქვენ ჩვენსა ერთგულსა ყმასა ზარათას შვილსა გიორგის, იორამს და შვილთა თქვენთა იოთამს. მას უამსა ოდეს ყიზილბაშით ზედნიურის ფენის ბრძანებით მოვედით ჩვენს სამკვიდროზე გვიდგოთ კარსა და მამულისა წყალობისა და წიგნისა გუვაჯენით. ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და ძვედ სიგელთა მოგვართვით. ჩაჩიკას შვილის სახელი დღეს რისაც მქონებუდ არის, კანი-აშვილი როსტევან რისაც მქონებუდ არის, აკურთას რითაც მქონებუდ ყოფილიყოს: ფტარეთის ნახევარ, დარბას ჭადას ნახვრით, ავაზნის ნახევარი, კანაზიანის ნახევარი ან სხვის რისაც მქონებუდ ყოფილიყო. დმანისის ნახევარი, საბაუოს თუ რამ სარგო იყოს, მისი ნახევარი, ქვაბენის ნახევარი, დიდაზაშინის ნახევარი, ზოსდუზის ნახევარი, ტანძია მისითა სიმძღავრითა, წითელი ეკლესია მისითა სამძღავრითა, სამაგარა მისითა სამძღავრითა, მანაკერტას ნახევარი და სა-სახელე თქვენ კერძად ყოფილიყო ძველთაჲ ქვემო შინდხამა მისისა სამძღავრითა, თათრები ქაოზიანთ ნახევარი, აღზაზაღუს ნახევარი, საკარისის ნახევარი, ოროზმანის ნახევარი, მიჯის ნახევარი, ვარმაგარის ნახევარი, ხუდის ნახევარი, დუქის ნახევარი, ქვემო თაგუთი მისისა სამძღავრითა, ანგრევანი მისითა სამძღავრითა, სიქიშხანი მისითა სამძღავრითა, ჩიხიხურის ნახევარი, მეტავისის ნახევარი, ვინაი მისის სამძღავრითა, შავაგომო მისითა

სამძღვროთა, მარაზდა მისითა სამძღვროთა, რატევანი მისითა სამძღვროთა, საკირის სოფლის ნახევარი, კრესიდას ნახევარი, ზადახაურს ორი წილი, წრუთის ნახევარი, ყოვრეთ მისითა სამძღვროთა, გუდარხის ნახევარი, კრეფა ჩადურთა მისისა სიმძღვროთა, გომარეთისა და ზემო ზახო და რასაყ ამ მამულებში სახუცესი გქონებოდეს და ან ძველთაგან გაყრაში გრგებოდეს არ ის მოგვშლია. ყოველივე მისითა შენითა, ოფეთითა, ევლიყა, წყლითა, წისქვილითა, სახნავ-უხნავითა, მთითა და ზარითა, ტყითა და ჭადითა, ყოვლითურთ მისითა სამართლიანითა გქონდეს და გიბედნიეროს ღმრ ჩვენსა ურთგუდად სამსახურსა ქუეშე. გიბრძანებთ დმანისის ხევის ქვეშისკუფს საბარათიანოს ტრულანო მელიქნო, სხვანო მოხელენო, კარისა ჩვენსაგან წარვდენილნო მოსაქმენო ზაზა და წყალობა ესე ჩვენი? თქვენცა ასე გაუთავეთ და ნურვინ შეუყვილით. დაიწერა წიგნი და ნიშანი ესე ინდიკტოხსა მეფობისა ჩვენისასა ორსა ღვინო-ზისთვესა იხუთმეგსა ხელთა მდივან მწიგნობრის თუმანი შვილის ზარველისათა¹. 1823, 20 ნოემბერი.

ზოდნისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორმა იაშა ზოზოხიძემ გულისტკივილით აღნიშნა, რომ ზოდნო წლის მანძილზე ქვემო ქართლში, კერძოდ ზოდნისის რაიონში ერთი მეცნიერის კი არ ჩამოსულა, რომ არქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი ჩატარებინა, მაშინ როცა საქეთებელი და გამოსაკვლევნი ძალიან ბევრია და ჩვენი მხარე მეცნიერის ხელს ედისო. მისთვის თქმით, ზოდნისის რაიონში დღეს 50 სოფელი 10 სოფელია ქართული-ზოდნისი, რატევანი, რაჭისუბანი, ქვეში, ტანძიკა, ზაღიჭი, კაზრეთი, წითელსოფელი, აკაურთა, ხრამის ხეობაში შენდება ახალი სოფელი ტაფანი.

1 იქვე, გვ.58.

1721 წლის ისტორიული წყაროების¹ მონაცემებით ბოდნისის რაიონის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა 26 700- მდე ქართველი; სამხრეთ ირანის მომთაბარე ტომის 10 ოჯახი, 450 სომეხი, 23 ლეკი, 57 ოსი. იყო 184 სოფელი, აქედან 12 მუფეს ეკუთვნოდა, 8- ედოფაღს. მებატონეები იყვნენ ყაფდანიშვილები, ზარათაშვილები, ორბელიანები, თარღაშვილები, ციციშვილები, თურქესტანიშვილები, სოდოლაშვილები, მანთაშაშვილები, თულაშვილები, ზურაბაშვილები, ზადიშვილები, ორბელიშვილები, კავახიშვილები, თუმანიშვილები.

ადასრული მონაცემებით ვენახები ყოფილა 800 წყრთა (ქექტარი), ხიდის ბაღები - 150 ჰა, ბამბის ნათესები 50 ჰა, პურეული - 3 500 ჰა; 1699-1700-იან წლებში სოფელი რატევანი მუფეს უგზავნიდა 310 საპაღნეღონოს (საპაღნეში 6 ფუთი), ხოლო ბოდნისი (დღევანდელი ხაჩინი) - 260 საპაღნეს. როგორც ჩანს, ეს ორი სოფელი განთქმული ყოფილა შევენახეობით, წინააღმდეგ შემთხვევაში "სამეფო ღვინოს" ხარკად ამ სოფელს არ შეაწერდნენ².

სოფელ რატევანში, როგორც ეგებნდა გვამცნობს და შემორჩენილი დოკუმენტი მიუთითებს, მევენახეობა დიდად ყოფილა განვითარებული. რატევნელი მოსახლეობა დღესაც აგრძელებს და არ ღადატობს იმ ძველ ტრადიციასა და ჩვეულებას, რომელიც მამა-პაპათაგან უიძინეს. მევენახეობას აქ დღესაც წამყვანი ადგილი უჭირავს, ძირითადად გავრცელებულია ყურძნის შემდეგი კიშები: რქაწითელი, რომელიც ძალიან კარგად ხარობს, თავკვერი (შავი ყურძენი), ბუდეშური, გორულა, ქიშმიში, თითა, დერჩულა, მალღივი შავი, ციქა, ცოლიკაური, აღიგოტე, შავი

1 მასაღანი საქართველოს სტატისტიკური აღწერილობისა მეფერამეტე საუკუნეში, თბ., 1907.

2 ბოდნისის მსარეტმოღონეობის მუზეუმი - ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილების საბუთი.

საფერავი, ადესა, რომელიც მოგვიანებით გერმანელებს შემოუტანიათ და ძალიან კარგად ხარობს, მზადდება საუკეთესო ზოდნისური ღვინოები. გრუზა გრძელიშვილის თქმით: "ყურძენი ნაწილიანი არის, ღმერთის წილი ურევია შიგ: აბა შეხედეთ, როგორ ვერცხდისფრად ბზინავს ყურძნის მარცვადი". მას ხომ თავისი მფარველი ღმერთიც ჰყავს, ბერძნულ მითოდგიაში მევენახეობისა და მელვინეობის მფარველი ღვთაებაა დიონისე. ვაზი სიმბოლოა საქართველოსი. ქართული მელვინეობა ისევე ძველია, როგორც ქართველი ხალხის ისტორია. საქართველო ტრადიციული მევენახეობა-მელვინეობის მხარეა. გლეხისათვის ვაზი ყველაფერია "სიციხის ხეა" და ამიტომაც ვაზი გლეხისათვის მეტად ძვირფასია. ვაზთან ბევრი რამაა დაკავშირებული, კერძოდ რად ღირს წმინდა ნინოს კვარი ვაზისა, სვეტიცხოვლის კვარი ვაზისა.

"ვაზის რტო ქართული უძველესი ორნამენტის საგანძურს ეკუთვნის და ერთ დროს ძალიან გავრცელებული იყო ჩვენში. ვაზი და მტევანი ასევე ძველი ქრისტიანული სიმბოლოებია. პირველი ითვებოდა თვით ქრისტესი და ეკლესიის, ხოლო მეორე - ქრისტესი და მარტვილთა სიხსნის სიმბოლოდ"¹. ივ. ჯავახიშვილი წერს: "საქართველოსათვის მევენახეობა-მელვინეობის განსაკუთრებული ეკონომიკური მნიშვნელობა კარგად ესმოდათ მის მეზობელ მტრებს და სწორედ ამით აიხსნება, რომ XIV ს-ის დამდეგს თენურ-ღენგმა და შემდეგ XVIII საუკუნის დამდეგს შაჰ-აბასმა საქართველოს ეკონომიკურად დასაუძღურებლად თავიანთ დაშქარს ვენახების გაკაფვა-ამოცემა უზრძანესო, რასაც მოწმობს დღემდე შემორჩენილი სახელწოდებები: ნასოფლარი, ნაფუძარი, ნავენახარი"².

1 იხ. დევან მუსხელიშვილი - არქეოლოგიური ექსკურსიები, თბ., 1941, გვ. 26.

2 ივ. ჯავახიშვილი - ქართველი ერის ისტორია; თბ., 1951, ტ. 1, გვ. 47.

ქართულ ფოლკლორში ყურძენს ასე უმღერიან:

“ვაზის ძირში ჩიტი გჭამდა,

გოდრით გამოგიტანეო,

საწნახელში ჩაგყარე და

ფეხით გამოგიყვანეო,

ქვევრში გადაგიტანე და

ჩაფით ამოგიწოდეო,

მაინც მათრობ, უნამუსოვ,

ერთხელ არ შემოიყოდეო”.

ვაზსა და ღვინოს, საუკუნეების განმავლობაში უზიენია ისტორიის მძიმე ჭაპანი ქართველ გლეხთან ერთად¹.

აქაურ მცხოვრებთა მეხსიერებაში ზემოთხსენილი სოფელ რატევანთან დაკავშირებული ტომონიმები: ქვემოთ ვენახებს ნადეღების ვენახი ჰქვია, რატევის მინდვრებსაც ნადეღებს ეძახიან, ნადეღების ზემოთ - ახალ მამულს ვეძახით, საძოვარია და შვრია ითესება. რატევის თავზე გორის კვირაცხოველია, სადაც იმართებოდა კვირაცხოვრობა. კვირაცხოველზე ყოფილა ეკლესია, ახლა კი ნაეკლესიარია; კვირაცხოვლის გადმოღმა წმინდა გიორგის თეთრი ეკლესიაა, იმის გადღმა წმინდა მარიაშის ეკლესიაა, სოფელში სამი სასაფლაოა. შეითავს მამავერის გაღმა, სადაც ბალ-ვენახია გაშენებული; შეითავს თავზე არის ეკლესია. თეთრი გორა, დისვედი ანუ იგივე ყარაუღთაფანი გახლავთ ნასოფლარი ხრამის თავზე, სამშვიდღეს გამოღმა; გრძელი მიწები, სახნავ-სათესია, ხორბაღს თესავენ; ნაჭარხლევს ნეკერჩხლის მიწებს ეძახდნენ, ამჟამად ხორბაღს თესავენ; ქარის მთა ანუ იელი-ზაზა, მანთაშოვების დიდი ვენახებით. მას მანთაშოვების ვენახებსაც ეძახიან; ხოდაზუნები პატის მიწა, ძეძვიანი, ძაღლის ენა, კაღურთაფანი. ვაკეფერდა

1 ზ. ნერსეზაშვილი, ღვინოშია ჭეშმარიტება, თბ., 1993, გვ. 6, 25.

საზამთროს თესავდნენ; საკმინყარო, ნიკუას გზა, ზოსტნები, დიდი ვაშლის ტყე, ქოხეზხევი, გრძელი ქედი, ყარაყაი, უზუნდარა, ახადმამუ-¹ლი, ყამარდო, რიყიანის მიწები - იმერლები და რაჭველები არიან ჩასახლებულნი; ჩურყამარდოსა და რიყიან მიწებში ასედა ფერმეზია; შვითადლო².

რატვეანი დასავლეთით ესაზღვრება ზოდნისს, აღმოსავლეთით სოფელ აკაურთას, სამხრეთით - სოფელ ზვარეთსა და მდინარე მაშავერს, ჩრდილოეთით - დისველს.

დისველიც ძველი ნასოფლარია, რასაც აქანტურებს ისტორიული წყაროები, სადაც ვკითხულობთ: "რატვენისა და ყორანთის ჩრდილოეთით მდებარეობს ვრკელი ველი, რომელიც ქვემო ქართლის დავური პდატოს ნაწილია"¹.

ვახუშტი ბაგრატიონი მას დისველს უწოდებს (ახლა თაფანი ჰქვია). "ამას ზეით დისველის მიწლორი უწყდო, არამედ ნაყოფიერი ქცია-მაშავერს შუა და მოუყადე; მარყვალთა, ზრინჯ-ბამზას გარდა"².

მართლაც, მთელი 20 კმ-ის სიგრძის ეს პდატო არც ერთი მდინარით არ იკვეთება, მიუხედავად ამისა, კარგად არის ათვისებული სასოფლო-სამეურნეო კუდტურების მოსაყვანად. აქ არსებული ერთად-ერთი ნასოფლარი (დისველი) ახლა ეკად-ზარდებითაა დაფარული. დარჩენილი ნაგებობათა კვადი. შეიჩნევა ხელოვნურად გათხრილი რამდენიმე ღრმა ორმო, რომლებიც, ადბათ, ჭის როდს ასრულებენ. სახელწოდება დისველის წარმოშობის შესახებ ხაღბში არსებობს თქმულება, თითქმის ერთ-ერთმა

1 დ.მარუაშვილი, საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, ნაწ.11, თბ., 1970, მასაღანი საქართველოს სტატისტიკური აღწერილობისა მეტერამეტე საუკუნეში, თბ., 1907.

2 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941.

თავადმა თავის დას გათხოვებისას აჩუქა ეს ველი, "ღის ველი"¹.

მდინარე მაშავერს რაყ შეეხება, ვახუშტი ბაგრატიონის "აღწერა-ში" ვკითხულობთ: "ხოლო ყარაღაცისა და ტაშორის მთის ჩრდილოეთით ქერძო არს დაბანისის ხეობა, და მდინარე მაშავერი, მიმდინარე მის შორის. ხოლო იწოდა ქუიის რთვისათვის: "მა შავერიე ქუიას" და აწ მაშავერად წოდებულა"².

რაგვევანში, 1985 წლის მონაცემებით, ცხოვრობს 448 კომლი, 1802 სული. ყველაზე მრავლად არიან ავქოფაშვიდები - 42 ოჯახი.

1 კოზა ხარაძე, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, ქვემო ქართლი, თბ., 1991, გვ.35.

2 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, თბ., 1941, გვ.38. -

სოფელში დღესათვის სულ ცხოვრობს 78 გვარი.

ავქოფაშვილი 42, აპრესოვი 8, ასანიძე 25, აშიგოვი - 1, ადექსანვი 1, აყოფოვი 1, არგელაძე 1, აპრესაშვილი 1, ადექსიშვილი 1, ასლანიშვილი 1, ბეჟანიშვილი 3, ბოსტანაშვილი 2, ბიძინაშვილი 1, გაბოშვილი 2, გაფრინდაშვილი 6, გოგებაშვილი 24, გოგოლაძე 38, გორდაძე 6, გრძელიშვილი 8, გუნაშვილი 12, გუნაშოვი 6, დარბაიძე 2, დადაქიშვილი 3, დარჩიაშვილი 1, დევნოზაშვილი 29, დემურაძე 3, ერაძე 10, ექიზაშვილი 1, ეატარაშვილი 2, ვაიზადიანი 2, სამოი-ანცი 1, თეთრუაშვილი 4, თუთიაშვილი 1, ინაძე 2, კოღიაშვილი 11, კაპანაძე 8, კიპაროიძე 8, კაღოროველი 1, ღონდარიშვილი 21, დაბრეშვილი 23, ღომსაძე 11, ღომიძე 4, დაგუნაშვილი 1, დაზარიდი 1, მანთაშოვი 4, მენთეშაშვილი 18, მიქაძე 6, მუკირიშვილი 9, მაჭარაშვილი 3, მეტრეველი 10, მიშელაძე 2, მაისურაძე 2, მამიაშვილი 1, მალრაძე 1, მონიაშვილი 1, მონივი 1, ნასყიდაშვილი 2, ოქრია-შვილი 1, სიმონიშვილი 2, სამადაშვილი 1, ტყემადაძე 8, ტოკლიკიშვი-ლი 1, ტატუაშვილი 1, უღუფანოვი 1, ფარქოსაძე 5, ფილიაშვილი 1, ქომეთიანი 1, ქვლივიძე 1, ღონლაძე 6, ღვინიაშვილი 1, შეყდაშვილი 11, შონია 1, შუბითიძე 3, ჩაჩანიძე 6, ჩომახაშვილი 1, ჩიქოვანი 1, ცარციძე 2 და ხიზანიშვილი 2 ოჯახი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყველაზე დიდი გვარებია:

ავქოფაშვილი 42, გოგოლაძე 38, დევნოზაშვილი 29, დაზარეშვილი 23 და ღონდარაშვილი 21.

აქედან 22 ოჯახს გვარი აქვს სომხური თქმულა ქართველები არიან, ენა და ყოფა ქართული აქვთ. 5 ოჯახი ზერძნულია, დანარჩენები, უმრავლესობას, წარმოადგენენ ქართველები.

სოფელ რატევეანში ერთი საშუალო სკოლა, 2 პაზღიოთეკა, ერთი

საბავეშვო ზალი, სასოფლო კუდტურის სახლი, სამედიცინო პუნქტი, და მეურნეობის ადმინისტრაციული შენობაა.

ღლეის მონაცემებით მთელი რატევანის მოსახლეობის საკუთრებას წარმოადგენს 113 ჰექტარი მიწა; 1989 წელს 93 ახალგაზრდა ოჯახისათვის გამოიყო 18 ჰა სამოსახლო მიწის ნაკვეთი. ერთი ოჯახი საშუალოდ მეოთხედ ჰექტარს ანუ 2500 კვ.მეტრ მიწას ფლობს. „სოფელში მიწის პრივატიზაცია არ მომხდარა, ვინაიდან ის ნორმები, რომლებიც მოსახლეობას შესთავაზეს არ აკმაყოფილებთ: კერძოდ, სარწყავში პირველ კატეგორიაზე—2500 მ/კვ, მეორე კატეგორიაზე—2000 მ/კვ. მოსახლეობამ მოითხოვა 5000 მ/კვ, რასაც კერატეობით ხელმძღვანელობა ვერ აკმაყოფილებს.“—გვიამბობს ადგილობრივი მკვიდრი თავის სოფლის შესახებ.

შადვა სიმონიშვილი¹: „სოფელი რატევანი 1600-1700 წლებშია გაშენებული. რატევანში ძირითადი გვარები მოსული არიან კავახეთის სოფედ გოგაშინიდან, მანობამდის აქ სოფელი ყოფილა, რომლის სახელი არ გვახსოვს, მარტო სასაფლაომ და ეკლესიამ მოაღწია. სოფელი რატევანი ყორამთის ძირზე ყოფილა. ჩვენი ხალხი, ვინც აქ ცხოვრობს, არიან გამოქყუდნი კავახეთიდან, გოგაშინიდან. ისინი იქედან გამოექყნენ, თურქეთის შემოსევებს. იქიდან წამოსულებმა, ღიდი ხნის სიარუდის შემდეგ, აქ, ამ ადგილებში მოაღწიეს. ეკლესიასთან ახლოს ხევი ჩამოედოდა. იქ უნახავთ ნასახლარები, ზალები და უფიქრიათ, რომ აქ ცხოვრება შეიძლებოდა და დასახლებულან ამ ეკლესიის დაბლა. მერე

1 67 წლის, ჰყავს ორი შვილი და ოთხი შვილიშვილი.

ადგნენ და ამ სოფელსაც დაარქვეს რატევანი. თავდაპირველად იყო დიდი რატევანი და პატარა რატევანი, ან ახალი და ძველი რატევანი. ზარე პატარა რატევანად ითვლებოდა. ძველი რატევანი, დროთა ვითარებაში დაიკარგა. ჯავახეთიდან წამოსული გვარები სულ ქართველები იყო, შემდეგ ჩვენი ადგილები სასომხეთმა დაიპყრო. აი, ეს ჩვენი ეკლესია ქართული საღვთისმეტყველებისაა, მაგრამ 1600-1700 წლებში, სომხებმა გაასომხეს. 1930-31 წლებში ტერტრა მოდიოდა, აი, იქ, ძველ ნანგრევ ეკლესიაზე მოდიოდნენ ქართველები და მეორე ეკლესიაში სომხები მიდიოდნენ, რატევანში მევენახეობა იყო და არის ძლიერ განვითარებული. ქართლში დიდი ყურძნის მტევნები იყო. ერთხელ კახეთის თავადი სტუმრებია ქართლის თავადს. კახეთის თავადს უთქვამს რა მტევნებია და თოქოს იმის შემდეგ დაერქვა რატევანი.

რატევის ტერიტორია ორად იყო გაყოფილი. ერთი ეკუთვნოდა მანთაშოვს და მეორე-ზარათაშვილს. მანთაშოვი იყო ვაჭარი, რომელმაც დიდძალი ფული დააგროვა, გაძლიერდა, იყიდა დიდძალი მამულები, ბაქოს ნავთობიც იყიდა და გაუტოლდა თავადებს. მანთაშთან შემდეგ გადიკთა გვარი და გახდა მანთაშოვი. სომხები რომ შემოვიდნენ, იმიტომ მოხდა, რომ მათ გარკვეული უპირატესობები ჰქონდათ, ჩვენი ქართველობა ზავ-შევს სომხურად ნათლადნენ, სომხურად იკეთებდნენ გვარებს. ჩვენი ხალხი იძულებულნი იყვნენ თავადებთან ემუშავათ-ზარათაშვილებთან და მანთაშოვებთან.

მოსავლის ნახევარი გლეხებისა იყო, ნახევარი-ზარათაშვილებისა და მანთაშოვების. მანთაშოვს აქ დიდი ღვინის საწყობები გააჩნდა.

სოფელ რატევანში დიდი ოჯახები იყო, ერთად ცხოვრობდნენ. ოჯახში მებრუნეობას კოდექსურად განაგებდნენ. შეძლებულ გლეხს მოკამაგირეც ჰყავდა. ოჯახის უფროსი აწესრიგებდა საქმეს, როგორც გიჟხარი, თავდაპირველად დიდი ოჯახები იყო, შემდეგ გაიყო დროთა ვითარებაში. ოჯახს ჰყავდა უფროსი (ოჯახის პაპა). თავდაპირველად, რატევანი რომ დაარსდა,

ძირეული გვარები შემდეგი იყო - ღაზარეშვილი, ღვენოზაშვილი, ავქოფაშვილი, გუნაშოვი, აპრესოვი. ღვენოზაშვილებს უძახიან საღანთ ღვენოზაშვილებს. საღანთები იყოფოდნენ ორად: კიგიღანი და მაპუანი.

გუნაშოვებს გუჰანთ ეძახდნენ. აპრესოვების გვარი თავდაპირველად გორდაძეები ყოფილან, მაგრამ ამ სოფელში პირველად სიმონა ჩამოსულა ამ გვარის კაცი და აპრესოვები შემდეგ სიმონიშვილებად დაწერილან. სიმონას ჰყავდა სამი შვილი: გიორგი, სოლომონი და ანექსი. მათგან გაჩნდა გიორგაშვილი, მე მეოთხე თაობა ვარ გიორგაშვილისა, შემდეგ — სიმონიშვილი და ანექსიშვილი. ღაზარეშვილები დაყოფილი არიან სოლომონაანი და კოსტანაანი. გოგზაშვილებს იმედანთ უძახიან. პირველად რატევანში ამათ დაარტეს ზარი, მოგვიანებით ამათ მომდევნოდ ღონღარეშვილები ჩამოსახდნენ. ღონღარიშვილებს ორ შტოდ იყოფა. ზაშადაანთი თურქეთიდან მოსულ ღონღარიძეებს უძახიან და სიტყვისიტყვით ზაშადა თავადს ნიშნავს. ამ გვარის კაცს თავადი მოუკლავს და თურქეთში გაფასულა.

კანტორასთან ეკლესიის ნანგრევია. აქ ადრე ქართული სოფელი ყოფიდა ამ სოფელს დია რქმევია. თავანზეც არის ნასოფლარი. დღეს რატევანი გაყოფილი არაა მარტო ერთი რატევანია.

ადრე სახელს ქვითკირით აშენებდნენ. აქ თონეზი ჰქონიათ, მაგრამ შემდგომში ნემეცუბიდან გადაიღეს და ფურნეების შენება დაიწყეს, აქ შეაყვებლი არ იყოდნენ, ძირითადად ზუხარს აშენებდნენ. მიწური სახლები იყო, ურთსართულიანი ქვის სახლები. 1930-31 წლებიდან დაიწყო ოჯახების გაყოფა. გაყოფა ოჯახის უფროსის დახმარებით ხდებოდა, გარეშე პირს არ ჩარევდნენ¹.

გივი ღაზარეშვილი¹ "ჩვენ ვართ სამხრეთ-კავკასიიდან, გოგაშენიდან, იქიდან წამოსულა მამაჩემის მამა, თავდაპირველად

1 67 წლის, ყავს ორი ვაჟიშვილი.

განთიადში უცხოვრიათ, შემდეგ განთიადიდან რატევანში ჩამოსულან. აქ რომ მოსულან, სადაც წყალი ყოფიდა იქ დასახლებულან. ესენი ყოფიდან ოთხი გვარი: ღაზარეშვილები, გოგებაშვილები, დევნოზაშვილები და ავქოჭაშვილები. ეკლესიის ახლოს ყოფიდა წყარო. ეს ეკლესია 300 წლის იქნება, მეტი არა. ზევით წყარო აღმოუჩენიათ და დასახლებულან აქ. დაურქმევიათ სოფლისათვის რატევანი. რატევნის შემოსასვლელში ყოფიდა მარანი, საწნახელი; თურმე ურმები შედიოდნენ და სცდიდნენ მარანს, მარნის გვერდით ღორს ეძახდნენ. ბატონები როცა გადაუგდიათ, მერე მოსულა მანთაშოვი და შეუსყიდია მიწები. ქვირაში ერთეხდ ჩამოვიდოდა, ხოდმე, თვითონ თბილისში უცხოვრია. 1921 წელს, როცა ზოდშვიტები შემოვიდნენ, მანთაშოვები გაუპარებიათ სამშვიდღეში. ზიძაჩემს ვარდამ ღაზარეშვილს უმუშავნია აქ და იმას გაუნაწილებია ეს მიწები რატევნელებზე.

თავდაპირველად ჩემი პაპა ბანიან სახლში ცხოვრობდა. ბანიანი სახლი იყო მიწური, ზევოდან სე-ტყით იყო დახურული და ბედტები ეღაგა. გვერდები ქვისა ქონდა, ბუხრით, ზევით "ჩორნა-პოლი" ქონდა დაგებული. ბანური სახლი გრძელი იყო, ცად მხარეს საქონელი ჰყავდათ, ცად მხარეს თვითონ ცხოვრობდნენ.

1938-40 წლებში რატევანი. პაგარა სოფელი იყო. ასფადტი არ იყო დაგებული. ელი გზას ვეძახდით, დამტკრეული ქვაფენილი იყო და აქლემების ქარავნები გადიოდა, ხოდმე, ამ გზაზე. რიყიან მიწებზე სოფელი არ იყო კერ გაშენებული.

რატევანში ყველაზე მეტად მევენახეობა იყო განვითარებული. თაფანზე 1939 წელს ვენახი გააშენეს. 1960-1965 წლებში. ისევ გაკაფეს. ამჟამად იქ სახნავ-სათესია და სათიბებია*.

მარიამ მანთაშოვი¹: მამა არა მყვანდა. 6 წლისა ვიყავი მამა

დამელუბა, უნდა შესწავლა უმაღლესში, მაგრამ ომი დაიწყო, ომის შემდეგ გათხოვდი და ველარ ვისწავლე. მე ზოგადი გამოარდა, "კოლხოში" რომ დაარსდა, ის იყო ბრიგადირი, მთელი საქონელი, ხარ-ურები სულ "კოლხოზში" შეიტანა. "კოლხოზში" მოწინავე მუშა ვიყავი. ჰანას ქაღელ-ზიყ შკიდნენ, ყანაშიც გაგვითენებია. ღამეყანაც მიმკაა.

რატევანი ძირითადად იყო მაღლობზე (ზემო რატევანი) მთის ძირში. პირველად 100 მოსახლე ცხოვრობდა. 1948 წელს ბარში აშენდა სახლები და ჩამოსახლდა რატველი და იმერელი მოსახლეობა. ძველად მთელი ეს ხალები სულ მანთაშოვისა იყო. შემდგომ სოფელი რატევანი შეივსო გადმო-სახლებული გვარებით. ამ ადგილებში, დახდა სტადიონს ქვემოთ, სადაც ახდა რატველი და იმერელი მოსახლეობა სახლობა, იყო ყანები. ჩვენ ძალიან ზევრი ცხვარი გვყავდა, ზევრი მოკამაგირეც გვყავდა. რატევანი ორ ნაწილად იყო გაყოფილი. ზემო და ქვემო რატევანი ანუ ძველი რატევანი და ახალი რატევანი. ძველმა რატველებმა იწყეს თანდათან ქვემოთ ჩამოსვლა, იმის გამო, რომ აქ წყალი არ იყო, მიწები არ იყო. ცხოვრების პირობები ძალიან ცუდი იყო. გზასთან შორი იყო. ზოგმა იყიდა მიწები, ზოგმაც სახლი აიშენა".

ელიზბარ მენტეშაშვილი: "მაშინ ჩამოსახლება ხდებოდა რატევანში, აქ ძალიან ცუდი მდგომარეობა იყო, სხვადასხვა ეროვნების მოსახლეობა ჭარბობდა და შვედა უნდოდა ერთის მხრივ ამ სოფელს.

მანთაშოვი იყო თბილისელი მენტეშაშვილი. XVIII ს-ის მეორე ნახევარში აქ იძენს დიდძალ მიწებს, მას ბოდნისში ჰქონდა ღვინის მარანი, რომელსაც ბატონის სახელს ეძახდნენ".

თამარ ავექოფაშვილი¹:

1. ჰყავს მუღლდე, სამი ვაჟ, სიმონიშვილი მიხეილი, ნოდარი და აწ. გარდაცვლილი ოთარე. ქალბატონი თამარი მათემატიკის მასწავლებელია სოფელ რატევანის საშუალო სკოლაში.

"თითქოს აქ ამ ადგილებში ყოფიდა დიდი ტყე და მათ შორის ვაზის ხეები. მეც გამიგონია, აქ თითქოს თამარ მეფეს გამოუვლია, დაუნახავს ვაზი, რომელსაც შესანიშნავი მტევანი ესხა და უთქვამს, 'შეხედეთ, რა მტევანიაო, და ამის შემდეგ ამ სოფელს დაერქვა რატევანი. დღეს რატევანში ძირითადად მევენახეობაა გავრცელებული. რატევანში არის თეთრი ეკლესია წმინდა გიორგის სახელობისა. შემორჩენილია ღვთისმშობლის ეკლესიის ნანგრევები".

გრუზა გრძელიშვილი¹. "ჩვენ ჩამოგვასახლეს 1951 წლის 11 დეკემბერს ონის რაიონის სოფელ სევადან. გეგმიური ჩამოსახლება იყო. 30 გლეხი ონის რაიონიდან დასახლდა რატევანში, ძირითადად ჩამოვსახდით ერთი საბჭოს 1-ადხი: გრძელიშვილები, ერაძეები, ორი გლეხი მეტრეველები უკან წავიდნენ. ჩვენ ჩვენი წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები მოვიტანეთ აქ, ზოგიც ერთმანეთისგან გადავიღეთ. წინათ ხადხი იქ სახლდებოდა, სადაც წყარო იყო.

1980 წლიდან რატევნის საშუალო სკოლის დირექტორი ვარ; რატევნის საშუალო სკოლაში დღეისათვის 340 ბავშვი სწავლობს, გვაქვს საბავშვო ბაღიც.

რატევანში, ზემოთ, გორაზე, არის წმინდა გიორგის ეკლესია. არი უფრო დიდი ხნის XIV ს-ის ღვთისმშობლის ეკლესიაც, რომელზედაც დაჰიდარური წარწერებია.

დევან კოდიაშვილი¹. "სოფელ რატევანში იყო დაწყებითი სკოლა, სადაც 7 წლის შემოყვანეს მშობლებმა. ეს სკოლა გახსნა მღვდელმა დიმიტრი პეტრიაშვილმა, რომელიც თავის ქალიშვილებთან ერთად ასწავლიდა წერა-კითხვას ადგილობრივ ბავშვებს. გვასწავლიდნენ ქართულს, მათემატიკას და საღვთო სკულს, ღოცვას. წიგნებს, რვეულებსა და სხვა

¹ დაბადებული 1910 წელს, 85 წლის.

სასკოლო ნივთებს თვითონ გვირიგებდნენ. როცა მარხვის დღეები იყო, გვექრძადებოდა ხორცის ჭამა, მარხვა უნდა შეგვენახა. მაგრამ ერთ დღეს, მღვდელმა თავის სახლში გამაგზავნა, მარხვა იყო; სახლში რომ შევედი, დაინახე ქათამი იხარშებოდა ქვაბში. იმ დღიდან აღარ ეიწამე აღარც მარხვა და აღარც მღვდელი, ვინაიდან ჩვენ გვიქადაგებდა მარხვის შენახვას, თვითონ კი თურმე არ ინახავდა.

(ღევან პაპამ ამ ამბის თხრობა დაამთავრა და გაახსენდა ძველი დრო, როცა სპეტოთა ხელისუფლება დამყარდა საქართველოში).

მაშინ კომკავშირელი ვიყავი, ახალმა მთავრობამ ეკლესიას წინააღმდეგობა გამოუცხადა. მე ვიპტგიურე და ზარი ჩამოვხსენი, ჩემმა თანატოლმა ქალმა ხალიჩები წამოიღო. ერთი სიტყვით, "ვივაუკაცუთ" და დეარბიეთ, გავაპარტახეთ ეკლესია წმინდა გიორგისა, სადაც კურისწერაც იმართებოდა ხოლმე. ეს იყო დაახლოებით 1930-იან წლებში. (ამის შემდეგ გავიდა 50-60 წელი. ღევან პაპას, ოჯახის წევრი გაუხდა ავად, ისე რომ ექიმებმა ვერ განკურნეს). წინასწარმეტყველმა უთხრა ავადმყოფს: "შენ წინაპარს უღვა აქვს ჩადენილი და უნდა გამოისყიდო", ხოლო მეორეს, სახელად ვარუას, ხალიჩები ვინც წამოიღო, უღმერდინა ვაუი დაუბრმავდა, და სოფელი ამასაც ამ მიზეზით ხსენის".

ამის შემდეგ, ღევან პაპამ, მისი თქმით, ისე იწამა ღმერთი.

"ღიმიტრი პეტროაშვილის შემდეგ სოფელ რატევანს ადგილობრივი მასწავლებელი არ ყოფილა, თავდაპირველად რვაწლიანი სკოლა იყო ზევით რატევანში, 1966 წელს აიგო ახალი სკოლა. დირექტორად იყო აპოლონ კვასხვაძე, შემდეგ - ამირან კვაჭაძე, დავით სტეფანიანი, ზურაბ ბარათაშვილი, 1980 წლიდან დღემდე - გრუზა გრძელიშვილი.

ექტორ ნოზაძე:¹ "თუ გამოიყნობთ, რით ვარ ამაყი ჩემი

1 74 წლის, 7 შვილის; სამი ვაჟისა და ოთხი ქალიშვილის მამა და 17 შვილიშვილის ბაბუა.

შვილებით. 7 შვილის მამა ვარ. ყველანი კარგები მყავს. გივი თბილისში ცხოვრობს, ვიტალი აქ სატყეოში მუშაობს, ტარიელი ქოდაგორში გამგებელია, მარნეულის აქეთ.

მე ვარ საჩხერის რაიონიდან, სოფელ ჩონთოდან, დავიბადე ურუნაში. აქ ჩამოვედით 1951 წლის დეკემბერში. ჩამოსვლის მიზეზი - გეგმიურად გადმოგვასახლეს. 70 კომლი ვართ იმერეთიდან რატევანში ჩამოსულები. იქ მყორემიწიანობა იყო, აქ მიწა გვაქვს, მაგრამ წყალი არ არის. მე კიდეც არ შემოცვლია, ყველაფერი ჩემი, იმერული ტრადიციები მაქვს.

საჩხერეში ვცხოვრობდი ხის ქუხნა სახლში. ერთი ძროხა და ხარები გვყავდა. ვიყავით 5 და-ძმანი. 6 წლის ვიყავი დედა გარდამეცვალა, ჩემი უფროსი ძმა მეოთხე კლასში იყო, მე მზრდიდა უფროსი და. 9 წლის ვიყავი, დაყ განითხოვედა, ამის შემდეგ დავიწყე სახლის მიხედვა. 1937 წლამდე სახლში ვიყავი, ჩემი ძმა ჭიათურაში მუშაობდა, შემდეგ მესუ წამიყვანა და 1939 წლიდან 1940 წლამდე ვმუშაობდი, 1940 წელს დავბრუნდი ისევ სოფელში, ვმუშაობდი ბრიგადირად. 1941 წელს წავედი ფრონტზე, მოხვედი იაპონიის საზღვარზე, აღმოსავლეთში. იქ გავატარე 6 წელი. 1946 წლის შემოდგომაზე ჩამოვედი საჩხერეში, აღარც მამა დამხვდა და აღარც და. შევირთე ცოლი და დავიწყე მუშაობა საჩხერეში, ჩემ სოფელში, ბრიგადირად. 1951 წელს ჩამოვედით რატევანში, სადაც ფერმის გამგედ დავიწყე მუშაობა, ბრიგადირადაც ვმუშაობდი”.

ნოდარ შეყლაშვილი¹: “ჩამოსულები ვართ საჩხერის რაიონის სოფელ ჩონთოდან 1952 წელს, მაშინ გეგმიური ჩამოსახლება ხდებოდა, აქაც ცუდი მდგომარეობა იყო იმ მხრივ, რომ სხვადასხვა ეროვნების მოსახლეობა ჭარბობდა და შველა უნდოდა ერთის მხრივ ამ სოფელს”.

1 ჰყავს მეუღლე დუბა მაჭარაშვილი, 6 შვილი, ხუთი ქალი და ერთი ცვაჟი და ორი შვილიშვილი.

მაშო სუხიტაშვილი¹, დარიკო ნონიაშვილი²: "თავდაპირველად რატევანში სულ 5-6 კომლი ცხოვრობდა, საყდარი რომაა ჩვენ იქ ცხოვრობდით. საქონელი გვყავდა ბევრი და ბოსტნში ვინახავდით. 4 მაზლი დამხვდა ოჯახში, ერთად ცხოვრობდით, ბანიან სახლში. ამ სახლებში გქონდა ბუხარი, სახლში ხშირად წვიმა ჩამოდრიდა და ყველაფერი გვისვედღებოდა.

მარიამ ავქოფაშვილ-ღაზარეშვილი³: "15 წლის გავთხოვედი, დავიწერე კვარი, კვარი ტერტერამ დამწერა. ოთხი ძმა მყვანდა, სიმონი, კოსმაზი, იღონი, ილიკო. ადრე დიდი ოჯახები იყო, ზოგჯერ 60 სულიც ცხოვრობდით ერთად, წესრიგი იყო, უფროს უმცროსობა იყო, რწმენა იყო, ურთიერთსიყვარული იყო. ბანიან სახლში ცხოვრობდით".

როგორც მთხრობდეთა გადმოცემითაც დასტურდება, სოფელი რატევანი ქვემო ქართლის ერთ-ერთი უძველესი სოფელია, სადაც ცხოვრობს ძირძველი მოსახლეობის ნაწილი, რომელიც კავახეთიდან არის მოსული და ქართლელ-ბისათვის დამახასიათებელი ეთნოგრაფიული ყოფით ცხოვრობს, ამასთან საკმაოდ ფიგურირებს სომხური თუ აღმოსავლური ყოფისათვის დამახასიათებელი მომენტებიც (თუ რატომ, ამას ქვემოთ მოგახსენებთ). 1951 წლიდან, აქ ახალი მოსახლეობა ჩნდება იმერეთიდან და რაჭის მთიანი რეგიონიდან ჩამოსახლებულების სახით.

1 85 წლის, 8 შვილის დედა.

2 65 წლის.

3 სოფელ რატევანის ყველაზე უხუცესი ქალბატონი, 90 წლის, ჰყავს სამი ვაჟიშვილი და ერთი ქალიშვილი.

სოფელ რატევანში არაერთი გვარგამომცემილი - სომხური გვარის მატარებელი-მკვიდრი ქართველია და იმის გამო, რომ მათ წინაპრის გვარ-სახელი გადაკეთებული აქვთ ზოგიერთნი ეჭვითაც კი უყურებენ მათ ქართველობას. ასეთები ერთხანს გაუგებრობასა და სასოწარკვეთილობაში ცხოვრობდნენ, ამ ბოლო წლებში კი თავიანთი წარსულის ისტორიით დაინტერესებულებმა ფარდა ახადეს ამ საიდუმლოებას. გაუგებრობა კი შემდეგი პირობებით იყო გამოწვეული: ცნობილია, რომ XII საუკუნის დამდეგს სომხებს სასომხეთში ისე გაუჭირდათ, რომ ისინი გადასახდნენ სხვა-დასხვა ქვეყნებში: პოლონეთში, ინდოეთში, საბერძნეთში, სპარსეთში და სხვაგანაც.

ამ დროს დავით აღმაშენებელმა ქართლში გადმოასახლა 100 კომლი სომეხი ოჯახისა. მან ოყ-ოყი კომლის რაოდენობით დაასახლა ისინი საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ დავით აღმაშენებელს არ აწყობდა თავისი მეზობელი ქვეყნის დაყარივლება და დასუსტება, მას პირიქით ერჩივნა, რომ მისი ქრისტიანი მოსაზღვრე სომხები ძლიერნი ყოფილიყვნენ და ამიტომაც მათ გადასახლება მეტად კრძალვით ეპყრობოდა.

XII ს-ის ნახევრიდან კი სომხებმა ვაჭრობისა და ხელოსნობის მიზნით, იწყეს გადმოსახლება და ცხოვრება საქართველოში, კერძოდ თბილისში და თბილისის ახლო-მახლო სოფლებსა და დასახლებულ პუნქტებში.

მეორე გადმოსახლება სომხებისა საქართველოში XV საუკუნეში განხორციელდა, ამ გადმოსახლების მიზეზი იყო ოსმალების მახვილი და სომხების დარბევა. XVI საუკუნიდან იწყება მათი უფრო მეტი რაოდენობით მოსვლა საქართველოში ვაჭრობის მიზნით და XVII საუკუნის დასაწყისში თბილისში მათ რამდენიმე საყდარი გააკეთეს და ავღაზარში ხოჯი-ვანქის მონასტერი (ვანქი სომხურად მონასტერს ნიშნავს, მაშასადამე

ეს სამონასტრო ვინმე სოჯასი ყოფილა). სომხების მცირე ნაწილი XVIII საუკუნის დამდეგსაც იქნა გადმოსული.

1760-80 წლებში, ისევე როგორც 1799-1800 წლებში, მეფე ერეკლემ გადმოსახლა სომხები, რომლებიც დასახდნენ ზორჩალოს მაზრაში შახ-მთაწის მამულებზე.

საქართველოში გადმოსული სომხები ქართველებთან ცხოვრებას ძალიან იოლად ეგუებოდნენ. ჩამოსახლებულმა სომხებმა იწყეს ვაჭრობა ამაღარგით სომხები ყველგან წინ წავიდნენ, მათ ყველა ქვეყანაში და სახელმწიფოებში თავიანთი სახე და სულის ძაღა შეინარჩუნეს, ყველგან სომეხნი ერთობით სჩნდებოდნენ და იღწვოდნენ. ამ ერთობის საფუძვლად მათთვის ყოველგან უაღრეს ძაღად მათი ეკლესია ანუ საყდარი ესაღებოდა.

სომხები ადვილად ითვისებდნენ სხვის ენას, და ზოგჯერ თავის ენაზე აღარც დაპარაკობდნენ, მაგრამ სარწმუნოებას რაც შეეხება, აქ არაფერ თუ ქარტავს თავის სარწმუნოებას, არამედ, პირიქით, მას აუწყებენ სხვა ტომის ერშიც და სხვებშიც გადაყავს თავის სჯულზე და "საქართველოში სომეხთა მხნე სამღვდელო და საერო პირთაგან ისე იყო მოწყობილი საქმე, რომ ქართველნი მრავლად უკრებოდნენ გრიგორიანთა სარწმუნოებას".

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ქართველთ შორის გრიგორიანობა ისე არსად ვრცელდებოდა, როგორც საქართველოს აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში. მიზეზი ამის ცხადია, რადგანაც საქართველოს სამხრეთი ნაწილი მჭიდროდ არის მიკრული არმენიის ნაწილებს და ამის გამო იქ უფრო ადვილად ახდენდნენ გავლენას სარწმუნოებაზე. მთელს ამ ქუთხეში ვერ ნახავთ ერთ სოფელს, რომ იქ ქართველებთან ერთად, ან კერძოდ მთელი სოფელი სომეხის სარწმუნოებით არ იყოს მოყვნილი, ენით კი ყველა

ისინი ქართველნი არიან...

ასეთი სოფლებია: ნეთლეხი, აქ არიან მრავალნი ქართველ გვარი-
სანი გასომხებულნი, სოლანდულს, კრწანისს, შინდისს, ტაბახმელას,
ხატის თელეთს, წაღაპურს, თელეთს, კუმისს, ვაშლოვანს, ერგის, ლოუ-
ბანს, ზორბაღოს, მუხათს, კოდას, მარაბდას, მარნეულს, ჭოღაგაურს,
პატარა შუღავერს, დიდ შუღავერს, ახტადას, მადანს, სპილენძის მა-
დანს, დარბაზს, გოგრაშენს, ახბუდახს, ვანაძურს, კოლაჩს, ზორნას,
ღაღქანათს, კარანდუხარს, ბაიგალოგდას, სოფელს ზემო სარაღს, ქვემო
სარაღს, ზაგანოს, ზოლნისს და სხვა. ამ სოფლებს გარდა შამშადელს,
ყაზახს, ზორჩაღოს, ყარაბახის საზღვრად, შუღავერისკენ და ბამბაკის-
კენ ქართველთა იყო 240 სოფელი. XVII ს-ის შემდეგ ეს სოფლები შემ-
ცირდა ქართველთა მცხოვრებთა რიცხვით და ყველა ისინი სპარსეთს იქნენ
გადასახლებულნი, მათ აღგიღწე აქ გამრავლდნენ თათრები და სომხები.
უამთა ვითარების გამო ამ სოფლებს ყველას საერთოდ შეუწყდა ეს ქართული
სახელები და მის მაგიერ თათრული ეწოდათ. რის გამოც აქ მოისპო ქარ-
თველთ ხსენება. ვინც კი ამ შავ ზღეს გადაურჩა არ გადასახლდა და აქ
დარჩა, მათი ნაწილი ქართლის სამღვდლოებისაგან მიტოვებული იქნენ და
ამიტომ უმეტესს ნაწილი მათი ზოგი სომხებს შეურთდა და ზოგიც თათ-
რებს, ზოგი ძალით, ზოგი ნებით, დროს წყალობით მათ ქართული ენაც
დაივიწყეს და ასე და ამგვარად ამ ვრცელ კუთხეში ამოვარდა ძირ-
ფესვიანად ქართული ენა. XIX საუკუნის დამდეგს ქართლში სომხები
მრავალ ადგილას ცხოვრობდნენ, მაგრამ ქართველთა შორის ისე არიან
არეულ-დარეულნი, რომ მათი გარჩევა ყოვლად შეუძლებელია, შეუძლებელია
მით უარო, რადგანაც მათში რამდენადაც სომხის შთამომავალნი მოიპოვე-
ხიან, იმდენივე ნამდვილ ქართველის ტომის სომეხ გრიგორობიანებიც არიან,

ნამდვიდ ქართველის მოღმისანი¹

როგორც დავინახეთ, "სომეხი მოსახლეობის გამოჩენა ქვემო ქართლში ადრეულ პერიოდს მიეკუთვნება, როგორც ივ. ჯავახიშვილმა გამოარკვია², სომხური მოსახლეობის შემოღწევა აქ რამდენიმე მიგრაციული ტალღით ხორციელდებოდა, მაგრამ მთელი ეს მოსახლეობა XVII-XVIII ს-ში, განუწყვეტელი შემოსევებისა და დევნაობის შემდეგ, აზორიგენ ქართველ მოსახლეობასთან ერთად ამომწყდარა, უფრო გვიან. სომეხი მოსახლეობა აქ მხოლოდ XVIII ს-ის დასასრულს სახლდება ერეკლე მეფის ნებართვით. სომხური მოსახლეობა ქვემო ქართლში მატულობს 1827-1828 წლებში და შემდგომ პერიოდში რუსეთის მთავრობის ხელშეწყობით³.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ მისმა ანექსიამ გამოა-
აშკარავა ცარიზმის კოლონიური ზრახვები არა მარტო საერო, არამედ სასულიერო ცხოვრებაშიც, რასაც მოჰყვა მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება. 1811 წელს რუსეთის მეფის ალექსანდრე I-ის ბრძანებულებით განხორციელბული ეს აქტი ნიშნავდა მართლმადიდებლური ეკლესიის საქმეებში უხეშ ჩარევას, რაც კიდევ ერთი არაკანონიერი საშუალება იყო ამიერკავკასიაში და კერძოდ საქართველოში რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებისა. გარდა ამისა, ცარიზმი თანახმა იყო, თუ კავკასიაში ყველა სომხურენოვან ტიპიკონზე გადავიდოდა, ან უკეთეს

1 ზ. ჭიჭინაძე - ქართველი კათოლიკეები ყველა ასპარეზზე, თბ., 1905, გვ. 28, 29, 44.

2 ივ. ჯავახიშვილი - საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, II, თბ., 1974.

3 კობა ლარაძე - საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, ქვემო ქართლი, თბ., 1991, გვ. 16.

შემთხვევაში - გრიგორიანობას მიიღებდა. ასეთი განწყობილება განსაკუთრებით შეიმჩნეოდა XIX ს-ის 20-იანი წლებიდან. საერთოდ, ქრისტიანულ-რელიგიურ მიმდინარეობებში არსებული სომეხთა თავისუფური გრიგორიანული სექტა აქტიურად იკიდებდა ფეხს საქართველოში XVIII ს-ის ბოლოსა და XIX ს-ის დასაწყისში. ძლიერი სომხური კოლონიების არსებობა ევრო-აზიისა თუ ამერიკის ქვეყნებში, რომელთაც საკმაოდ მსხვილი სომხური საჯარო ბურჟუაზია ჰყავდათ, რომლის ხელშიც იყო მოქცეული ევრო-აზიისა და კერძოდ რუსეთ-აზიის სატრანზიტო ვაჭრობის მნიშვნელოვანი უბნები, ცარიზმის ყურადღებას იმსახურებდა. ამ კოლონიებთან კავშირის დამყარება მოსახერხებელი ხდებოდა სწორედ სომხური საპატრიარქოს მეშვეობით, რომელიც მსოფლიოს ყველა სომხის სასულიერო ცენტრად ითვლებოდა და ბოლოს ცარიზმის აგენტის როლში გამოდიოდა. ამასთან, ცარიზმი ყოველნაირად ცდილობდა მუსლიმანთა გულის მოგებას და მათ მხედ რიგ პრივილეგიებს ანიჭებდა. ამ გზით იგი ახლო აღმოსავლეთში პოლიტიკური პოზიციების განმტკიცებას ცდილობდა¹.

ქართულმა მართლმადიდებელმა ეკლესიამ კი, ადრე აქტიურად იბრძოდა მათი ურთიერთობების საბაზს რომ იძლეოდა და ცარიზმის აგრესიულ მიზნებს "მფარველობის" მანტიაში ხვევდა, რუსეთთან საქართველოს შეერთების შემდეგ ცარიზმისათვის მნიშვნელობა დაკარგა. იგი იზოლაციაში მოაქციეს, ათასობასწლიანი ავტოკეფალია გაუუქმეს და პეტერბურგის სინოდის უბრალო დანამატად გადააქციეს.²

1 შ. იოსაძე, გვიანი შუასაუკუნეების საქართველო ისტორიიდან (ახალციხური ქრონიკები) თბ., 1979, გვ. 63.

2 შ. იოსაძე, გვიანი შუასაუკუნეების საქართველო ისტორიიდან (ახალციხური ქრონიკები), თბ., 1979, გვ. 64.

გარდა ზემოთ ნათქვამისა, გრიგორიანობაზე იოღად გადასვლას ისიც უწყობდა ხელს, რომ მუსლიმანები მათ არ სდევნიდნენ. აი რას წერს ზაქარია ჭიჭინაძე: "ასეთ პოლიტიკას ადგნენ ოსმალ-სპარსნი, ისინი ამით, მართლაც ქართველ გვარს დიდად ენებდნენ. იგინი იტყოდნენ ხოლმე: ვინც გინდა იყავ, სომეხი, ბერძენი, აისორი, ქურთი, არაბი და სხვა, ოღონდ გურჯი ნუ იქნებოი"¹. თავისა და ოჯახის გადაარჩენის სურვილი და კიდევ ის გარემოება, რომ არ გათათრებულიყო, ქართველ კაცს უკარნახებდა მეზობელი ხადხის განსხვავებული ქრისტიანობა და ეროვნულობა მიეღო?²

საინტერესო მოსაზრება აქვს გამოთქმული ამ საკითხთან დაკავშირებით მ.თამარაშვილს თავის ნაშრომში "პასუხი სომხის მწერ-ლებს": აღმოსავლეთის ქრისტიანთა შორის ხშირად ტომობა (ეროვნება) და სარწმუნოება გაიგივებული იყო. ძნელბედობის დროს სარწმუნოების ნებით თუ უნებლიეთ შეყვდა ხშირად მათი ვინაობის გაუგებრობასაც იწვევდა. ამგვარმა დინებამ გვიანფოდალური საქართველოს ეროვნულ სხეულს თავს დაატეხა დიდი უბედურება. დღესაც ბევრია გვარ-სახელითა და სარწმუ-ნოებით სომეხი, რომლებმაც კარგად იციან, რომ წარმოშობით ქართველები არიან³.

როგორც ი.ახუაშვილი წერს: "შემდგომში სომეხგრიგორიანთა გვერდით, გაჩნდა ტერმინი "ქართველი გრიგორიანები", გარკვეული პოლიტიკისა და მოსაზრებათა გამო სომეხურმა ეკლესიამ გადაწყვიტა

1 ზ.ჭიჭინაძე, ქართველი კათოლიკენი ყველა ასპარეზზე, თბ., 1905, გვ.16.

2 ი.ახუაშვილი, მუხათი, თბ., 1989, გვ.22.

3. მიხ.თამარაშვილი, პასუხი სომხის მწერლებს, გვ.45.

სომეხ-გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე მოექცია საქართველოს მკვიდრი ქართველი მოსახლეობა და ამ მიმართულებით აქტიური მუშაობა დაიწყო გასული საუკუნის 30-იან წლებში. ეს პოლიტიკა თითქმის 1930-40-იან წლებამდე გაერყედა¹.

ამდენად, ყოველივე იმის გავედნით, რაც ზემოთ ითქვა, სოფელ რატევანშიც ქართულ ტაძარში, იქაურ მცხოვრებთა ტადმოცემით, სომეხი მღვდელი ატარებდა წირვა-ლოცვას, მღვდელივე² არქმევდა სახელს ახალშობილს. ტერტერა წერდა ჯვარს ახალშეუღლებულებს, საეკლესიო დავთრების წარმოებას სომეხი მღვდლების ხელში იყო და თანდათანობით, სარწმუნოების შეცვლასთან ერთად, დაიწყო გვარების შეცვლაც: კერძოდ, ქართულ გვარებს ჩამოაშორეს დაბოლოება შვილი და შეცვალეს "ოვით". ამგვარად გაჩნდა სომხური გვარები, რომლებიც ღღემდნენ შემორჩენილი სოფელ რატევანში. იმის შემდეგ კი, რაც გამოაშქარავდა და ფარდა აეხადა სინამდვილეს, ამ აღაშიანებმა დიდი სიხარულითა და მონდომებით დაიწყეს თავიანთი ნამდვილი პირვანდელი გვარისა და ეროვნების აღდგენა. კერძოდ აპრესოვები კვდავ აპრესაშვილები, ადექსიშვილები, სიმონიშვილები და გორდაძეები გახდნენ, გუნაშოვები - გუნაშვილები, მანთაშოვები - პენტეშაშვილები. ზოსტანჭიკეები - ზოსტანაშვილები, ფილიეეები - ფილაშვილები, ავეტისიანები - ჯირაშვილები, კირაკოზიანები - გაბოშვილები, სამოიანყები - ნასყიდაშვილები.

სოფელ რატევანში ღღესაც ცხოვრობს აპრესოვების 8, აშიგოვის 1, აკოფოვის 1, გუნაშოვის 6, კადოროვის 1, მანთაშოვის 4, მონიევის 1, უღუფანოვის 1 ოჯახი.

საარქივო ჩანაწერებიდან ირკვევა, რომ მრავალი ქართული გვარის

¹ ც.ასუაშვილი, მუხათი, თბ., 1969, გვ.26.

პატრონი 1897 წლის აღწერამდე იყო მართლმადიდებელი, ქართველი, მშობ-
ლიური ენა პქონდა ქართული, ხოლო 1897 წლის შემდეგ მათგან ბევრი
გახდა სომეხ-გრიგორიანი და 1897 წლის აღწერით უკვე ჩამომავლობით
სომეხია, ხოლო სადაპარაკო ენა, რასაკვირველია, დარჩა ქართული.

მიუხედავად იმ რთული ვითარებისა, რაც ცარიზმის რუსიფიკატორულ-
მა პოლიტიკამ შექმნა საქართველოში ქართული მართლმადიდებლური ეკლ-
სიის ავტოკეფალიის გაუქმებით, მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობა
მანც ახერხებდა მისი სისხლხორციელი სარწმუნოების დაცვას, იბრძოდა
მისი ავტოკეფალიის აღდგენისათვის, რასაც 1917 წელს მიადნია კიდევ.
თუ წინა საუკუნეებში ქრისტიანობა გათათრების პრობლემის წინაშე
იგდა, XIX საუკუნიდან გასომხების ან გრიგორიანული სარწმუნოების
საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, რასაც მხარს უჭერდა თვით "ერთმორწმუნე"
ცარიზმის პოლიტიკა საქართველოში. სავადალოა რომ არც ახლა იგრძნობა
კეროვანი ყურადღება ჩვენი ჭეშმარიტი მართლმადიდებლური სარწმუნოების
მიმართ, რისი დამადასტურებელია მომრავლებული სხვადასხვა სექტორი
მიმდინარეობა, ამ მხრივ არც სოფელი რატევანია დაცული. ზედმეტი არ
იქნება, შევახსენოთ სოფელ რატევანში მცხოვრებ ამ სხვადასხვა
მიმდინარეობების მიმდევართ, რომ, როგორც წმინდა ეპისკოპოსი ეგნატი
განმარტავდა, "მართლმადიდებლობა არის ჭეშმარიტი შემეცნება და თაყ-
ვანისცემა ღმრთისა, მართლმადიდებლობა არის თაყვანისცემა ღმრთისა
სულითა და ჭეშმარიტებით, მართლმადიდებლობა არის დიდება ღმრთისა
მისი ჭეშმარიტი შეცნობითა და თაყვანისცემით, მართლმადიდებლობა არის
ღმრთისაგან იმ ადამიანის განდიდება, ვინც ჭეშმარიტი თაყვანისმცემე-
ლია მისი, განდიდება სულიწმინდის მადლის მინიჭებით. სული წმინდა
არის დიდება ქრისტიანთა. სადაც არ არის სულიწმინდა, იქ არ არის

მართდამდიდებლობა¹.

რელიგიურ უცხოვრებასთან ერთად, ფრიად საინტერესოა რატევნელთა უცხოვრება: მათი ოჯახი, თავისი ღვინითა და ჭირით, ტკივილებითა და სიხარულით, შრომითა და გარკით, რწმენითა და ზედ-იღბლით, სიყვარულითა და სიძლიერით, სტუმართმოყვარეობით, რელიგიური თუ საერო დღესასწაულებით, მოკლევ უნოგრეთიული ყოფით. რაზეც საინტერესო უნებებს გვაწვდის აქაური მთხრობლები.

მაშო სუნიტაშვილი, დარიკო ნონიაშვილი: რვა და-ძმანი ვიყავით, ესეა ექვსნი დავრჩით. დაბადებული ვართ რატევანში. ადრე დიდი ოჯახი იყო. ყველა ძმები თავიანთი ყოლ-შვილითა და მშობლებით ერთ ზანთან სახლში უცხოვრობდით. კედელზე გადებული გვექონდა გრძელი ხის ტასტი და ერთად გვეძინა ყველას. ზანთან სახლები ქვისაგან იყო აშენებული, გარშემო ხე ქონდა მოჩუქრთმებული. ამ ეოდ ოჯახში ხნით უფროსი მამაკ. ჯანაგებდა ყოველგვარი სახის მეურნეობას, მამა იყო უფროსი; ყველამ თავისი საქმე იყოდა ოჯახში. დიდი ზეზია მყავდა და ეს იყო უფროსი დისასხლისი, მამა მუშაობდა მინდორში, გუთანს ქონდათ, ყანასა მკიდნენ, დიდ ძნებს დააყენებდნენ და მერე გავდევდით. სორობადს ჩაფყრილით ამზადში. სათიბები გვექონდა მინდორში თავიანთი. მკა იწყებოდა ივლისის თვეში, მკათათვიდან. პური, ქერი გვეთესა და უდით ვთიზავდით. სორობას ნამგლით ვმკიდით. ძნებს შევეკრავდით, დავაათუვდებდით. ოცდობრი ძნა ერთი ათეული იყო. "კოდხოში" ბრიგადებად იყოფოდა. მერე ძნებს შევეკრებდით ათეულებს დავეგავდით. მკას რომ მოვრჩებოდით, შეუდგებოდით კადის და კადოებს ცხენით ან ხარით ვღევდით. ცხენს ღამობმული ქონდა კვერი. კვერზე შავი ქვეში იყო ჩასმული, ეს იყო სპეციალური დამტვრეული ქვა და ფიქარზე იყო ჩარტობილი. ამ ქვას

1 კუბილის სასულიერო აკადემიისა და სემინარიის შრომები, თბ.,

ისე არტობდნენ, რომ არ გამოვარდნილიყო. ქვერი ღეწავდა ხორბაღს, ქერს. ზედ დადგებოდნენ. მძიმე რომ ყოფილიყო. ღეწვის დროს უმეტესად ბავშვები დგებოდნენ ქვერზე. ორთითებით ავრტავდით, ავაბრუნებდით. არნადით მოვხვეტავდით მარცვადს და ნიჩბებით ვანიავებდით, შემდეგ ხახაღში (ეს საცერზე უფრო დიდია) რჩებოდა გამორჩევა მარცვლის. ჩეღი ცაღე რჩებოდა და სუფთა მარცვალი ცაღე, შემდგომში "მაღაღინკები" შემოვიდა, "მაღაღინკებზე" შედგებოდით და ღამეებს ვათენებდით.

თიბვა თიბათვეში, ე.ი. ივნისში, იწყებოდა. თიბვის დროს ქაღებიც მიყავდათ. ისინი აფოცებდნენ და აბუღუღებდნენ თივას. მოთიბავდნენ, დაზვინავდნენ, კირთებად დასკვირთავდნენ, ბუღუღებად დააყენებდნენ, ძირებად დაზვინავდნენ. ყანას ხელთ მკიდნენ. საძნე დიდრონი ურმები იყო და ძნები იმით მოქონდათ. საძნე ურმებზე გვერდებზე დაიდრებს აწყობდნენ, ბევრი ძნა და თივა რომ დატეულიყო. საძნე ურმეში ყვეარი ხარი, ორი უღელი ხარი იყო შემზღო. ყანის მკაშიც და თიბვაშიც ერთმანეთს ეხმარებოდნენ. ყანებს გუთნით ხნავდნენ გუთანზე ვინც მუშაობდა იყო გუთნის დედა. დღის მეხრე, ღამის მეხრე, გუთანში ნ უღელს აბავდნენ ხოლმე. ვინც დღე აძოვებდა ხარს - დღის მეხრე ერქვა, ვინც ღამე - ღამის მეხრე. გუთნისდედას შრომაში ორჯერ ერტებოდა, ღამის მეხრეებს - ორ-ორი, დღის მეხრეებს - თითო. თითო უღელ ხარში მათ პატრონებს ჩვეულებრივ უხნავდნენ თითო დღეს.

სამუშაო დღეს რომ სოფელში ვინმე გარდაიცვლილიყო, "გუთნეული უნდა ჩამდილიყო". სანამ მიყვადებული სახელში ესვენა "მიწის გადაბრუნება არ შეიძლებოდა".

გივი ღაზარეშვილი: "თავდაპირველად დიდი გაუყოფელი ოჯახები იყო. მაშინ თავისი საკუთარი გუთანი ქონდა, ჩვენი ხარ-კამაჩი გვყავდა. ყავდათ საქონელი, 300 სული ცხვარი, ამავე დროს თესავდნენ

ხორბალს შავფხათათუხს უძახდნენ და თეთრფხათათუხს, ხორბლის ასეთი საუკეთესო კიშები იყო, ახლა სადღაა ეს კიშები, ხორბალს კოდავდნენ ხოლმე, მათ თავსა და ზოლოს აყდიდნენ ხოლმე და შუაგულს თესდად ინახავდნენ, ამას ეძახდნენ დაკოდეას, ყველა ოჯახს ჰქონდა პურის საცხობი ფურნე. ფურნე ქვით იყო ნაგები, თაღოვანი ფორმისა. ფურნეები ახლაც გვაქვს”.

მარიამ მანთაშოვი: “ძველად დიდი ოჯახები იყო რამოდენიმე ძმა ცხოვრობდა ერთ სახლში. მიწებიც არ იყო იმდენი, რომ გაყოფილიყვნენ. ასეთ ოჯახში ხნით უფროსი მამაკაცი იყო უფროსი, რომელსაც ყველა უსიტყვოდ ემორჩილებოდა. შემდგომ თანდათანობით იწყეს ოჯახებმა გაყოფა. მოიწვევდნენ ვინმე მოწმეს, “შუამავალს” ეძახდნენ მას და ის აწყობდა ამ საქმეს, ყველაფრის გაყოფა ხდებოდა - მიწის, ავეჯისა. მშობლებსაც აუცილებლად თავისი წილი უნდა აეღოთ.

დიდი ხის “სტოლი” გვქონდა. ერთად დავსხდებოდით და ერთად ვჭამდით. სტუმარი რომ მოვიდოდა, ზავშევები ცაღკე ვსხდებოდით, სტუმართან არც კი შევიდოდით; რომ ეხვეწნათ ზავშევებისათვის, იქ არ შევიდოდნენ მაინც. რაც შეეხება რაციონს, ასეთი იყო: ვჭამდით მაწვნის კერძს ძიფუას.

ძიფუა კეთდება რძით, ფქვილით და კვერცხით. წყალში გახსნილ ფქვილს ჩაავასხავდით რძეში და ჩავახლიდით კვერცხს, მიგვქონდა გუთან-ზე.

რძიკორკოტა - რძეში ვხარშავდით დაფქულ ხორბალს. მახოხი. ცომი ჩასვდნენ ქიღაში, ამოჭყლეტდნენ, წყალს დაასხამდნენ, ხახვს დაუწვავდნენ და მაწვნის კერძით ჭამდნენ.

ლოლოს კერძი - ლოლოს მოვხარშავდით, გაწწურავდით კაკლით და ნიგვზით შევაზავებდით და ვჭამდით; მაშინ კანის კარგი იყო, მიუხედა-

ვად იმისა, რომ არც ამდენი კვება იყო.

ვჭამდით ხის პინეზზე, ხის კოვზეებით. საჭმელს თუკისა და სპილენძის ქვაბში ვაკეთებდით. ძროხას ვწველიდით სპილენძის ზადიაში. ცომს ვზედდით ვარყელში. მარყველულს ვინახავდით ხის "ამბარში". ფქვილს ვინახავდით პატარა ამბრებში. წყლის ჭურჭელი იყო კოკა და თიხის პატარა ნიგრა.

პურს ვაყხობდით ფურნეში. ვაყხობდით თუკის საჭეზე. ცეცხლზე ზედადგარს ვდებდით და ისე ვაყხობდით. სატრანსპორტო საშუალება იყო ხარის ურემი და ცხენის ფურგონი.

ასევე საინტერესოა რაჭიდან და იმერეთიდან გადმოსული მოსახლეობის ნაამბობი.

გრუზა გრძელიშვილი, (რაჭიდან) "დიდი ოჯახი გვქონდა, სადაც ხუთი ძმისა და ორი დის შთამომავლობა ცხოვრობდა ერთად. ორსართულიან ქვიშითა და კირით ნაგებ სახლში. ძილით ეძინათ ხის ტახტებზე. ასეთ დიდ ოჯახებს, რასაკვირველია, ესაჭიროებოდა უფროსი, რომელიც აწესრიგებდა ყოველგვარ სამეურნეო თუ საოჯახო საქმიანობას. ყოველ ახალ წელს ხდებოდა არჩევნები, თუ ვინ უნდა ყოფილიყო ოჯახის უფროსი, რაც, ჩვეულებრივ, ხნით უფროს მამაკაცს ეკუთვნოდა. აირჩეოდა ოჯახის უფროსი, რომელიც ანაწილებდა შრომას და ირჩევდა მცხოვრებს, აბაზ ქაღს, მარნის მიძებდავს, საქონლის მომვლელს, მწყემსებს (ცხვრებისა ცაღკე ყადათ, ღორებისა ცაღკე). ერთი იქნებოდა გარე საქმეების მომგვარებელი და ფულის მომწოდებელი. მათი მიზანი იყო, რაც შეიძლება მეტი მიწები ეყიდათ. გარედან მოწოდებულ ფულს ახანდებდნენ ტყეებისა და მიწების შეძენაში, სახნავ-სათესების შეძენაში. ის ითვლებოდა მდიდრად, ვისაც ბევრი მიწა ქონდა.

ოჯახს შეადგენდა ცოლი, ქმარი და შვილები. თუ ოჯახში მამაკაცი

თავის ადგილზე დგას, იქ შვილებიყ წესიერები იქნებოიან. როცა შვი-
ლებს ყველაფერს უსრულებენ, ის არავითარ შემთხვევაში მორჩილი და
დედ-მამის სურვილის შემსრულებელი არ იქნება.

ვახტანგ ჯავრიშვილი იტყვის: "ვამბა თქვა თუ ჩემი დალუპვა
გინდა, ყველა დერწი დამიტოვეო, თუ შვილის დალუპვა გინდა ყველა
სურვილი შეუსრუდეო". ახადგაზრდობაში სიტყვა "თავისუფლების" სწორი
გატება არაა, ამიტომაც ზევრი უკულმართობა ხდება. ჩვენ მოვითხოვთ
კანონის უზენაესობას და კანონიერებას არა მარტო ქალადგზე, არამედ
ცხოვრებაში, მის ამოქმედებასა და შესრულებასაც მოვითხოვთ. მაშინ
გვექნება ნამდვილი თავისუფლება, კანსალი ყოფა-ცხოვრება ჭირდება
დღეს ჩემ სამშობლოს, რომელიც იტანება".

ვიქტორ ნოზაძე (იმერეთიდან): "იმერეთში ადრე დიდი ოჯახები იყო.
ჩემ დროს უკვე დიდი ოჯახები აღარ იყო. შვილი დაქორწინდებოდა თუ
არა, იყოფოდა და ცადვე გადიოდა ოჯახიდან. მედიატორე მოყავდათ და ის
აწესრიგებდა ამ საქმეს. მიწასაც და ქონებასაც ძმურად იყოფდნენ. იმ
დიდ ოჯახში ოჯახის უფროსი ადრე მამაკაცი იყო. ახლა თბთქმის ხმა
ერთნაირი გვაქვს და შვილებსაც აღარ აქვთ იმდენი დისციპლინა, ადრე
რომ იყო. ცოლი ესიტყვება ქმარს, ამას უყურებს ზავშვიც და ისევე
იქცევა. ჩვენს ზავშვობაში დისციპლინა დიდი იყო. ახლაც მეხატრება
მკედარი მამის. ნ წლის ვიყავი დედა რომ მომიკვდა, ნ წლიდან შრომაში
ვარ ჩაბმული.

ნოდარ შეყდაშვილი (იმერეთი): "იმერეთში დიდი ოჯახები იყო—10, 12, 18 სული ცხოვრობდა ერთად. ერთი ხის გრძელ ტახტზე ეძინათ. უფროსი იყო მამა ან უფროსი ძმა და იმის სიგყვას ემორჩილებოდა სუყველა. პურს ვერ ტატებდნენ იმის გარეშე. მეურნეობასაც ოჯახის უფროსი განაგებდა. შემდეგ და შემდეგ დაიწყო დიდი ოჯახების გაყოფა. სოფელს ეყოლებოდა თავკაცი, რომელსაც მედიატორეს ეძახდნენ და ის გაყოფდა ხოლმე ოჯახებს".

რასაკვირველია, სოფლის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა საქორწინლო რიტუალს, ვინაიდან იგი უშუალოდ არის დაკავშირებული ოჯახთან. მნიშვნელოვანი იყო იმდენად, რამდენადაც ქორწინი მიზნული იყო როგორც განსაზღვრული სამეურნეო აქტი, რომლის შედეგად ოჯახი იძენდა მუშახელსა და მემკვიდრეობის გამგრძელებელს. სოფელ რატევანში, ისევე როგორც ქაროლში მთლიანად, არსებობდა ნათესაობის სამი ფორმა: სისხლით ნათესაობა, მოყვრობითი ნათესაობა და ხელოვნური ნათესაობა. ხადხის ჩვეულებით ქორწინება აკრძალული იყო ნათესაობის ამ სამ ფორმას შორის.

მარიამ მანთაშოვი: "თხოვება-გათხოვება ხდებოდა შუაქაცით (მაშუადით). შუაქაცი იქნებოდა ზიჯის ახლობელი, მამა ან ზიძა, ან შინაური კაცი. შუაქაცი პირს თუ გამოიტანდა, ამის შემდეგ ზიჯის მშობლებს მიჰქონდათ ზედგა (ზეჭელი), პური, ტკბილეული. ზედგის მიტანის დროს სიძე არ მივიდოდა. ამის შემდეგ ერთ კვირაში მიუტანდნენ დიდ ნიშანს. დიდ ნიშანს ესწრებოდა მთელი ნათესაობა ზიჯის მხრიდანაც და გოგოს მხრიდანაც და სიძეს მიდიოდა. სიძე რომ მიდის პირველად დანიშნულთან, ერთ დიდ კუნძს აძლევდნენ და უნდა ღაჭრას. ამას სასიძო კუნძს ეძახდნენ. სიძეს უნდა ღაჭრას ეს კუნძი, თუ ვერ ღაჭრდა, ის სიძე ვერ ივარგებდა. დიდი ნიშანი იყო ოქროული. რამდენ კაცსაც წაიყვანდნენ გოგოს ოჯახში, იმდენი კაცის ხარკი მიჰქონდათ, საკლავოც მიყავ-

დათ. გოგოს ოჯახში გაიმართებოდა პურ-მარილი. იქ მყოფ ნათესაობას ორივე მხრიდან მოქონდათ საჩუქარი ან ფული. იქ იმართებოდა ღვინო. მთელი დღისა და ღამის მანძილზე; მეორე დღეს ზიტიდან მოსული ნათესაობა მიდიოდა, ხოლო სიძე გოგოს სახლში რჩებოდა ერთი-ორი დღე. ღოგინი არ ექნებოდათ, ე.ი. ერთად არ წევბოდნენ, არ შეიძლებოდა. ამის შემდეგ შეთანხმებით დაინიშნებოდა ქორწილი. ნეფე-დადოყვის ღამე უნდა ყოფილიყო. გოგოს სახლში იკრიფებოდა სანიჭარი -ეს იყო საჩუქარი გოგოს მხრის ნათესავებისაგან. გოგოსთან ქორწილის წინა ღამეს შეიკრიბებოდა დაპატიჟებული ნათესაობა და პურ-მარილიც იმართებოდა. ინიშნებოდა თამადა. ვისაც რა საჩუქარი მიქონდა, თამადა ამას ხმამაღლა აცხადებდა, მიერთმეული საჩუქრები გროვებოდა თამადის წინ, რასაც ერქვა სანიჭარი: პური, სიმინდი, ფქვილი, ღვინო, ქსოვილი, ვისაც საშუალება ქონდა ფულიც. იმ ღამეს გათენებამდე ყველა ქუიფობდა და მეორე დღეს სიძის მოსვლისთვის ისევ ყველა იკრიბებოდა. ზიტის ოჯახშიც ქორწილის წინ იმართებოდა ნეფე-დადოყვის ღამე. ღამით იქ იფებდნენ, დაისვენებდნენ და დღის 2-3 საათისათვის წავიდოდნენ ქალი-ანთა, დამკვრელებითა და მაყრებით. მახარობელი წავიდოდა წინ: უნდა ესროდა თოფი. მაშხადა იყო სახურავზე დადებული, ზედ წითელი ვაშლები ეწყო, იმისათვის უნდა ესროდა, მახარობელი ვაშლებს თუ გადმოაგდებდა ეს კარგი მახარობელი იყო. ოჯახის დიასახლისი, პატარძლის დედა, გამოიგანდა ერთ ცხვირსახოცს და შეაბავდა მკლავზე. ამასთან ერთად ერთ შამფურ მწვადს, თეფშზე პურ-მარილს მისცემდნენ მახარობელს, რომელიც თავის მხრივ შეეგებებოდა ზიტის მომსვენედ მაყრომს. პატარძლისათვის მოქონდათ ფაგა, რომელიც მისთვის ზიტის ახლო ნათესავ ქალს უნდა ჩაეყმია. პატარძლის ფაგას რომ მოიგანდნენ, იგი გოგოს დედას უნდა დაეხსნა, ერთი წყვილი "ჩუღქის" ჩუქებით. შემდეგ შემოვიდოდა ზუჯის ნათლია დაკვრით და პატარაძლის ნათესავებს დამადული ჰყავდათ

პატარძალი, დაუწყებდნენ ვაჭრობას, ნათღია ფულს მისცემდა ქალის ნათესაობას და იყიდდა პატარძალს. მისცემდა 5 მანეთს, 10 მანეთს. შემდეგ ეს თანხა ნათღიას უნდა გადაეხადა, პატარძალი მას უნდა ეყრდა. პატარძლის ნათღია წაიყვანდა ნეულის გოგძე. შესვლის დროს ღიფი ეკევა-თამაში გაიმართებოდა და ბიჭის მხარე პატარძალს შაბაშს აძლევდა. პატარძალი შეატროვებდა ამ ფულს და დამკერველებს მისცემდა. გოგოს ოჯახში დხინი გაგძედებოდა 3-4 საათს. გოგოსთან თამადა იყო გოგოს ოჯახის ახლოებლი პიროვნება. რამდენი მაყარი ბიჭისა იქნებოდა, ორჯერ მეტი ქალისა უნდა გაჰყოლოდა. ეზოში გამოვიდოდნენ ეკევა-თამაშით და წავიდოდნენ ნეუფაანთა. იქაც დახვდებოდნენ მაშხაღებით. სიძის ეზოშიც გაიმართებოდა ეკევა-თამაში. ბიჭს რომ მიყავდა ქალი, ძმა გვერდით ედგა პატარძალს, ეზოში რომ შევიდოდა ძმისთვის საჩუქარი უნდა ეჩუქებინა, თორმე ისე პატარძალს არ მისცემდა. ედამთიღს ხელში ეჭირა ტუბილი წყალი და თავზე მოხვეული ქონდა წითელი ქსოვილი. სიძის ედღას შარბათი უნდა დაედევინებინა რძლისათვის, სიძისა და ნათღიისათვის. სიძის მხრიდანაც ვინც ძალიან ახლო ნათესავი იყო, ისინიც ასმევდნენ შარბათს მათ. წითელი ქსოვილი ყველას თავზე ქონდა დაბეზებული, რაც სიხარულს ნიშნავდა, ამავე დროს იმისათვისაც იყო რომ სიკეთით შესულიყო ოჯახში. ეზოში პატარძალს აუცილებლად აეკევებდნენ. გოგოს მახარობელი მიღის ბიჭის ოჯახში და დაიძახებს: "შოვენი მახარობელი, გულის გამხარობელი, მიჭამა ზალი, ამიხვიეთ მკლავი", ბიჭის მშობლები ჭამოეგებებიან მწვადით და თეფშიც ტუბილეულით. მახარობელი თოფს ისვრის და ამით ამყნობს ნეუფ-ედოფლის მოახლოებას. ეკევა-თამაში დამთავრდება. შედიან სახლში. კარებში გადაბრუნებულ თეფშს დაუდებენ, რომელსაც პატარძალი გატეხავს. კარებში შესვლის დროს ნეუფ თავის პატარძალს ფეხზე ფეხს დაადგამს, რომ ჩემი ჭკულისა გამოდით. კარებში, სადაც შედიან, ზემოთ დანები აქვს გარტობილი, რომ

ავი ანგელოზი არ შეყოფილა დედოფალს. თუფშის გატყუებაზე ამბობდნენ
 ავი თვალის გატყუდესო. მაგიდასთან რომ მიდიოდნენ, ნეფე-დედოფალი,
 სადაც უნდა დამცდარიყო, იქ მოზარდი ზიჭი პირქვე იყო დამხობილი; თან
 გაბუტული იყო. ზიჭს ზურგზე ხელები ქონდა თან შემოწყოზილი, ნათლია
 უნდა მისუდიყო ხელში ფული ჩაედო, მხოლოდ ამის შემდეგ ადგებოდა ზიჭი
 და მიუშვებდა ნეფე-დედოფალს მაგიდასთან. პატარძალს სკამზე ზადიშს
 უდებდნენ, ზადიშის ქვეშ კი კვერცხი იდო. პატარძალს უნდა გამოეჩინა
 გონიერება და არ უნდა დამცდარიყო ზადიშზე, ვიდრე არ შეამოწმებდა
 ზადიშქვეშ ხომ არაფერი იდო, უნდა გაესინჯა სკამი, კვერცხი აეღო და
 დალოდებოდა ოჯახის უფროსს, რომელსაც იგი უნდა დაესაჩუქრებინა რამე
 საჩუქრით. ამის შემდეგ, როდესაც პატარძალი დაკდებოდა მაგიდასთან,
 პატარა თოთო ზავშეს (ზიჭს) მიუყვანდნენ და ჩაუსვავდნენ კადთაში,
 მას უსათუოდ რამე საჩუქარი უნდა ქონოდა თან, რომ ზავშვი დაესაჩუქ-
 რებინა (წინდა ან სხვა რამ), ამის შემდეგ გრძელდებოდა ცეკვა-
 თამაში. თამადად ინიშნებოდა სიძის მხრიდან ახლობელი კაცი. ქორწილი
 გათენებამდე გრძელდებოდა. აქ უკვე ზიჭის ოჯახში ნათლია კრეფდა
 სანიჭარს, გარდა ქალის მაყრონისა, ყველა მოწვეული სტუმარი იხდიდა
 სანიჭარს. შემდეგ ეს ყველაფერი, მირთმეული საჩუქრები ნათლიას
 მიქონდა და ოჯახის უფროსებს აზარებდა. სანიჭარი რომ შეიკრიბებოდა
 მერე იწყებოდა მაზები. მაზი ნიშნავს იმას, რომ მოწვეულ სტუმრებს
 ნეფის მხრიდან დამატებით მოქონდათ: ქათამი, ნამცხვარი, ხილი და
 მთარმთვედნენ ნეფე-დედოფალს, თამადა ყვიროდა, ვინც მოვიდა მოულო-
 ცოს. ეს რომ დამთავრდებოდა, პატარძალი უნდა გადაეყვანათ მაგიდიდან.
 ნათლია აიღებდა ღავაშს, ღანას. ღავაშს გაჭრიდა, "პატარძალს ენა
 მოვაჭერიო" და ნათლიას უნდა ჩაეზარებინა ოჯახი პატარძლისათვის.
 პატარძალს სუფრასთან საჭმელი რომ ეჭამა, არ შეიძლებოდა, სირცხვილი
 იყო, ამიტომ მას სუფრიდან გადმოსვლის შემდეგ აჭმევდნენ საჭმელს.

ქორწილის მეორე დღეს იმართებოდა ხაშობა. ხაშობაზე დამკვერდე-
ბიყ იყვნენ. ხაშობის დღეს იმართებოდა სანახაობები, თამაშობები,
დამკვერდები ერთი ხეზე ავიდოდა, მეორე - სახურავზე, მესამე -
აივანზე და იწყებდნენ დაკვრას. ამას დიდის სარს ეძახდნენ. იმართე-
ბოდა ჭიდაობა, ცეკვა-თამაში და სხვადასხვა გართობები. სოფელი ხმას
რომ გაიგონებდა, იტყოდა, დიდის სარზე გამოსუდანო და ყველა სიხარუ-
ლით ხვდებოდა ამას. ამას რომ დაამთავრებდნენ, წავიდოდნენ პატარძლის
ოჯახში. ნეფე ფესს იბრუნებდა და თან, რაც მზითვი ქონდა ქალს, დატ-
ვირთავდნენ და წამოილუბდნენ: მზითვი შეიძლება ყოფილიყო "შიფანერ-
კა", საწოლი "კრაოტები", ორი ხელი ღოგინი. პატარძლის ოჯახი ისევ
პურ-მარილით ხვდებოდა მათ. სიძე იმავე დღეს დაბრუნდებოდა უკან.
ფესის ბრუნებაზე პატარძალი არ მიყავდათ. ნეფე მოიტანდა მზითვს,
რომელსაც დედამთილი ჩაიზარებდა. ნეფე-პატარძალს ღოგინს დედამთილი
ან ახლო ნათესავი გაუწყობდა, თავით ტკბილეულს დაუწყობდნენ. მეორე
დღით შევიდოდნენ ქმრის ახლო ნათესავი ქალები, აილუბდნენ ზეწარს და
გასინჯავდნენ, ღოგინსაც აადაგებდნენ. ზეწარს შეახვევდნენ, ცაღვე
წითელ ვაშლებს და გაუგზავნიდნენ პატარძლის მშობლებს, რაც ნიშანი
იყო იმისა, რომ მათი ქალი ქალიშვილი იყო. ქალის დედა მომგანს
დაასაჩუქრებდა და თავის შვილთანაც ატანდა საჩუქარს.

ნინა წიგნაძე (იმერეთიდან): "შე თვითონ 13 წლის გავთხოვედი,
ოჯახებს მოუწოდებოდა ერთმანეთი და ეტყოდა, შენი ქალი უნდა მოვიყვანო
რძალად. თუ ზიტის ოჯახს ჩამომავლობა კაი ქონდა, დათანხმდებოდა
ქალის ოჯახი. თხოვბა-გათხოვება შეუაკაცოთ ხდებოდა. ამის შემდეგ
დანიშნავდნენ ქალს. მიუტანდნენ ნიშანს, ოქროს ზეჯებს, ინიშნებოდა
ქორწილი. უმად თავგადასავლები და მისატანი იყოდნენ, ახლა ფული
იყიან. ოჯახს მიუტანდი რაზე ნივთს საოჯახოს, შემდეგ ნეფე-დედოფლის
თავგადასავლებს ცაღვე მიართმევდი მათ თითონ. მახარობელი მოვიდოდა

უკვეთ, მას მკლავზე ცხვირსახოცს შემოახვევენ. თეფშზე ღვინოს დაუსხადნენ მახარობელი ცოტა ღვინოს მოსვავდა და თეფშს გატეხდა, ჯერ დაკრავდა ძირს და თუ არ გატყდებოდა მერე ფეხს მიამუქებდა, იმ თეფშს კანმრთელობა უნდა შემოეტანა და კავრი უნდა წაეღო. ნეფე-დედოფადი რომ მოვიდოდა, ზიტის დედა მათ პირში ჩაუღებდა შაქრის ნატეხს. ამის შემდეგ ნეფე-დედოფადი შეყავდათ ოთახში, ვიდრე სუფრაზე მიიყვანდნენ, პატარძალს ნახულობდა ხადხი და ჩუქნიდა საჩუქრებს, ამის შემდეგ მას გამოიყვანდა ნათლია და მამარი და მიიყვანდა სუფრასთან. პატარძალს ზიტს ჩაუჭედნენ კაღთაში, რომ პირველი შვილი ზიტს ყოღოდა”.

ადრე ადამიანებს სწამდათ, რომ ქორწინის დროს ავი სულები და ზოროტი ძალები ცდილობდნენ როგორმე ევნოთ სიძე-პატარძლისათვის. ამიტომ შემუშავებულ იქნა პროდუქციული მაგიის მრავალი რიტუალი, რომელიც იყავდა სიძე-პატარძალს ავი სულებისაგან: ასეთია, მაგალი-თად, სროლის საშუალებით მავნე სულების განდევნა, თავშეკავება ჭამაში ქორწინის დროს, ოჯახის შესასვლელი კარების წინ თეფშის გატეხვა, მარცვლის მოყრა, ტკბილეულის მიღება, კაღთაში ზიტის ჩასმა, ცხვირსახოცით შეკვრა და ა.შ.

როგორც ჩვენ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალიდან ირკვევა, ჩვენი მთხრობელები, თითქმის ყველანი გათხოვილი არიან 12, 13 წლის ასაკში. როგორც ნ.მაჩაბელიც შენიშნავს: ქართლ-კახეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში ხშირად ვსულებით 12, 13, 14 წლის ასაკში ქალის გათხოვების ფაქტებს, საინტერესოა, რომ ხშირად ეს უასაკონიყ ახერხებდნენ ჯვრის-წერას, რაც ეკლესიის კანონს ეწინააღმდეგებოდა.

აღსანიშნავია, რომ უფრო ადრე, XVIII ს-ში, ეკლესიას კანონად მიუჩნევია 12 წლის ქალის გათხოვება, რასაც ადასტურებს 1798 წელს გაყმული ქორწინების მოწმობა: “თანხმობა კეთილგებისითა და საგულე-

ზედი მეუღლისათვის ქორწინებისა არიან კანონიერთა წესდანი, სასიძო 20 წლისა, ქალი თორმეტი წლისა, ნათესაობა ერთმანეთში არაა სუციური და არაა ხორციელი არა აქეთ”.

როგორც ირკვევა, შემდეგში საჭირო გახდა ეკლესიას ეს წესი ისევ შეეყვანა და ქორწინების ასაკად ქალისათვის 16, ხოლო ვაჟისათვის 18-19 წელი დაედგინა. ქართლის ეთნოგრაფიულ ყოფაში ხშირად ვხვდებით 20-30 წლის მამაკაცის დაქორწინებას 16-18 წლის ქალზე.

ნუნუ მაჩაბლის აზრით, ასეთი ნაადრევი ქორწინება გამართლებული იყო იმით, რომ ქართლში (ეს ჩვენც დავადასტურებთ) დიდი ოჯახები იყო, იქ დასაშვებად ითვლებოდა შედარებით ახადგაზრდების შეუღლება, რადგან, უფროსებთან ცხოვრების გამო ისინი თაღისუფალი იყვნენ მძიმე საოჯახო საქმეებისაგან და დაქორწინებიდან პირველ ხანებში, ასაკის შესაბამის შრომაში იყვნენ ჩაბმულნი. ეთნოგრაფიული მასალითა და ისტორიული წყაროებით ირკვევა, რომ ქართლსა და ქახეთში გათხოვებისა და დაქორწინების ასაკი არ იყო მტკიცედ დაყუდებული და ადგილი ჰქონდა გამოწვევებსაც, რაც ძველ საქართველოში განპირობებული უნდა ყოფილიყო სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორებით¹.

მარიამ მანთაშოვი: - ოჯახის შექმნის უპირველეს ფუნქციას გამრავლება და შვილები წარმოადგენდა. ზავშვის შექმნით ოჯახი დიდად ხარობდა. ქალი უშვილო ხუ დარჩებოდა, ეს დიდი უსიამოვნების მომტანი იყო ოჯახისათვის, თუმცა უშვილობის გამო კაცი ცოლს არ გაუშვებდა, თავს არ გაანებებდა, მაგრამ უშვილოდ ოჯახი არ დარჩებოდა, - იყვანდა და გაზრდიდა. სხვისი შვილის აყვანა სირცხვილი იყო. უნდა აეყვანა ქმრის ძმის ან დის შვილი. აყვანამდე, რასაკვირველია, უშვილო ქალი ცდილობდა, რომ როგორმე გასჩენოდა შვილი. გადმოყვებით “ზეზია ქალი”

1 6. მაჩაბელი, ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში, თბ., 1978, გვ.

დაკრეფდა რაჲ ქვეყანაზე ზაღახი არსებობდა, მოხარშავდა და ჩაასხავდა ნახარშს "ზოჩაში" (ზულაში), ჩასვამდა შიგ უშვილო ქალს, ზემოდან წამოაფარებდა და ამოიყვანდა ამ ოფლიან ქალს და ჩააწვევდა ღოგინში. ქალი სადოჲაჲში მიდიოდა, შეწირავდა ცხვარს, მოგვერს დაკლავდა, სანთლებს დაანთებდა, სადოჲას სამკერ შემოუვლიდა. ხორცის სახელში წამოღება არ შეიძლებოდა, ხაღხისათვის უნდა დაგერიგებინა". იყო შემთხვევები, ქალი ზაღებდა ზაღშეს, მაგრამ არ ეზრდებოდა უკვდებოდა როჲა ზაღში ხშირად ხიზმინიანობდა (ჭირვეულობდა). ასეთ შემთხვევაში, შვილის შერჩენის მიზნით, იყოღენ ზაღშვის გაყიდვა. გაყიდულ ზაღშეს ნაყიდა არქმევდნენ. ვისაჲ ზევრი შვილი ჰყავდა და ზეგნიერი ღუდა იყო, იმისათვის უნდა მიეყიდათ. ასეთ ქალთან წინასწარ იყო-მოლაპარაკებული ოჯახი. ზაღში რომ დაიბადებოდა, პატარა პარკში ჩაყრიდა სიძინდს ან ხორბაღს და ეტყოდა, ეს მომიტანია და შენი შვილი მომიყიდეო, ამას გამოართმევდა ღუდა და მიყიდდა ზაღშეს. მიყიდვდ ქალს ზაღში თავისი პერანგის უზიდან უნდა ამოეტარებინა, ამოეძვრინა. ამის შემდეგ ზაღში იზრდებოდა. ქალბატონ მარიამის თქმით მისი შვილი ოთარიო, რომელსაჲ ახლა თვითონ სამი შვილი ჰყავს, გაყიდული ყოფიდა." ჩემი ოთარი რომ დამეზადა ერთ "ჩუღქ" ხორბაღზე გაყვიღე. მრავალშვილიანი ღუდა მოვიდა, ერთი "ჩუღქი" ხორბაღი მომიტანა, უბეში ამოიტარა ზაღში, ხორბაღი დამიტოვა. ზაღში თვითონ ჩამიწვინა აქ-ვანში, თანაჲ დაღოჲა. მეორე შვილი ნოდარიო ერთ თათარზე მყავს მიყი-დული, მან ერთი მანეთი მომიტანა და იყიდა ჩემი შვილი. შემდეგ ჩვენი ოჯახები ერთმანეთთან ძალიან ახლოს იყვნენ, ნათესაუბრით ვიყავით. ორივე შვილები გამეზარდნენ". იყოღენ აგრეთვე ზაღშვისათვის ძველი, გამონაცვადი ტანსაცმლის ჩაცმა, რომ ამით ავი სულები და ეშმაკულები მოეტყუებინათ.

სამაგიეროდ ქაღის დაფხმძიმებას (დაროსუღებას) ყველანი დიდი სიხარულით ხვდებოდნენ. ქაღი რომ დაფხმძიმდებოდა, ამის შესახებ პირველად შეუღლეხ და დედამთილს ეტყოდა, და საერთოდ, ქვეყანას უნდა გაეგო, ისინი ყველას აგებინებდნენ ამის შესახებ. რძალი განსაკუთრებულ პატივისცემაში იყო, მძიმე საქმეს არ აკეთებინებდნენ, არც ყანაში წაიყვანდნენ. ორსულ ქაღს ყველაფერი შეეძლო ეჭამა. ორსული ქაღი ავი სულეზისაგან იყავდა თავს დანით, კიბით ატარებდა მას, რომ ავი ქარი არ დატანებოდა. სერთოდ, ახალმოყვანილ პატარძალს ერთი წლის მანძილზე წყლის მოსატანად არ გაუშვებდნენ, მარტო საოჯახო საქმეებით იყო დაკავებული. დილით ადრე უნდა ამდგარიყო, ეზო დაგავა, დედამთილი საჭმელს რომ გააკეთებდა, ცხელი უნდა გვექონოდა. საღამოთი მამათილი რომ მოვიდოდა, წყალი ცხელი უნდა გვექონოდა, ფეხი უნდა დაგვებანინებინა, დედამთილი თუ ნებას დაგვრთავდა, მასაც დავებანდით, წესი იყო მაზღისთვისაც უნდა დაგვებანინებინა ფეხი. ახალ პატარძალს ერთი წელი არც ჭურჭელს არეცხინებდნენ, არც საქონელთან გაუშვებდნენ, მარტო სისუფთავისათვის უნდა მიეხედა. სახლი უნდა დაგავა: პირველად გვიდა უკუღმა - კარებიდან შიგნით, რათა ოჯახიდან არ გაეგდოთ. ძირს ფულს დაუგდებდნენ გამოსაყდელად, აიღებდა თუ არა, ე.ი. არკვევდნენ ავი ხელი ჰქონდა თუ არა. ახალმოყვანილ რძალს მამამთილის ძალიან დიდი ხატრი ჰქონდა: აკვნიანი მაზღი თუ დახვდებოდა სახლში, პატარძალი ფეხით არ დაარწევდა აკვანს, სირცხვილი იყო. ახალმოყვანილი რძალი წიღებდა და მეტ ხანსაც მამამთილსა და მაზღებს არ უნდა დაღაპარაქებოდა, ამას უმძრაობა ეწოდებოდა იყოდნენ უმძრაობა. "მე თვითონ 5 წელი მამამთილს ვემძრახებოდი, 3 წელი - დედამთილს. საქმი თუ მქონდა სატქმელი, ვინმე მესამე პირს ეტყოდი და ის ვუბნებოდა", (მარიამ მანუაშვილი). პატარძალი ტიტვედა ფეხით მამამთილისა და მაზღის წინაშე არაფრით არ გაიყვინდა. შემდეგ კი დედამთილს და მამათილს დეფას და მიმას ეძახდა. ქაღი მათ სახელით არ მიმართავდა ეტყოდა: ქა! არ

გენბის? ქაღის კაყი სახელით დაუძახებდა. ქაღის უფლება არ ჰქონდა სახელით მიეძარტა ქმრისათვის. პატარძალი მზითვეს რომ მოიტანდა, თან „დაროშკები“ უნდა მოეტანა შეკერილი. მეზობლები საგანგებოდ გადადიოდნენ და ნახულობდნენ მის ხელსაქმის. პატარძალი ხელსაქმითაც ფასდებოდა. უნდა სყოფნოდა ქსოვა, ქარგვა, კერვა.

ქაღი მშობიარობდა თავისი მშობლების სახლში, ეს განსაკუთრებულად სავადლებლო იყო პირველ მშობიარობაზე. წესად იყო პირველი მშობიარობა ქაღის დედასთან უნდა მოემშობიარებინა. ქაღის მშობიარობა რომ მოუახლოვდებოდა, აკითხავდა დედა და მიყავდა შვილი თავის სახლში. ამშობიარებდა ზეზია ქაღი. ზეზია ქაღის გასამრკველოდ აძლევდნენ 1 ცად საპონს და ერთ წყვილ ჩუღქს. ქაღი მშობიარობდა პირდაპირ მიწაზე, ზეე რამე ქსოვიდს გადააფენდნენ. ზეზია ქაღის მეზობლის გამოცდილი ქაღი ან მაზღის ცოლი ეხმარებოდა. მშობიარობას, რა თქმა უნდა, მამაკაცი არ ესწრებოდა. ქმარი მიიყვანდა მშობლებთან, დატოვებდა და წამოვიდოდა. მშობიარეს სითბო ესაჭიროებოდა, ამიტომ ცუცხლს დაანთებდნენ ოთახში, სადაც ქაღი მშობიარობდა. მშობიარობის დროს ქაღის მუხლისთავზე დააჩოქებდნენ, ქვეშ უფენდნენ ფადას-ფუდასს. მშობიარე დაჩოქილი იყო მუხლებზე, მას თან უბოდებდნენ ავი თვალისაგან დასაყვანდ, უზილიკის ზადახს. ნაკვერჩხაღს გამოიღებდნენ, დაყრიდნენ თუფში და მშობიარესთან ააბოდებდნენ უზილიკის ზადახს. შავი ქათმის ზუმბულს, თოფის წამალს, ღორის ჯაგარს და ცოტა შაქრის ფხვნიდს. ამას დაწვავდნენ და გარშემო უბოდებდნენ მშობიარეს. აკვნის ზავშესაც, რომ ავი თვალი არ დატანებოდა, ამავე დროს კარებში ცუდი ან ცუცხდი ედო მთელი 40 დღის მანძილზე და შემომსვლელი ზეე გადააბიჯებდა და ისე შემოვიდოდა ოთახში, სადაც მდებარეობდა იწვა. ქაღის რომ აღვიდად ემშობიარა, დედას პერანგი უნდა ჩაეხია, როცა გაიგებდა შვილს მუცელი ასტკივდაო. "ზეზია" "ქაღი" მომყოლს მიწაში ჩაფლავდა, წყლით მოასუფთავებდა. იმ დღიღის, სადაც ქაღი იმშობიარა. ქაღის დაბანდა მესამე დღეს, ზავშეს მუორე

დიდით აზანავეზდა წელთზიდ წყაღში, საჰნის გარეშე, შეახვევდა ჩერებ-
ში და მიუწვენდა დედას.

მთელი „ღოგინობის პერიოდს“ 40 დღეს ქალი იყო თავისი მშობლების
სახლში და შემდეგ მიყავდა ქმარს თავის ოჯახში. დედა ყიდულობდა
აკვანს თავისი გამართულობით, არტახებით, ჩაღახებით, შიზაქით, პატა-
რა მუხღთბაღიშით, ბეტების ბაღიშით. გამშადებული აკვნით მოდიოდა
სახლში. ეს იყო ზავშვის მზითვი. დედას იმიტომ მიყავდა ქალიშვილი
თავისთან მოსამშობიარებლად, რომ ზავშვის მზითვეი გამოეწყო. ყველა-
ფერ ამას აკვნის იარაღს ეძახდნენ. მუხღებს უკრავდნენ, რომ ფეხები
სწორი გამოსვლოდა და ზურგბაღიშს უკრავდნენ რომ ზურგი სწორი გამოს-
ვლოდა. ზიჭის შეძენა უფრო უხაროდათ, ზიჭი გვარის გამგძელებული
იყო. გუნებაზე გეტყობა, ზიჭი თუ გოგო გეყოლება. გოგოზე ყველაფერს
ვერ ჭამ, ზიჭზე ყველაფერს სიამოვნებით მიირთმევ.

იმერლებთან ქალი მშობიარობდა ქმრის სახლში, მიწაზე დაფენილ
თივაზე. ამშობიარებდა ბებია ქალი, რომელსაც გასამრჯელოდ ჭირნახულს
აძლევდნენ. ქალის მშობიარობას კაცი არ ესწრებოდა, გაედიოდა სადმე
და იქიდან ყურიდან იყო. მშობიარეს თუ გაუჭირებოდა, ხაღხურ წამ-
ღებს ასძევდნენ. ზიჭი რომ დაიზადებოდა, თოფს ისროდნენ, ამით სიხა-
რულს გამოხატავდნენ, მეორე დღეს კი მამას ყურს უწევდნენ.

მშობიარობის შემდეგ იწყებოდა „ღოგინობის პერიოდი“. ქალი
„ღოგინობის პერიოდში“ რამდენხანს უნდა წოდილიყო ეს ოჯახზე იყო
დამოკიდებული. თუ ვინმე მომვლელი არ ჰყავდა, რაც იშვიათი იყო,
ადრე დგებოდა. წესით 40 დღე უნდა წოდილიყო, ფეხზე არ უნდა ამდგა-
რიყო, გარეთ გასვლაზე ხომ დაპარაკიყ ზემდეტი იყო. ამ ხნის მანძილზე
ღოგინის აფურთხვაც კი არ შეიძლებოდა, ღოგინისათვის ხელი არ უნდა
ეხლოთ. მედღოგინე ქალს ბაღიშქვეშ დიდი დანა და ხანკალი უნდა ეპოდა,
რომ ავი თვადი არ მიკარებოდა, ღამე თუ ვინმე შემოვიდოდა. კარგაში
უკუხდს დაუდებდნენ და ისე გამოატარებდნენ ზავშვთან და ქალთან.

მელოგინესათვის პირველი სატმელი იყო ხავიწი¹ - ერზოში მოშუშული სიმინდის ფქვილი. ეს ყველაზე კარგია, იტყოდნენ. შემდეგ ატმე-დნენ რძიან საცეხს, ჩაის. მწარე არ უნდა ეჭამა. 40 დღის მანძილზე ნათესაობა ნახულობდა და თან მიჰქონდა "მელოგინის ძღვენი", რომელშიც შედიოდა ნამცხვარი, სხვადასხვა ტკბილეული, ნაზუქი², ქადა³, აუციღე-ზღად რამე ჭურჭელი, ღვინო და არაყი. 40 დღის მანძილზე ნახულობდა ქმარი და ქმრის ნათესაობა, თან ყოველ მისვლაზე პურმარილიც მიჰქონდათ.

ბავშვს "ძეოზას" უხდიდნენ ქალის მშობლები. "ძეოზაზე" უსათუოდ იწვევდნენ ბებია ქალს, რომელიც "ძეოზის" გადახდის შემდეგ "თავისუფლებოდა" და ხელიც "განწმენდილი" უხდებოდა. ღოგინობის დამთავრებულ შემდეგ ე.ი. 40 დღის შემდეგ, "ძეოზას" რომ გადაიხდიდნენ, ქალი ქმრის ოჯახში მიდიოდა. 40 დღემდე არ შეიძლებოდა "ძეოზის" გადახდა, ბავშვი რომ არ დაქვლილიყო.

- 1 ხავიწი - რძეს თავს ნალეხს მოვხდით ზღობად, იმას დაუდგავდით ყუცხლზე, შევათბობდით, მერე შიგ "პესოკს" ჩავყრიდით, ფქვილს გავყრიდით, წყლით დავნამავდით და ავურევდით, ამას ყველაფერს ჩავყრიდით იმ "პესოკსა" და ნალეხში კარგად მოვხარშავდით. ვატმევდით მელოგინეს.
- 2 ნაზუქი - წყალში მოვზედით პურის ფქვილს, გავალვივებდით ხაშით, გავათხელებდით ცომს, ღორის ქონს დავადნობდით, მოვასხამდით გაბრტყელებულ ცომს, მივაყრიდით "პესოკს", გადავკეცავდით ფენებად და გამოვაცხობდით. ზემოდან კვერცხს წავუსმევდით.
- 3 ქადა - მოვზედით ნაზუქის ცომივით და გავაბრტყელებდით პატარ-პატარა გულებს, გავადნობდით ქონს, ჩავყრიდით "პესოკს" და შევაზედით ფქვილს, ჩავებდით ქონში და ხატაპურივით გავუქვებდით გულს.

“ძეობაზე” ზეზია ქალთან ერთად პატიუბდნენ მხოლოდ ქალებს, მათ მიჰქონდათ საჩუქრები ქალისა და ბავშვისათვის. “ძეობაზე” ოჯახი ზეზია ქალსაც პატივს სცემდა, რითაც შეეძლოთ. “ძეობაზე” ღოკავდნენ ბავშვსა და ქალს და შემდგომ გამრავლებას უსურვებენ მას.

ლოგინობის დამთავრების შემდეგ ქალს ღოგინს აუფერხებდნენ, მზის ჩასვდამდე შეიტანდნენ სახლში, რომ ავი თვალი არ დატანებოდა. ზოთლით ნაკურთხი წყალი ჰქონდა შემონახული ყველა ოჯახს ამ წყლით ასხურებდნენ მელოგინესაც და ბავშვსაც. პირველად მელოგინე გარეთ რომ გავიდოდა, ხელში გახსნილი დანა უნდა სჭეროდა, რომ ავი ანგელოზი არ დასტაკებოდა.

ბავშვი რომ დაიბადებოდა, ზედის მწერლები ჩამოივლიდნენ და დააწერდნენ ბავშვს თავის ზედს, რაც ზოლომდე გაჰყვებოდა.

ამასთან დაკავშირებით ასეთი ლეგენდა არსებობს: ერთ-ერთ სოფელში ქრისტე მისულა, შემოლამებია და ერთი ოჯახისათვის უთხოვია ღამის გათვლა. ოჯახის უფროსს იგი შეუპატიუებია. იმ ღამით ამ ოჯახში ბავშვი დაბადებულა. ქრისტეს არ ძინებია. მოსულან ზედის მწერლები და უთქვამთ: ეს ბავშვი გაიზარდოს, დავაუკაცდეს და ცოლს რომ მოიყვანს, ქორწილი რომ ექნება, წყაღმა დაახრჩოსო. ქრისტემ სჯოვა ოჯახის უფროსს ბავშვი უნდა მძინანათვლინოო. მორონზე უარის თქმა არ შეიძლება და ოჯახის უფროსი დათანხმდა. მონათლა ქრისტემ ბავშვი. იგი ყოველთვის მოდიოდა და ყურადღებას აქცევდა ნათელს. ბავშვი გაიზარდა, დავაუკაცდა და მოუვიდა ცოლის მოყვანის დრო. ცოლი რომ მოიყვანა, ამ ზიჯს სამი მდინარე უნდა გამოეცდო. ერთი რომ გამოიარა, წყალი მოწყურდა, მაგრამ ნათლიამ არ მისცა ნება, რომ დაეღია, არც მეორე მდინარეზე მისცა ნება წყლის დაღვისა და არც მესამეზე. თითქოს სამივე მდინარე გაიარა მშვიდობიანად და ქრისტე გახარებული იყო. მაგრამ მდინარეებს რომ გასცდა ზიჯს ცხვირიდან სისხლი წასცდა: პატა

რა ნაკადულთან მივიდა ცხვირის მოსაზანად, დაუყდა ფეხი და იქ მანინუ დაიხრა. ზედი რაც ეწერე ის არ აყდაო.

ხელობა, ბავშვი ქულ-ზედით დაიბადებოდა, ეს კარგის ნიშანი იყო, ვინაიდან ქულ-ზედით დაბადებულ ბავშვს კარგი მომავალი ექნებოდა. ქულ-ზედი ბავშვს ყოველთვის ჭიბეში უნდა ეტარებინა.

სახელს მამა ან მამლი არქმევდა. ბავშვი რომ დაიბადებოდა, დედა მოიზანდა ძუძუს თბილი წყლით, არყით დაამუშავებდა და იმავე დღეს აჭმევდა, ძუძუ არ უნდა გაქვავებოდა. ძუძუ თუ დააკდებოდა, ძროხის რძეს აშველებდნენ. ძუძუს დიდხანს აჭმევდნენ, 3 წლამდე მანინუ. - ბავშვს ჭიპღარი თუ ჰქონდა შემოხეუელი, მას ბაგის ძირში ჩაფლავდნენ საქონელი ეყვარებაო, ასევე ჭიპი რომ ავარდებოდა, იგი აუცილებლად ბაგის ქვეშ უნდა შეენახათ, რომ საქონელი და ოჯახი ყვარებოდა. ბავშვის იმავე დღეს დაბანა არ შეიძლებოდა, ჭიპი რომ არ გალიზიანებოდა. ჭიპზე ადებდნენ დაღუჭილ კაკაღს, კარგად მოუშუშებდნენ. მომძვრად ჭიპს ხაღბში გადაადგებდნენ ბავშვი ნასწავლი რომ გამოსულიყო (იმერლებთან) ან კიდევ დედა ან ბებია პურის გულსა და შაქარს გაღუჭავდა და ადებდა ჭიპზე -კარგად მოუშუშებდნენ. მომძვრად ჭიპს ნატყრში გამოხეუელს ინახავდნენ. 40 დღის მანძილზე ბებია ქალი ვადებდნენ იყო მოსულიყო და მოვედო ბავშვისა და ქალისათვის: შეახვევდა ბავშვს და დედას მიუწვევდა ღოგინში. მესამე დღეს კი გადაჰყავდა აკვანში. გაწყოზილი აკვანი მოჰქონდათ ქალის მშობლებს, პირველ შვილზე, აუცილებელი და სავადღებლო იყო, რომ აკვანი მათ მოეტანათ. პირველად აკვანში შეიძლება ჩაეწვინა დედას, ბებია ქალს ან ვინმე მდიდარ, დედამიან, ჭკვიან ადამიანს. პირველად აკვანში სავსე მთვარეზე უნდა ჩაეწვინათ, ერთ პურს თავითთ დაუდებდნენ, მეორე პურს - ფეხთით, რომ ბავშვს გული მაძლარი ჰქონოდა, თან უზოღავდნენ. აკვანში ფულს ჩაუდებდნენ, რომ ბედნიერი და ღოვდათიანი ყოფილიყო.

ხაღხის რწმენით ჩვილ ბავშვს ყველაზე მეტად ეტანებოდა ავი

სულები. 40 დღის მანძილზე სახლში თუ ვინმე შემოვიდოდა, ზავში მოსულის თავზე უნდა დაედოთ, რომ არ დაექცა (დამბა არ დასცემოდა). ღაბაღების შემდეგ 40 დღეს ზავს გარეთ არ გაიყვანდნენ, ხოლო ვინც გარედან შემოვიდოდა, კარებში იღო ცული ან ცუცხლი, თან ასანთს გაკრავდნენ და ფეხებში შეიგდებდნენ, რათა ავი ქარი არ დაგანებოდა ზავს. აკვანზე შემბული იყო ჩაჩხურები (სხვადასხვა ნაირი მძივები) და ზედ პაკაკის¹ კვარი ეკიდა. აგრეთვე ლორის ღინგი, ავტაროზი (ღოცების კრებული), თავქვეშ ზავს დანა ან მაკრატელი ეღო და არტახეზიყ შამფურით ჰქონდა დამატრებული (შამფურიც იყავდა ზავს ავი თვალისაგან). აკვანს ზემოდან ზეწარი ან დედის კაბა უნდა გადაეფარებინათ, დასული რომ ყოფილიყო ავი ქარისაგან. ავი სული შეიძლება შეჰყოდოდა მთვრალ კაცს, ავი სული კვლებმაყ იყისო, ამბობდნენ. საქონელსაც მოყვება, მინდვრიდან რომ მოდის საქონელი, მათ წინ - ზავს არ შევახვედრებთ - ავი თვალს ზავსზე რომ არ გადავიდეს, აკვანიანი ზავში რომ ჰყავდა ვინმეს ჩაბარებული, პურს გაღუჭავდნენ შაქართან ერთად, გამოკრავდნენ მარლაში და ჩამოკიდებდნენ აკვანზე და ზავში წუწნიდა, ამას დოღბანდს ეძახდნენ. როდესაც ქალი მინდორში მიდიოდა სამუშაოდ თან მიჰყავდა აკვანიანი ზავში. იქ თოკებს გააბავდნენ, "მეშოკით" საქანელას გააკეთებდნენ, შიგ ზავში ჩააწვენდნენ და არწევდნენ.

ზავში აკვნიდან რომ გადმოვიდოდა გოგოს პატარა კაბას აყმევდნენ, ზიტს - შარვალსა და "ზღუზას". ფეხის ადგმას რომ სწავლობდა, გაუკეთებდნენ ჭოჭინას, ხოლო შემდეგ - თონეს (თონეს ოთხი თვალს ჰქონდა) და ასწავლიდნენ ფეხის ადგმას. თონესსა და ჭოჭინასა თვითონ ზავში ატარებდა. ფეხს რომ აიდგამდა ზავში, დიდი სიხარული იყო ყველასათვის, ერთი დიდი ზედნიერებას მაშინ იყო ოჯახში.

1 პაკაკი - ხის კიშია

პირველ ჩასაყმელ პერანგს ბავშვის შეუკერავდა დედა რბილი მიტყლისაგან. თმას წლამდე არ შეჭრიდნენ. პირველად თმას დედა შეჭრიდა; შეჭრილ თმას ინახავდნენ; როდესაც ბავშვი გაიზრდებოდა კითხავდნენ: ვისია ეს თმაო? თუ ბავშვი იტყოდა ძროხისაო - ძროხაში გაიმარჯვებდა თუ იტყოდა ცხვრისაო - ცხვარში გაიმარჯვებდა, თუ იტყოდა ჩემიაო მაშინ უფრო ბედნიერი იქნებოდა. პირველ ფრჩხილსაც ნასწავლი, ედმამიანი ბედნიერი ადამიანი დაჭრიდა - იმას დაუმსგავსებო. შეჭრილ ფრჩხილს ცუცხლში დაწვავდნენ ან ინახავდნენ. პირველად კბილს რომ მოიყვლიდა ჭურჭლის "შკაფზე" ხელუკუდმა ვისროდით და ვეცყოდით: ამა შენი ვერცხლის კბილი, მომე ჩემი ოქროს კბილი.

ბავშვი წლამდე უნდა მოენათლათ. ნათლიას აირჩევდა ოჯახი. ქორწინებუ მკვარედ ვინც იყო ის მონათლავდა პირველ ბავშვს, (აუცილებლად მას უნდა მოენათლა), მეორისათვის შეუძლოთ სხვა ნათლიაც აეყვანათ. ეს იქნებოდა ის პიროვნება, ვინც ოჯახს მოწონდა და ვისი ხატოც აქონდათ. ჩვეულებრივ ოჯახს ერთი ნათლია ჰყავდა. პაპაჩემს რომ მოუნათლია, შემდეგ მამაჩემს და ბიძაჩემს გაუგრძელებია და ნახევარი სოფელი სულ ჩვენი ნათლულები იყვნენ. წინათ უფრო იმას ეძახდნენ ნათლიად ვისაც ცოტა შეძლება და ქონება აქონდა. მირონით დანათესავებულ ოჯახებს შორის უდიდესი ურთიერთპატივისცემა მყარდებოდა. ჩემი ნათლიისა და ნათლისშვილისათვის ისე დავებრდი სახელი არ მიტქვამს. ნათლიისა ძალიან მრცხვენოდა. ჩვენი ოჯახები უახლოეს ნათესავეებად ითვლებოდნენ. მათ შორის თხოვება-გათხოვება ყოველად აკრძალული იყო. ნათლიამ მირონი შემოიტანა და მირონის გაყოლა არ შეიძლებოდა" (მაშო სუხიტაშვილი, დარიკო ნონიაშვილი).

ნათლიისა და ნათლულის ოჯახებს შორის გარკვეული ვადებულებები მყარდებოდა: ნათლიას ნათლულისათვის სამირონედ უნდა მიეტანა მიტკალი (ან ტილო) და კვარი. ნათლულს ნათლიისათვის ახალი წლის ძღვენი უნდა წაეღო: ხიდი, ღვინო, არაყი; შემდეგ აღდგომას უნდა მოეკითხათ აუცი-

ღებდად უნდა მიერთშიათ ბატკანი, 9 ნაზუქი, 9 ქადა, 18 შეღებილი აღდგომის კვერყხი; ნათლიისათვის - პერანგი და პირსაწმენდი; ოჯახში მყოფი სხვა მამაკაცებისათვის (ყველასათვის) - წინღები, ნათლიედისათვის - განსაკუთრებული საჩუქარი: კაბა ან საკაბე ქსოვილი; ოჯახში მყოფი სხვა ქალებისათვის - ჩუდეები; შემდეგ ნათლის ოჯახი დაუბრუნებდა პასუხს.

რძლისათვის უნდა ეყიდათ აუყილებდად ოქროს ბეჭედი ან კვარი, ნათლულისათვის - კაბა. ნათლობიდან მესამე დღეს ნათლისათვის "შეღვის ძღვენი" მიგვექონდა, ნაზუქები, ტკბილეული, ხილი, ქათამი. პირველ წელიწადს პირველი მაისისათვის მიგვექონდა დიდი ძღვენი: ბატკანი ყოყნად, ქათამი და აუყილებდად საჩუქარი ოჯახის ყველა წევრისათვის. უკან წამოსვლისას ნათლია ჩაუწყოზდა საჩუქრებს ნათლულს, ოქროს ბეჭედს აჩუქებდა. ნათლია თუ გარდაიყვებოდა ნათლულს უნდა ეყიდნა აუყილებდად გადასაფარებელი სუდარა, ხოლო მირონს აგრძელებდა მისი მომავალი შვილი.

როგორც ვთქვით, სოფელ რატევანში დიდი ოჯახები იყო. ამ ოჯახებში ცხოვრობდნენ პარმონიუდად, შეხმატკბილებუდად, ორგანიზებუდად, დისციპლინა და წესრიგი სუფუვდა ყველა ოჯახში. კაცი თავისი საქმეებით იყო დაკავებული: შოულობდა ფულს, მოქონდა შეშა, ამუშავებდა ყანას, უვლიდა ვენახს, საქონელს, თიზავდა თივას, იღებდა პურს, ნამგლით მკიდა, კრავდა ძნას და მოქონდა კაღოზე ურმით. კაღოზე პურის ძნებს დადგავდნენ დიდ ძირებად და დეწავდა ხარებით.

ქალებს ძირითადად ოჯახი ევალათ, სისუფთავე, პურის ცხოზა და ბავშვების აღზრდა.

ნოღარ შეყვდაშვიდი - ძვედად იყო რწმენა და ჩვეულება, რომელსაც ვერვინ გადაუვიდოდა, მშობლის წინ შვიდი ხმას ვერ ამოიღებდა. მშობლის უკითხავად ვერაფერს გააკეთებდა. სიტკბო-დამყუროზა - იყო მთელ ოჯახში, რასაც მშობლები გადასცემდნენ თავის შვილებს, იმას

ითვისებდნენ და ისევე იქცეოდნენ. დედა, ქალი, მორიდებული იყო ქმრის, მამამთილისა და საერთოდ უფროსების მიმართ. რძალი მაზის ვერაფერს შეასაქმებდა. სტუმართან ზავში ვერ დაჯდებოდა, წესად არ იყო მაგი-
დასთან ზავშვის მისვლა. დიასახლისი კი სტუმართან არ დაჯდებოდა, მით უმეტეს თუ უმრავლესობა კაცები იქნებოდნენ. ამხელა კაცი გავხდი, სუფრასთან ვინ მიმიშვებდა, არ არსებობდა, რომ პატარა, მოზარდი ზავში სტუმართან ერთად და საერთოდ უფროსებთან მაგიდასთან დამჯა-
რიყო. ეს კი არა მაგალითად ვაუი რომ წამოიზრდებოდა და თამბაქოს
წევას დაიწყებდა, მამასთან ვერ მოწევდა, ვრიდებოდა. ჯარს რომ მოი-
ღიდა ბიჭი, იმის შემდეგ გაზედავდა მამის გვერდით დაჯდომას და მას-
თან ერთად სუფრასთან ყოფნას.

ქალი თხოვდებოდა 13, 14, 15 წლის, ბიჭს ცოლი მოჰყავდა 18-19
წლისას. აქედან იწყებოდა მათი შედარებით დამოუკიდებელი ცხოვრება.
თუმცა ცოდნედიანის რომ იყო, უფროსების დიდი ხატრი და რიდი მაინც
ქონდა. ზავშვებს შრომით საქმიანობას ადრეული ასაკიდანვე აჩვევდნენ.
5-6 წლიდან უკვე მწყემსად უშვებდნენ. 12 წლის ვიყავი, რომ ფურნეში
პურს ვაცხობდი "(მარია მანთაშოვი)".

მოტანილი მასალიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ზავში ითვლება
ოჯახის მყუდროების საფუძვლად, ძირითადად აქცენტი გადატანილია სწო-
რედ ზავშვებზე, ვინაიდან ისინი იყვნენ და არიან ჩვენი მომავალი
საზოგადოების მშენებლები, ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ როგორცაა
ოჯახი, ისეთია ზავშიც. ამდენად ოჯახს უდიდესი გავლენა აქვს ზავ-
შვის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე, სხვა ფაქტორებთან ერთად.
ოჯახი ხომ საზოგადოების მცირე უჯრედია, ამდენად, რამდენად ძლიერია
ოჯახი, საზოგადოება იმდენად განსაღი და ძლიერი იქნება. თავდაპირ-
ველად ოჯახმა უნდა უზრუნველყოს ზავშვის ზედნიერება, სიყვარული,
პარმონია. ჩვენ გვქონდა შესანიშნავი სიტყვა ოჯახიშვილი, რომელმაც

სამწუხაროდ, დაკარგა თავისი მნიშვნელობა. ოჯახი ერის ბურჟია. ამიტომ როდესაც ერის მოსპობა სურდათ, ყველაფერს აკეთებდნენ, რომ პირველ რიგში გაუფასურებულყო ოჯახის გავლენა.

როგორც ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი გვამცნობს ოჯახი თურქული სიტყვაა "ოჯაკ", "კერა", "სახლი", "სახლეული" და იგი შედგება ერთად მცხოვრები უახლოესი ნათესავეებისაგან (მშობლებისა, შვილებისა და შვილიშვილებისაგან), ხოლო ოჯახის შვილი - ეს არის ოჯახის წევრი, ამ ოჯახისათვის დამახასიათებელი ყველა თვისებით¹.

ბავშვი რომ იზრდებოდა მისთვის სამაგალითო იყო ყველა მის გარშემო მყოფი. ბავშვის უხამსობას არავინ აპატიებდა. საბჭოთა სისტემაში ეს ყველაფერი მოსპო, "ოჯახის შვილების" გვერდით "არაოჯახის შვილები" მომრავლდნენ, მოიშალა აღზრდის ის ფორმა, რომელიც სრულფასოვან ადამიანს აყალიბებდა; სამწუხაროდ, ბევრი საუკეთესო თვისება, რომლითაც ცნობილი იყო ქართველი, დაიკარგა, მაგრამ იმედი უნდა ვიქონიოთ რომ არა სამუდამოდ; ქართველი, აღბათ, კვლავ დაიბრუნებს თავის ჩვეულ სახეს.

როგორც დავინახეთ რატევენების საამაყოდ უნდა ითქვას, რომ აქ ოჯახი, ძველებურ გაგებას ინარჩუნებს: შვილები, ტრადიციისამებრ, მშობელთა პატივისმცემელნი არიან. ახადგაზრდები ცხოვრების მეგობრის არჩევაშიც ითვადისწინებენ მშობლის აზრს.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბავშვის პირველი სოციალიზაცია ხდება ოჯახში, რაც მისი დაბადების დღიდანვე იწყება. ბავშვის მსოფლმხედ-

1. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1960, ტ. VI, გვ. 98, 99.

ველობა, თვისებები და თავისებურებები ზავშვის აღზრდის მანძილზე ყალიბდება. ხოლო ვინ ახდენს გავლენას, როგორი მეთოდებით ხორციელდება ყოველივე, არა ინსტიტუტების დახმარებით ხდება ამ თვისებების ჩანერგვა ზავშვის, მოზარდისა თუ ყმაწვილის სულში ეს დამოკიდებულია ზავშვის სოციალიზაციის სხვადასხვა მომენტისადმი დიფერენცირებულ მიდგომაზე, რაც ატარებს შემეცნებით ღირებულებას.

ადამიანის ცხოვრების გზის ძირითად ეტაპებს წარმოადგენს: ზავშვობა, სიყმაწვილე, მოწიფულობა და სიბერე. მათი ქრონოლოგიური ჩარჩოები არაა მკვეთრად განსაზღვრული. ზავშვობიდან სიყმაწვილისაკენ გადასვლა უფრო ხშირად 12-14 წლის ასაკში ხდება. მოწიფულობაში გადასვლა ქორწილთანაა დაკავშირებული. დაქორწინების საშუალო ასაკია ბიჭებში 18-20 წელი. გოგონებთან ადრე 13-15, ახლა 16-17 წელი. მოხუცებულობის ცნება ძირითადად დაკავშირებულია საოჯახო მოვალეობისაგან განთავისუფლებით (70-75 წლის შემდეგ).

უშვილო ქორწინება სრულფასოვნად არაა მიჩნეული. ამდენად, საქორწილო ადამ-წესები და ქორწილი თავისთავად მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც ის არის პრელუდია, წინა პერიოდი ზავშვების გაჩენისა და გამრავლებისა.

ზავშვების მიმართ დამოკიდებულება არის როგორც რაღაც განსაკუთრებულად დიდი ღირებულების მქონე. გაუზვიადებლად შეიძლება ითქვას, რომ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ მრავალრიცხოვან ოჯახებს.

სოფელ რატევანში დღესაც მრავლადაა მრავალშვილიანი ოჯახები. ვქვსშვილიანი ოჯახი აღბათ, სოფელ რატვენის მისახლეობის შესამდე მიიწე იქნება, რომ არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ ამ სოფელში 8, 9, 10, 12 შვილი ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. მთხრობდნენ გადმოცემით მრავალშვილიანი ოჯახები იყო, რადგან უძველესი უშინოდან. მრავალშვილიანობის ურთ-ერთი მიზეზი ესეც იყო. "რაც გეყოლებოდა, უნდა გაგეჩინა,

ღმერთის გვეშინოდა და ჯანმრთელობისაც გვეშინოდა. წინათ მუცლის მოშლა არ იყო დენი, მდელიცინაც არ იყო. ბებია ქალი ჭიპს მოუჭრიხავდა და ასე შდიდა მუცელს”.

სოფელ რატევანში დავაფიქსირეთ ადამიანის ასაკის აღმნიშვნელი შემდეგი ტერმინები: ჩვილი, ბავშვი (რომლის ხელით ტარებაა კერ კიდეც საჭირო), მოზარდი, ჭაბუკი (უცოდშვილო, ასაკის მიუხედავად), მოზარდი, მოწითული (დაახლოებით 21 წლის, საქორწილო ასაკის); საშუალო ასაკის (დაახლოებით 35-40 წლამდე) და მოხუცი.

ბავშვობის პერიოდში გამოიყოფა ორი სტადია: სწავლამდელი და სწავლის დაწყების შემდგომი. საზღვარი მათ შორის 5-დან 6 წლამდეა. სწავლაში იგულისხმება არა მარტო სასკოლო, არამედ საოჯახო აღზრდაც, სადაც ბავშვი სწავლობს ემოციურ ურთიერთობებს, მეტყველებასა და აზროვნებას, მოძრაობასა და თამაშს; პრაქტიკულად შეიყნოსს ახლობელთა წრეს, სხვადასხვა საგნებსა და მოვლენებს; ითვისებს ელემენტარული თვითმომსახურების წესებს (ჭამა, დაბანა, ჩაყმა), ზოგიერთ მათი ასაკისათვის შესფერის შრომით ელემენტებს; 5-6 წლიდან-უთიკის და საერთოდ ქცევის ნორმებს, ყალიბდება ზნეობრივად და მორალურად.

6-7 წლიდან ბავშვი გრძნობს მშობლის დამოკიდებულებას მის მიმართ. მოფერება და აღერსი იცვლება მომთხოვნელობით, რათა ისინი იყვნენ დამტყრნი, თავშეკავებულნი და თავაზიანნი.

ბავშვთა სოციალიზაცია მიმდინარეობს საუკუნეების მანძილზე ცამომუშავებული ტრადიციული პროგრამით, სადაც ეტადღურადაა დამუშავებული მშობელთა მოქმედების პრინციპი ბავშვის ჩასახვიდან, დაბადებიდან მის პიროვნებად ჩამოყალიბებამდე. პრინციპი, სადაც ნათლად ჩანს პრაქტიკული ხალხური გამოცდილებისა და რელიგიური მსოფლმხედველობის ურთიერობადაცატვა.

ახლა შეძლებისდაგვარად მიმოვიხილავთ რელიგიურ საოჯახო დღესასწაულებს, რომლებიც იმართებოდა თითქმის მთელი წლის განმავლობაში,

რომელთა ჩატარებასაც ყველა ოჯახი დიდი სერიოზულობით ეკიდებოდა.

სოფელმა რატევანმა ზამთარი ცივი, ზაფხული ცხელი, ღამაში შემოდგომა და კიდეც უფრო ღამაში გაზაფხული იყოს. აქაურებს მთელი წლის მანძილზე, სეზონის მიხედვით, გონივრულად პქონდათ განაწილებული შრომა-საქმიანობა და ასე გაქქონდათ კიდეც თავი წლიდან წლამდის. ამ შრომით საქმიანობაში მექანიკურად იყო ჩაბმული სახალხო რელიგიური - უქმე ღვლასაწაულები, სადაც წინ წამოწეული იყო სანახაობითი მხარე და გართობა-დასვენება.¹ ეს იყო ერთად მოღებნა, მეგობრების, ნათესაუებისა და მეზობლების მონახულება, რომელიც ერთნაირად ახარებდა და ამზადებდა დიდსა და პატარას, ბერსა და ახადგაზრდას; იქებოდა საქები იკიცხებოდა გასაკიცხი.

იძისათვის, რომ ნათლად წარმოგიდგინოთ სოფელ რატევნის ცხოვრება. ამ მხრივ, აღეწერთ რატევნელი მკვიდრი ქართველებისა და რატევანში დამკვიდრებული ქართველების - რატევლებისა და იმერლების - რელიგიურ საოჯახო ღვლასაწაულებს (რომელთა შორის ერთიანობაცაა და განსხვავებულობაც), რომელთა სიმრავლე ამდიდრებდა და აღამაზებდა აქაურთა ყოფაცხოვრებას.

მარიამ მანთაშოვისა და თამარ ავქოფაშვილის ნაამბობიდან: რელიგიურ საოჯახო ღვლასაწაულები (რომლებსაც ჩვენ ვიხეილით) იყო შობა, ახალი წელი, ყველიერი, დიდმარხვა, აღდგომა, გიორგობა და აღდგომის შემდგომი სადოყავი დღეობები. შობა გვებოდა 25 დეკემბერს; წინა ღამით გამოაყვობდნენ შობის ნამცხვარს. ყავისფერი ნამცხვარი იყო, სპეციალური, მიხაკ-ღარიჩინით. სავადღებულო არ იყო შობას საკლავის დაქვეა.

ახალი წლისათვის გოზინაყს ვაკეთებდით აუცილებლად და ვაყვობდით ბასილებს. ბასილა ცხვებოდა წყადში მოზელილი ფქვილის ცომისაგან.

1 გ.ყოყანიძე, გიორგობიდან გიორგობამდე, თბ., 1987.

ბასილა ცხეებოდა დოვდათისა და ბარაქისათვის. ამასთან ერთად აუცილებლად ღორის თავი უნდა მოხარშულიყო, და ყოფილიყო სუფრანზე ხიდი. ვისაც რისი შესაძლებლობა ჰქონდა, ისე ემზადებოდა. 12 საათის შემდეგ შემოვიდოდა მეკვლე ტაბლით, რომელზედაც ელაგა ხიდი, თაფლი, ნამცხვარი. მეკვლე რომ შემოვიდოდა, იტყოდა: - "ღმერთო, ჩემი ღუხი-კვადი ანგელოზისა". აიღებდა ჭიქას და ყველას დაღოყავდა: "ლოვლათი და ბარაქა ნუ მოგაქლთ ღმერთმა". მეკვლე სუფრასთან უნდა დამჯდარიყო აუცილებლად. სკამზე ხორბალს ვუყრიდით და ზედ ხორბალზე უნდა დამჯდარიყო, რომ კრუხი არ გადაფრენილიყო. პურის კაყუბს, ბასილბს ხედში ფუღს დავატერინებდით, და ისე ვდგამდით სუფრაზე, ბარაქა და დოვდათი რომ ჰქონოდა ოჯახს. მეკვლე რომ წავიდოდა, სამაგიერო ტუბიკულს ტავატანდით და ოჯახის უფროსი იტყოდა: "ჩემი მონაგარი მრავალ ახად წელს დაესწროს და გამრავლდეს დოვდათითა და ბარაქით". ახალწელს ნაძვისხესაც ვდგამდით, რომელზედაც ჩირსა და ჩურჩხელებს ვკიდებდით. ზავშეებისთვის ყოველთვის ახად ტანსაცმელს ვყიდულობდით, იტყოდნენ, "ღელსასწაულიდან ღელსასწაულამდე იზრდებაო".

ახალი წლის შემდეგ მოდიოდა აღდგომის 7 კვირა, უკადენდროდ მყოფი სოფლის მოსახლეობა მარხვის დადგომასა და გაქვას შემდეგნაირად ანტარიშობდა: ვიღებდით კარტოფილს, ქათმის 7 ბუმბულს ვურჭობდით და ყოველი კვირის გასვლის შემდეგ გამოვაძრობდით თითო ბუმბულს. ან ერთ ქისას შევკრავდით, ნაყრით ავაესებდით და ჭერში დავკიდებდით, მასში ჩავარჭობდით 7 ბუმბულს, ყოველი კვირის გასვლის შემდეგ თითო ბუმბულს გამოვაცდიდით და მთავრდებოდა მარხვაც. 7 კვირაში კერ იყო ყველიერი, მერე - კორკოტობა, შემდეგ 7 კვირა - მარხვა, მერე აღდგომა, აღდგომის მერე - სამღობო, მის სწორზე - კვირაცხოვლობა, აგვისტოში - მარიამობა, გიორგობა, ფერიცვალობა: ნოემბერში - მეორე გიორგობა. ახალი წლის შემდეგ, თებერვალში, ქუმლობა ვიყოდით: ამ დღეს

ხორბალი უნდა დაგვერჩია, დაგვეფქვა, დაგვეხადა და მეზობლებს ვეძახ-
დით. ეს იყო მკვდრის მოსახსენებელი; მეორე-პარასკევს, თებერვლის
ბოლო კვირაში კორკოტობა იყო. კორკოტს გავაკეთებდით, ამ დღეს საქმე
არ შეიძლებოდა: არც დარეცხვა, არც საპნის ხმარება, ეს იყო უქმე დღე
და პატივს მივაგებდით მიყვანულებს. რამდენი მკვდარიც გვყავდა,
იმდენ წილ კორკოტს მუჭით ავიღებდით, ერთ სანთელს ჩავაქრობდით და
მკვდარს მოვიხსენიებდით.. დილით კორკოტი უნდა დაგვერიგებინა (თითო
თეფში) მეზობლებში, სულ 7 ან 9 თეფში.

ამის შემდეგ დგებოდა ყველიერი. ამ დღეს გომურში ჩავაბავდით
ბუქნელას (ბუქნელა იყო ჭაჭვებზე ჩამოშებული გრძელი ფიქარი, რომელზე-
დაც 4-5 ქალი ჯდებოდა), ერთი ქალი თავში დადგებოდა, ერთიც -ბოლოში,
მუხლებით დააბუქნავდნენ და თან იტყოდნენ: "ყველიერში ყველი ვჭამე,
აღდგომასა - ჩიტებიო, ღედაჩემსაყ დაუზრდია ქოჩრიანი ბიჭებიო", ამ
დღისათვის აცხობდნენ ქადა-ნაზუქებს.

დიდმარხვის შემდეგ, ვინც პირმარხული იყო, შაბათ საღამოს უნდა
წასულიყო წმინდა გიორგის სახელობის საყდარში, სადაც მღვდელი აზი-
არება ხდებოდა. კვერცხებს სტეხავდნენ, შეჭამდნენ და გაიხსნებოდა
მარხვა. ამის შემდეგ გათენდებოდა აღდგომის დღი. აღდგომას რომ
ადგებოდნენ, დილით ღორის ხორცი უნდა გამოევეღო პირში ყველას, ვისაც
ხორცი არ ჰქონდა, ქონი უნდა გამოევეღო (რომ თათრებმა არ დაგვჭაბ-
ნოსო). ოთხშაბათ საღამოს უნდა დაგვენთო დიდი ჭიაცოკონა, ჭიაცოკო-
ნაზე ზავშვებს 2-ჯერ - 3-ჯერ გადაახტუნებდნენ და თან ყვიროდნენ,
"აღა ჭიაცოკონა"! რომ ავი ანგელოში არ მისდებოდათ. უნდა მოგვეჭრა
ასკიდის ტოტი და ყვედაფერზე დაგვეღო, "ამზარზე", ჭიშკრის შემოსას-
ვლეზე, კვერცხებზე, ფქვილზე. შემდეგ დაივიდნენ ჭონაზე, ჩამოივიდი-
დნენ სოფელს და დაიძახებდნენ:

„დათვმა ყანა დაგვიძოვა

თავის ორი ზედითაო,

ადე დედი კვერცხი მომი
შენი ოქროს ხელითაო.
ჭონა - ჭონა.
ოდეღია დეღიაო,
ვინც ურთი კვერცხი არ მომცეს,
სუდაც გადაყვებიან”.

ჭონაზე ჩამომდევლების ხელყარიელი გაშვება არ შეიძლებოდა. ყველა ოჯახი გამოუტანდა რისი შესაძლებლობაც ჰქონდა: კვერცხს აუცილებლად. ჭონაზე ბავშვებიც დადიოდნენ და დიდებიც. შემდეგამ შეკრებილი პურ-მარილით დასხდებოდნენ ერთად და პურმარილობდნენ. ხუთშაბათს დილით ვიყავით უმძრახეები. უჩუმრად უნდა ამდგარიყო შვილების დედა, უმძრახათ აეღო წყალი და ამ წყლით დაეზანა ბავშვები ხუთშაბათ დღეს. წითელ პარასკევს არაფერს არ ვაკეთებდით, არც მიწის განძრევა შეიძლებოდა. წითელ პარასკევს შევლევადვით კვერცხებს. შაბათს იყო სამაზღისი. კვირა დილით ადრე დაკლავდნენ ბატყანს, სანთლებს აანთებდნენ. ბავშვებს ახად ტანსაცმელს ჩააცმევდნენ.

ბავშვებს ხშირად ემართებოდათ საყმაწვილო ბატონები. აღდგომის შემდეგ მესამე დღეს ვიყით სამეზობა, სამების ეკლესიაში. ეს არის ბატონების საღოცავი. ბავშვებს რომ ესტუმრებოდათ ბატონები, საღმრთოს დაყენებდნენ ბავშვის სახელზე, გაიმართებოდა ტაზა. ბავშვის საწოდს ტკბილი წყლით აძეუებდნენ, რომ ბატონები არ გაენაწიენებინათ. ტაზაზე დააწყოებდნენ ტკბილეულს, სასმელს, პურს და იყონენ ტკბილით ბატონების გადაღოცვა. ბატონები თუ გაწყრებოდა და ბავშვს გაურთულებოდა, შეუთქვამდნენ საკლავს, რომელიც სამებისათვის უნდა შეეწირათ. როცა ბატონები ბრძანდებოდნენ, ოჯახში დედას არაფერი არ უნდა დაეშინებინებია, არც არაფერი უნდა დაეღლიყო, სისხლი არ უნდა დაღვრიყო, არც სარეცხი დარეცხილიყო, არც ფურცელ დანთილიყო; მთვრალ მამაკაცს სახელში არ შეუშვებდნენ, არც ცოდ-ქმარი უნდა დაწოლილიყო ერთად. ყველაფერი ძიძგითადაე, დედაზე იყო დამოკიდებული, რადგან ანგელოზი დედაზე იყო. ბატონებთან დაყვირება არ შეიძლებოდა, უნდა ემღერათ და ჟამკვათ.

ახლა ვნახოთ ამ საოცახო რელიგიურ დღესასწაულებს როგორ ასრულებდნენ ჩამოსახლებული იმერლები (ნოდარ შეყდაშვილი, ვიქტორ ნოზაძე):

ჩვენი საოცახო რელიგიური დღესასწაული იწყებოდა ბარბაღობით, შემდეგ მოჰყვებოდა შობა, ახალი წელი, მარეშლობა, ხორციელის დაურწყება, დიდმარხვა, ყველიერის დაურწყება, აღდგომა, კოხიკერობა, სულთაობა, გიორგობა, მარიამობა, ფერიცვალება, ღვთიშობლობა და მეორე გიორგობა.

ბარბაღობას ზეიმობდნენ ღობიანი პურებით. წმინდა ბარბაღეს საქონლის, ადამიანის სულის სიმრავლეს, ოჯახის კარგად ყოფნას შესთხოვდნენ. ოჯახის უფროსი ღობიან პურს აიღებდა, შევიდოდა ბოსელში და გადაამტვრევდა რქებზე საქონელს. ოჯახში ვინც შემოვიდოდა იმ დღეს, იმის გაშვება აღარ იქნებოდა. ბარბაღობას ავი კაცის შეხვედრას ურიდებოდნენ; ბარბაღობას ვინც შემოვიდოდა პირველი, ის იყო ახალი წლის მეკვლე. ოჯახის უფროსი ცუცხლს დაანთებდა, ცუცხლი რომ გაძლიერებოდა სანათით დაარტყამდნენ ნაკვერცხაღზე, გააყრევინებდნენ წაპერწყალს და თან იტყოდნენ: "ამდენი ადამიანის სიმრავლე", "ამდენი საქონელი და ცხვარი", "ამდენი კრუხ-წიწილა" და ბოდოს ქვეყნის მშვიდობას შესთხოვდნენ წმინდა ბარბაღეს.

შობას, როგორც წესი, ვკადვდით ღორს. ღორის თავს ახალი წლისათვის ვინახავდით. შობის წინა დღე იყო კორკოტობა. კორკოტს ვხარშავდით და მარხვით ვიხდიდით. შობის სუფრა იშვებოდა ოჯახში გადაპატიჟებით. შობას მკვდრის სუფრასაც ვამზადებდით. მკვდრის "სტოდზე" დავადაგებდით ყველაფერს, მხოლოდ (არავითარ შემთხვევაში) ცხვარი არ დაიკვებოდა.

ამის შემდეგ გვებოდა ახალი წელი; ახალი წლისათვის ვემზადებოდით, რომ კარგად შევხვედროდით: უპირველეს ყოვლისა ქალები ოჯახს დაასუფთავებდნენ. ოჯახი სავსე უნდა ყოფილიყო ყველაფრით, რომ მთელი

წელი კარგად წასულიყო. იმ დღეს ერთი მამკვლიერი ჰყავდათ (სხვა არავინ მოვიდოდა), რომელიც იტყოდა: "მოვდივარ და კაი ფეხით ვყოფილიყო, კაი წელიწადი გაგთენებოდეთ". იმ წელიწადს ზარადი თუ იქნებოდა ოჯახში, მეორე წელს იმ მამკვლიერს აღარ მიიღებდნენ; ხოლო ოჯახს თუ კარგად მოუვიდოდა საქმე, მას სამი წელი უნდა ევლო. მამკვლიერი მოიგანდა ტკბილეულს, აუყიდებდად თაფლს და უმად თაფლში ჩაწობილ პურს შეჭამდნენ, რომ ტკბილად ეცხოვრათ მთელი წლის მანძილზე.

ახალი წელი იმერეთში საოჯახო დღესასწაული იყო. ამ დროს რატევანში იყიან ოჯახიდან ოჯახში გადასვლა.

მარეშლობას იხდიდნენ შობიდან მეექვსე დღეს კრუხ-წიწილის სიმრავლისა და საქონლის მომრავლებისათვის, წინასწარ მამალს დაჰოდავდნენ, დაბამდნენ და დაკლავდნენ მოხარშავდნენ. ოჯახის უფროსი აიღებდა მარკვენა გვერდს და შეჭამდა. საკლავსაც დაბამდნენ, იმ დღეს არაფერს აჭმევდნენ. მეორე დღით დაკლავდნენ სახლში. ამ საკლავის არც ძვალი უნდა გადაგდებულიყო, არც სისხლი უნდა დაღვრილიყო სადმე. საკლავს დაჭრიდნენ, მოხარშავდნენ. მარკვენა გვერდი იყო საუფროსო, მშობლებისათვის, დანარჩენს დაუნაწილებდნენ ოჯახის წევრებს. თუ ვინმე მოვიდოდა ყველაფერს მაღავდნენ, რაც დარჩებოდა ცუცხლში ჩაყრიდნენ, სისხლსაც მოწმენდნენ და ცუცხლში დაწვავდნენ. მარეშლობას სტუმრობა არ იყოდნენ. ოჯახის უფროსი ასე დაიღოყებოდა: "მარეშდის მადლო და ძაღო, მომიშენე ორფეხი, ოთხფეხი, შვილები, შვილიშვილები" სანთელს დაანთებდა და ღოუღობდა.

იანვრის მთვარეს ხორცი უნდა დაეშარხვა, თებერვლისას - ყველი; იანვარში დგებოდა ხორციელის დაურწყება; ხორციელის დაურწყების წინა კვირას, შურის კვირას ეძახდნენ. ყველაფერს ხორცისაგან გააკეთებდნენ და ჭამდნენ. ღმერთს შესთხოვდნენ: "ღმერთო სიკეთით შეგვაგებე დიდ-მარხვის აღდგომასო".

ამის შემდეგ მოდიოდა ყველიერის დაურწყება. ყველიერისათვის

ყველი ჰქონდათ შენახული. ივნისისა და აგვისტოს თვიდან ინახავდნენ ამ ყველს ამ ძველ ერთ მთლიან ყველს ერთ ხაჭაპურში ჩადებდნენ, რომელსაც ოჯახის ყველა წევრი შეჭამდა. ყველიერის დროს (ერთი კვირა) სულ ყველი უნდა ეჭამათ. რაც საჭმელი ჰქონდა, ყველაფრის ნამსუკეებს კვერცხის ნატუჭში ჩაყრიდნენ და ინახავდნენ, თან იტყოდნენ, ეს მგლის წილაღიანო, ეს ყვავისაო, დააფარებდნენ კვერცხის ნატუჭს და ისევ ინახავდნენ. დიდ ხუთშაბათს, ოჯახის უფროსი ვიდრე მწარე ზღის მოსატანად წავიდოდა, ჯერ ამ ნატუჭს გადაადგებდა შორს.

ეს დღესასწაულები ყველა წინასამარხო იყო, ამის შემდეგ იწყებოდა 7 კვირა დიდი მარხვისა, რომელიც ხსნიდებოდა ხარებასა და ზმობას თვეზით. აღდგომა ეს იყო დიდი რელიგიური დღესასწაული, რომელსაც ყველა ოჯახი იხეიდა და აღნიშნავდა. კვერცხებს ღებავდნენ, სლდგომისწინა ხუთშაბათს ოჯახის უფროსი ადგებოდა, უზრად მოიტანდა წყალს და მწარე ზაღს. მწარე ზაღს მთვარის ფორმას მისცემდა, ჭიშკართან დაასობდა, მისგან ჯვარსაც გააკეთებდა და საქონელსაც გაუკეთებდა ჯვარს, ავი თვალის დასაცავად. ჭიშკარზე კიდებდნენ გახვრეტილ ქვას, ცხენის ნაღს, მწარე ზღის ჯვარს ავი თვალისგან დასაცავად.

გრუზა გრძელიშვილი (რაჭა): ჩვენში შობა, ახალი წელი, აღდგომა, გიორგობა, ფერიცხვლობა, ჩიტიფაფობა, მელია-მკვერაობა აღინიშნებოდა.

ბარბაღობა დღეს გავიდოდი, ადრე, მივიდოდი იმასთან ვისი მეკვლევი ვიყავი, ვეტყოდი: "შემოვდგი ფეხი, გწყალობეს ღმერთი, დაესწარი მრავალ ახალწელიწადს". ბარბაღობა 19 დეკემბერსაა. ცხევბოდა ღობინები, ამას ჩვენ შეეკუდილებს ვეძახით. ღობიანში გაქუშნულ¹ ღობიოს

1 ღობიოს ნაცარს დავაყრიდით, დავასხამდით ცივ წყალს და კანი სულ გაუცდებოდა. შემდეგ მოეხარშავდით და ვდებდით პურში, ეს კეთებოდა საპატოო სტუმრისათვის.

ვღებდით. კაი ფუხის ადამიანის წინდახვედრება ვიყოფით, განსაკუთრებით მეკვლისა. წინ დაახვედრებდნენ, როცა საქმეზე მიდიოდნენ, ქაღსა მშობიარობის დროს, საქონელსა-მოსაგებზე.

შემდეგ დგებოდა შობა. შობას დადიოდნენ საადილოდ სიმღერით რჩეული მამაკაცები - რომღებიც ადილოს კარგად მღეროდნენ. მამაკები უძლვე-ზოდა წინ მათ, ნაზადმოსხმული; თან თოვლი მოდიოდა, თან მღეროდნენ აიღოლს:

შობა ღმერთმა გაგითენოთ

შობის ახადწელიწადი, აქა აიღოლო,

აქა ტახი დაკლუდაო,

ქელავერი ჩვენიო....

ვინც არ მოგვყეს საციქველი¹,

გადაეწვას საძირკველი. აქა ადილო.

მივიდოდნენ გლეხის ჭიშკართან და მიუმღერებდნენ. გამოუტანდა მასპინძელი კვერცხებს; თუ აცხობდა ცხედ ხატაპურს, სახდშიც შეიპატი-ებდა; შემოსულები თითო ჭიქაზე მეტს არ დაღევდნენ, იმიტომ რომ ყველას ოჯახში უნდა მისულიყვნენ. ზოდოს აკრეფიდ პურმარილსა და სანოვაგეს გაინაწილებდნენ. ეს იყო გართობა, გაღობა და მოღოცვა.

შემდეგ ვეშაბებოდით ახადწელის შესახებ დრად. ახადწელს ვაცხობ-დით ზიკიკებს. ცომა მოვჭედდით წყადში და მივყემდით ხარის ფორმას, ცხვრის ფორმას, ადამიანის ფორმას (კაცა ბასილა), ვაცხობდით კვახუ-ნებს (დანაყილი კვახის თესლს ცრიან რამდენიმეჯერ, ფქვილი მწვანე ფერისაა; კვახის მარცვალს სამი დღე მაინც ნაყავენ. კერ ფქვილს დასხამენ ადუღებულ წყალს, უზამენ ქონს ან კარაქს და ჩართავენ პურში. ძალიან გემრიელია. ზიკიკები ხარის ბარაქა იყო, ადამიანის

1 საციქველს ეძახდნენ იმ სანოვაგეს, რომელსაც აძღევდნენ -

კვარცხი, ჩურჩხელა, კვარცხლის ფული.

ბარაქა იყო, ცხვრის ბარაქა იყო. ნაძვის ხეს ღვამდნენ მარადმწვანე ჭყორს, რიონის პირზე იზრდებოდა, ქვალორლიან მიწაზე. ბელღზე მივაკრავდით სანთელს (სანთელი აუცილებლად თაფლისა უნდა ყოფილიყო, იმას ქონდა ძაღა) საითაც ყანა იყო იმ მხარეს და რომელი სანთელიც კარგად ენთო, კარგ მოსავალს მივიღებდით. ახად წელს ყველას უნდა ჰქონოდა გოზინაყი და ღორის თავი.

თებერვალში იმართებოდა ჩიტაფაფაობა - პურის ფქვილისაგან მოადუღებენ ფაფას და ღობის სარის წვერებზე წაუსვამდნენ მას. ამას მოჰყვებოდა მელიამკვერობა - აცხობდნენ აუცილებელ ხატაპურს - ზოხჩუანს. ზოხჩუანი იყო ყველიან-კვერცხიანი. ბავშვები მოვიტაცებდით ცხელ ხატაპურს ქუციიან, ბეზია ვითომ ფხეებზე მოგვაყოლებდა, გვესროდა საკეცურს. მივირბენდით მდინარის პირას, მოვტეხავდით ხატაპურს, ღუქმა-ღუქმა ვისროდით და ვიტყოდით: ეს მეღას, ეს დათვს, ეს ტურას და ა.შ. რაყ დარჩებოდა, იმას ჩვენ შევჭამდით და ვბრუნდებოდით სახლში. ეს იყო დიდად სასიხარულო ბავშვებისათვის. მელიამკვერობას იმიტომ ვიხდიდით, რომ გარეუდ მტაცებელ ცხოველებს არ მოეტაცათ საქონელი; ქათამი და ა.შ. მათი გულის მონადირებას ვახდენდით.

შემდეგ ვზეიმობდით აღდგომას. ვლუბავდით კვერცხებს, ვაცხობდით თონეში ნაზუქებს, "ვიჩინა" გვქონდა აუცილებლად, თხელი "ღაჟაში". სასაფლაოზე გავიდოდით კვირას. რატაში სასაფლაოზე აღიდოს მღეროდნენ და ფერხულს ჩააბამდნენ.

გოორგობასაც აღვნიშნავდით და ფერისცვალობასაც. შემდეგ, ვიდრე მიწის მუშაობა დაიწყებოდა, ბიჭები დახტს ვთამაშობდით.

როგორც ვხედავთ, სოფელ რატევანში მცხოვრები ქართველები, იმერლები და რაჭველები თითქოს თავთავიანთი ტრადიციებით ცხოვრობდნენ, მაგრამ ყველა ისინი ემსახურებოდნენ ერთ მიზანს - ოჯახის კეთილდღეობას, მის გაძლიერებას, სისავსეს, გამრავლებას, დოვდათი-

ნობას, ზარაქასა და სიუხვეს. ყველა ეს დღესასწაული თავისი რიტუალებით საერთოქართული იყო და თავისი მრავალფეროვნებით ამდიდრებდა ქართველი კაცის ყოფასა და ცხოვრებას.

კომუნისტური რეჟიმის დროს ნადგურდებოდა ეკლესია-მონასტრები, იკრძალებოდა რელიგიური დღესასწაულები, რასაც ხაღხი სულიერი კულტურის განადგურებამდე მიჰყავდა, მაგრამ როგორც ვხედავთ, ხაღხში მაინც ცოცხლობდა რწმენა და ტრადიციის ძალა, რომლის ზეგავლენითაც იგი მთელი წლის მანძილზე დღესასწაულობდა რელიგიურ კალენდრულ დღესასწაულებს, როგორც შეეძლოთ. ეს იყო ზარზაღობა, შობა, ახალი წელი, აღდგომა, გიორგობა და სხვა.

"ქრისტიანული ზარზარე ცნობილია, როგორც აღმოსავლური წმინდანი, მისი კულტი პირველად აღმოსავლეთში ჩა' ახუდა და განვითარებულია, საიდანაც იგი დანარჩენ ქვეყნებში გავრცელდა, ფინიკიის ილიოპოლისის მდიდარი და წარჩინებული მოქალაქის დიოსკორეს მშვენიერი ქალიშვილი - ზარზარე (შემდგომში წმინდა დიდმოწამედ ცნობილი) ცხოვრობდა (და-ახლოებით 306 წ.). იმპერატორ მაქსიმიანეს დროს (305-311). დიოსკორემ გადაწყვიტა ზარზარე უცხო თვალთაგან ფარულად აღეზარდა. ამისათვის მან თავის მამულში კოშკი ააშენებინა, რომელშიც ზარზარეს გარდა მხოლოდ მისი წარმართი აღმზრდელი მასწავლებლებიც ცხოვრობდნენ. ღვთის განგებით, ილიოპოლისში ვატრად გადაცმული მღვდელმთავარ., ჩამოვიდა ადექსანდრიიდან, რომელმაც ქაღწულ ზარზარეზე წმინდა ნათლობის საიდუმლო აღასრულა. დიოსკორეს სახლში მდიდრული აბანო შენდებოდა. ბატონის ბრძანებით, მისი მშენებელი მუშები ორი სარკმლის დატანებას აპირებდნენ ნაგებობის სამხრეთ კედელში, მაგრამ ზარზარემ ისარგებლა მამის არყოფნით და მესამე სარკმელიც გააკეთებინა, რაც მისი აზრით, სამების ნათელს გამოსახავდა. შესასვლელში კი თვით ზარზარემ გამოსახა კვარი. აბანოს ქვის საფეხურზე ქაღწულის

ნაფეხური აღიზეჭდა, რომდიდანაც შემდეგში განკურნების დიდი ძალის მქონე წყაროს წყადმა ამოხეთქა.

დიოსკორე გამძვინვარდა, როდესაც შეიტყო ქალიშვილის გაქრისტიანება, რისთვისაგან გონდაკარგულმა მახვილი იძრო და იქვე უნდოდა თავი მოეკვეთა თავისი ასულისათვის. ბარბარე გაექცა მამას და მიაშურა მთას, რომელიც შუაზე გაიპო და დიდ ნაპრადში შეიფარა იგი. დიოსკორეს მთაზე ორი მწყემსი შემოხვდა, რომელთაც მიასწავლეს გამოქვაბული, სადაც ბარბარე ცხოვრობდა. დიოსკორემ შეუბრალეზღად სცემა ბარბარე, შემდეგ დიდებში ჩაადგო, მცველები მიუჩინა და დიდხანს აშიმშილა, შემდეგ კი ქალაქის განმგებელს მარტიანეს გადასცა. მისი ბრძანებით წმ.ბარბარე სასრიკ სატანცველთ სწიეს. წმ.ბარბარეს საკუთარმა მამამ, დიოსკორემ მოჰკვეთა თავი. ღვთის მისაგებებდაც არ დააყოვნა, დიოსკორე (და განმგებელი მარტიანეც) ცათაგან მოვლენილმა ცუცხლმა მოაშთო”¹.

ახალი წელი დიდ ღვლასასწაულად ითვლებოდა მთელ საქართველოში, როგორც აპოლონ ცანავა წერს: “ღვლასასწაულის მთელი რიტუალი აგრადური მაგიითაა განსაზღვრული - იგი თავდაპირველად, როგორც სწვა წარმართულ ქვეყნებში, მზის ღვთაებასთან იყო დაკავშირებული. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ეს ღვლასასწაული დაუკავშირდა წმინდა ზასიდი დიდის ხსოვნას, მაგრამ ეს მხოლოდ მოჩვენებითი აღმოჩნდა, რწმენა მას მაინც წარმართული შერჩა.

კადენდარული კანრიგების ერთ-ერთ წარმართულ დიდ ღვლასასწაულს წარმოადგენდა გიორგობა, რომელიც მთელ საქართველოში იყო გავრცელებული. ივ.კავახიშვილმა, სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა წმ. გიორგის კუდგს საქართველოში და დაამტკიცა, რომ იგი ქართველთა უმთავრესი

1 ნ.აბაკელია, ქ.აღავერდაშვიდი, ნ.ლამბაშიძე - ქართულ ხალხურ ღლეობათა კადენდარი, თბ., 1992, გვ.5.

ღვთაების მთვარის მონაცვლეა და, ღვთაებათა შორის, მას ერთ-ერთი უპირველესი ადგილი უკავია¹.

წმ.გიორგის დღესასწაული იცოდნენ 23 აპრილისა და 10 ნოემბერს (ძველი სტილით). თქმულებების მიხედვით, წმინდა გიორგის აბარია ეს ქვეყანა, ზევით ქვეყანა კი - ღმერთს.

წმინდა გიორგი, სანამ ის ამ ქვეყნად მოღვაწეობდა, ხაღხს - ანკვიფრებდა თავისი ღონით, ვაჟკაცობით, სიღამაჭითა და, რაც მთავარია, არაჩვეულებრივი მადლით. მას კერზე თითო ხარი ან ძროხა სჭირდებოდა. ყველა ხატზე ძლიერ ხატად წმ. გიორგის ხატი ითვლებოდა.

შოშის დღესასწაული ქრისტეს კუდგის ერთ-ერთ მთავარ ნიშანს წარმოადგენს. იგი რომის ეკლესიამ შემოიღო და ოფიციალურად 354 წ. 25 დეკემბერს იდღესასწაულდა. ეს თარიღი ირანული ღვთაების მითრას შოშის დღედ ითვლებოდა და საზეიმო ვითარებაში აღინიშნებოდა. მაშასადამე, პირველივე დღესასწაული ქრისტიანული რელიგიისა, ნასესხებია. ასევე ნასესხებია უბიწოდ ჩასახვის მითიც. ინდური მითოლოგიით, მაიას სიზმარში ეუწყა, რომ მას ქმრის გარეშე, სასწაულებრივი სახით, ჩაესახებოდა ღმერთი ბუდა. ბუდა, როგორც ქრისტე, დაიბადა ჰიმალაის მთების რომელიღაც გამოქვაბულში.

შოშის მითებისა და დღესასწაულების ჩამოყალიბებაზე ყველაზე

1 ივ.ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია I, 1960, გვ.50,
იხ.აგრეთვე ა.ყანავა, ქართული ფოლკლორის საკითხები, თბ., 1990,
გვ.82.

დიდი გავლენა მოახდინა მითრას კულტმა. მითრანიზმის სამშობლო ირანია, იგი წარმოიშვა პირველი ათასეულის დასასრულს. ქრისტიანობის აღმსარებელ ქვეყნებში მითრას კულტი ყველაზე ძლიერი იყო და ამის გამო პირველმა მეორისაგან ბევრი რამ აიღო.

მითრა, ისე როგორც იესო ქრისტე, უწინარესად ზეციური არსება იყო, როცა ქვეყანა შეიქმნა, მითრას სასწაულებრივად, უზიწოდ ჩასახვის გზით, დაბადა ქაღწელმა მირამ ერთ-ერთი კედის გამოქვაბულში. ეგვიპტური მითოლოგიით, აღექსანდრიაში 24-დან 25 დეკემბრამდე იმართებოდა დიდი დღესასწაული ისიდას უკვდავი შვილის, პორას, დაბადების პატივსაცემად. გამოპქონდათ პორას ქანდაკება, რომელსაც ესაღმებოდნენ ასეთი შეძახილებით: "გიხაროდეთ, ყოვლად წმინდამ იმშობიარა, გაიმარჯვა სინათლემ".

რომში დიდი ტაძარი ააგეს მითრას პატივსაცემად. ეს ტაძარი მითრას დაბადების დღეს 25 დეკემბერს (274 წ.) აკურთხეს.

ამგვარად, შობის დღესასწაულის ქრისტიანულ მითს გენეტიკური კავშირი აქვს აღმოსავლურ და დასავლურ მითებთან, განსაკუთრებით კი მითრას კულტთან.

სწორად შენიშნავს ქს.სიხარულიძე, რომ "ბევრი წარმართული დღეო-ა შემდეგ, უფრო გვიან, ქრისტიანულ დღესასწაულებად გადაიქცა.... ქრისტეს შობა და აღდგომა ერთგვარი ტრანსფორმაციაა უძველესი წარმართული დღეობებისა, რომლებიც იმართებოდა გარდაცვიდი თუ მიძინებული ღვთაების გასოცხლებისა თუ გაღვიძების აღსანიშნავად"¹.

1 ქს.სიხარულიძე, საწესჩვეულებო პოეზია, იხ.ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, 1, 1961, მ.ჩიქოვანის რედაქციით, გვ.233. იხ.აგრეთვე ა.ყანავას დასახ.ნაშრომი, გვ.83. იხ.აგრეთვე ს.მაკადათია, ახადწილულთ საქართველოში, ტფ., 1927.

რაც შეეხება აღდგომას, ეს მეორე დიდი დღესასწაულია. გრიგოლ ღვთისმეტყველის გამოთქმით, აღდგომა უქმეთა უქმეა და დღესასწაულია დღესასწაული, აღმატება ყველა დღესასწაულს არა მარტო ადამიანურს და მიწიერს, არამედ ქრისტიანობრივს და ქრისტიანთა შერეულებულთაც ისე, როგორც მზე ვარსკვლავს აღმატება".

ეკლესიოსნების მზადება ამ დღესასწაულის შესახებერად 5 იანვრიდან იწყებოდა. მორწმუნეთა წარმოდგენით ქრისტე ყოფილ კაცობრიობას მისი ხსენისათვის მოუვლინა, ამ მიზნით "განკაცდა", ანუ ხორციელი იქმნა. მანამდე უხილავი - ხილულ ღვთაებად იქცა.

აღდგომის ქრისტიანული დღესასწაულიც წარმართული წარმოშობისაა. ძველი აღმოსავლეთის, ხოლო შემდგომ რომის იმპერიის ხალხებში გავრცელებული იყო რწმენა ისეთი ღმერთების არსებობისა, რომლებიც შემოდგომით კვდებოდნენ, ხოლო გაზაფხულობით ისევ ცოცხდებოდნენ. ეს ღმერთები მიწათმოქმედების, მცენარეულობის მფარველ ღმერთებად ითვლებოდნენ. ასეთი იყო, მაგალითად, ღობირისი - ეგვიპტეში, დიონისე - საბერძნეთში, ადონისი - ფინიკიაში, ატისი - ფრიგიაში და სხვ. ხალხთა შეგნებაში მცენარეთა დატყნობა-სიკვდილი, ხოლო გაზაფხულზე მათი გამოყოფა ხდება ანუ თესვისაგან მცენარეულის აღმოცენება გახარება ღმერთების კვდომა-გაცოცხლებას განასახიერებდა.

უძველეს ხალხებს სწამდათ, რომ ეს ღმერთები თავიანთი სიკვდილით მსხვერპლად ეწირებოდნენ ადამიანთა კეთილდღეობას, ხოლო დასაფლავების შემდეგ, რაც თესვას განასახიერებდა, მათი ისევ გაცოცხლება ადამიანთა სიცოცხლის უზრუნველსაყოფად ხდებოდა.

აღდგომის წეს-ჩვეულების შემუშავებაში კიდევ უფრო მეტი წვლილი მიუძღვის მომთაბარე ებრაელების უძველეს რელიგიურ დღესასწაულს - "პასექს" ანუ "აღდგომას", ე.ი. თვით სახელწოდება "აღდგომა" ქრისტიანობას ებრაელებისაგან გადაუღო....

აღდგომის დღესასწაულს ქრისტიანები ეზრად პასუქთან ერთად აღნიშნავენ, ერთდროულად, მარტ-აპრილის 14 რიცხვიდან. შემდეგში ქრისტიანული ეკლესიის პირველმა მსოფლიო კრებამ (325 წელს) დაადგინა, რომ ქრისტეს აღდგომა ედღესასწაულათ გაზაფხულის ბუნიობის (დღე-ღამის გათანაბრების) პირველ კვირას, სავსე მთვარის შემდეგ. ამიტომ აღდგომის დღესასწაულის დღე თარიღი მოძრავია. იგი ხან მარტს, ხან აპრილს და ზოგჯერ მაისის თვეში ხვდება¹...

სოფელი რატევანი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული აღწერის თვალსაზრისით სრული ვერ იქნება, თუ არ იქნა განხილული დაკრძალვისა და გლოვის წესები.

ქართველი ხაღხის სულიერი კუდტურის ისტორიის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება უკანასკნელ დრომდე შემორჩენილი წეს-ჩვეულებებისა და რწმენა-წარმოდგენების განხილვას.

საყოველთაოდ არის აღიარებული ხაღხის ყოფასა და კუდტურაში შემონახული ეთნოგრაფიული მასალის დიდი როლი საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხების კვლევისას. გარდა ამისა, რელიგიური მსოფლმხედველობა ჩვენს ყურადღებას იპყრობს იმითაც, რომ იგი თავისებურად ასახავს საზოგადოებრივი ყოფის სხვადასხვა მხარეს და ადამიანთა რელიგიურ ურთიერთობას დროის გარკვეულ ისტორიულ მონაკვეთში.

ცნობილია, რომ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებას (IV ს.) წინ უძღოდა გრძელი წარმართული პერიოდი. იგი მოიცავდა უძველეს მდიდარ რელიგიურ მსოფლმხედველობას, რომლის გადმონაშთებმაც ჩვენს დრომდე მოაღწია.

მიყვადებულის კუდტი ერთ-ერთი უძველესი და საყოველთაოა, რომლის მრავალი ედემენტი დასაბამს იღებს როგორც კაცობრიობის ადრეული რელი-

1 ტ.ყანავა, ქართული ფოლკლორის საკითხები, თბ., 1990, გვ. 86-108.

გიური საფეხურებიდან, ისე შემდეგი ეპოქების აზროვნებიდან. ქართულ სინამდვილეში ამ კულტმა ჩვენს დრომდე მოაღწია მდიდრად და ყოყმანად დაყული ედემენტებით, რომელთა შესწავლა ქართველი ხალხის სულიერი კულტურის კვლევას უწყობს ხელს.

მიყვალბულის კულტს სათანადო ადგილი უჭირავს საზოგადოებრივი განვითარების დაბად საფეხურზე მდგომ ასევე მსოფლიოს ცივილიზებულ ხალხთა რელიგიებში (ქრისტიანობა, ბუდიზმი, ისლამი). გამოირჩევა რა თავისი კონსერვატიულობით, მან მეტ-ნაკლები სისრულით ბოლო დრომდე შემოინახა ძველთაგან მომდინარე საკულტო მოქმედებები და რწმენა-წარმოდგენები, რომელთა ერთობლიობა აღინიშნება ტერმინით - "მიყვალბულის კულტი". იგი მოიცავს ყველა იმ საწესო მოქმედებას, რომლებიც სრულდებიან ადამიანის გარდაცვალების, დატოვების, დაკრძალვის, გლოვის, ხარკების და სხვა დროს¹.

მაშო სუხიბაშვილი, დარეკო ნონიაშვილი: "სოფელ რატევეანში წინათ მკვდარს დროშით მარხავდნენ, სპსუდე ორკესტრით, ხმით გირილი იყო-ნენ. როგორი ზიგარიც პქონდა, ისე იტირებდა. რომ არ ეტირათ, არ შეიძლებოდა, უყრემლო მკვდარი იყო, იტყოდნენ.

მარიამ მანთაშოვი. მიყვალბულის აპატიოსნება დაბანდა თვითონ ჭირის პატრონი ან ოჯახის ახლობელი გამოცდელი პირი მიყვალბულის დაბანა აუცილებელი იყო. ადამიანი რომ გარდაიცვლებოდა, დასვენებ-დნენ დაბად "კუმეტკაზე", თავით მზის ამოსვლისათვის უნდა ეყურებინა. კუმოში ატანდნენ ყველაფერს, რასაც სიცოცხლეში ხმარობდა: ჩანგადი, კოვჩი, კბილის ჭაგრისი, პირსაპარსი, თფში, ერთი ზოთი ღვინო,

¹ დ.გიორგაძე, დაკრძალვისა და გლოვის წესები საქართველოში, თბ., 1987, გვ. 1-4.

კონიაკი, წყალი აუცილებლად, ხურდა ფული, "აღგილი რამ უყიდა", ქვეშ თავის ტანსაცმელს აყობდნენ, რომ იქ გამოსაყვლელი ქონოდა, - ე.ი. მტკიცედ სწამდათ საიქიო ცხოვრებისა. თავთით დაუდებდნენ ხილს, ყვავილებს, ქილით პურის მარცვალს, რომელშიც სანთელი იღო ანთებული, ჭიქით წყალი, ანთილი კანდელი ქილით, ზოთლით ღვინო. თავოთთ დადებულ პურის მარცვალს ინახავდნენ ორმოცამდე და, კოდიოს რომ მოხარშავდნენ, ამ პურის მარცვალსაც შეურევდნენ შიგ. პურის მარცვალს, რომელიც შენახული ჰქონდათ, ორმოცზე წაიღებდნენ და საფლავზე მოაყრიდნენ, ხოლო 7 მარცვალს ამ პურის მარცვლებიდან, გასკვენებაში კოდიო რომ მზადდებოდა იმაში ამატებდნენ.

ახლობელი ქალები ისხდნენ მიცვალებულის თავთან და იღებდნენ სამძიმარს. მამაკაცები ფეხზე იდგნენ და ისე იღებდნენ სამძიმარს, ხოლო სხვები გარეთ ტრიალებდნენ. დასაფლავების დღეებია: სამშაბათი, ხუთშაბათი, შაბათი, კვირა. დასაფლავებდნენ გარდაცვალებიდან მესამე, მეხუთე, მეშვიდე დღეს, იშვიათად მეცხრე დღეს. ტიროდნენ მონოტონურად, ხმამაღლა. რითაც იყო გამორჩეული მიცვალებული, იმასვე დაატირებდნენ. ვის რა სიტყვები ეკუთვნოდა, ისე ტიროდნენ. მიცვალებულის პატივისცემის მიზნით იცოდნენ ღამისთევა, ახლობლები და თანასოფლელები ღამეს უთევდნენ მიცვალებულს, თან საუბრობდნენ, ძირითადად გარდაცვლილის მიერ სიცოცხლეში ჩადენილ კეთილ საქმეებზე. იმართებოდა პანაშვილის ღამე. პანაშვიდი რომ დამთავრდებოდა, ახლობელი ქალები, კაცები, ზავშეები კუბოს ღარშემო აანთებდნენ სანთელს და ზედ მოაკრავდნენ. ეს სანთლები ბოლომდე უნდა დამწვარიყო, რომ მიცვალებულს საიქიოში განათებული გზა ჰქონოდა. მიცვალებულთან გამომშვიდობების დროს ახლობელი, სხვებისაგან შეუმჩნეველად, რაიმე ნივთს ამოაყვლიდა მიცვალებულს და ჭირისუფალს მისცემდა. ცხედარს ჩაუშვებდნენ --, საფლავში, მუჭით მიწას მოაყრიდნენ და იტყოდნენ "მიწა ხარ და მიწად

„იქუყიო“.

მიყვალბუდის გასვენებაზე მეზობლებს შვედრის პატრონისათვის, დახმარების მიზნით, საჭმელი მიჰქონდათ.

ოჯახის უფროსი მეზობელთაგან ყველაზე უნარიან ადამიანს სთხოვდა, ხელმძღვანელობა გაეწია მიყვალბუდის გასტუმრებასთან დაკავშირებული საჭირო საქმეებისათვის. ის თავის მხრივ ნიშნავდა მოთადარიგებს, პურის მცხობლებს, მესაფლავეებს.

აღრე ქალებზე იყოფნენ მისატანი ხორბალი, სიმინდი, ღვინო. ფულის დაწერა არ იყო, ვისაც უნდოდა ფულის მიყვამა მიყვალბუდს აყრიდნენ გულზე.

მიყვალბუდის გასტუმრება სოფელ რატევანში საკლავით ხდებოდა. ქალებს მიყვალბუდისათვის ოჯახი იხდიდა. ქალებზე სხედბოფნენ მიყვალბუდის დაკრძალვის შემდეგ. ქალების დამთავრებისას ჭირის - უფალს გამოემშვიდობებოფნენ, ხელს ჩამოართმევდნენ და ეტყოფნენ: „ღმერთმა მოგათმენინოს, კვლავ დხინში მოგვიყვანოს შენ ოჯახში“.

ჩვილი ბავშვი თუ გარდაიყვებოდა, გათენებაზე დაუძახებდა მეზობელს, ფიცარზე დადებდა და დამარხავდა. წინამე ბავშვის ბლოვა და ტირილი არ შეიძლებოდა - თოთო ბავშვი უმზეურად უნდა დაიმარხოსო. მოუნათლავი ბავშვი თუ გარდაიყვებოდა, ნაკურთხი მირონის წყალი უნდა მოეტანათ და უნდა ესხურებინათ, ხელში სანთელს აჭერინებდნენ.

ვიქტორ ნოზაძე: "ვინმე რომ გარდაიყვებოდა, აფრე დაბ ჭიუება იყოფნენ. ახდა აღარ არის ეს წესი. სოფელში თუ ვინმე გარდაიყვებდა, ვადლებუდად ვთვლით თავს, რომ ჩვენ თვითონ მივიღეთ და პატვი ვყუთ"...

დღევანდელ რატევანში საყოველთაოდ გავრყვლებულ ფორმას წარმოადგენს მყირე, ინდივიდუალური ოჯახი, რომელიც ორი თაობისაგან -

მშობლებისა და შვილებისაგან შედგება, არც თუ იშვიათია სამთაობიანი ოჯახებიც. უფროსი შვილები დაქორწინების შემდეგ ეყოფიან ძირ ოჯახს. მშობლებთან, როგორც წესი, უმცროსი ვაჟი რჩება. რაც შეეხება ოჯახის უფროსობის საკითხს, ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ისევ უფროს მამაკაცს ასახელებენ, თუმცა დღევანდელი ოჯახის უფროსის როლს, მოვალეობებსა, უფლებებს, სრულიად ახალი სახე აქვს მიღებული. ქმრის უფროსობა ხშირად ფორმალურ ხასიათს ატარებს, ვინაიდან დღეს ყოლიყა და ქმარიც ფაქტურად თანასწორნი არიან. ხოლო ქმრის უფროსობას უფრო ტრადიციის ძალით ასახელებენ. დღეს ქალი ფაქტურად გვერდით უდგას მამაკაცს, თავისი განათლებით, პროფესიული მომზადებით თუ ეკონომიკური მდგომარეობით, ვინაიდან ქალსაც გარკვეული წილილი შეაქვს ოჯახის ბიუჯეტში: ოჯახში ნებისმიერი საკითხის გადაწყვეტა ხდება დემოკრატიული პრინციპით, ანგარიში ეწევა საღ აზრს, თუმცა საბოლოოდ ოჯახის პოზიციას მაინც განსაზღვრავს მამაკაცი, მიუხედავად იმისა, თუ ვინ არის ოჯახის უფროსის სტატუსის მქონე, მაგრამ იმის არ აღიარებას არ შეიძლება, რომ ქალი მაინც გადამწყვეტ როლს ასრულებს ოჯახში, ეს არის შვილების აღმზრდელი დედა, ამდენად მას შეტად დიდი ვადი ადევს საზოგადოების წინაშე და ამაში საკვირველი არაფერია, ვინაიდან ეს ასე იყო დასაბამიდან.

გაბრიელ ეპისკოპოსი კერ კიდევ ასი წლის წინათ წერდა, რომ "გარნა საზოგადოდაც სიმატდით უნდა ვსთქვათ, რომ უმეტესი ნაწილი ქართველთა ქალებიზა, ყოველთა წოდებათა, აღსრულებდნენ ყოველთა ქრისტიანული მოვალეობათა, იყვნენ ჭეშმარიტნი დედანი სახლობათა, შეტად უყვარდათ თავიანთი შვილები და ქმარნი, ხშირად გასაჭირ საზოგადო საქმეებში იყვნენ მხნენი და კეთილნი თანაშემწენი თავიანთ ქმართა, არა ერთხელ ხელში იარაღით შეჰხდომიან, ქმართათანა, მტერთა დაუფარავთ სამშობლო. მაგრამ, ჩემის აზრით, უფრო მოსაწონი იყო მათი

უზრადო, ზომიერი, თხიზელი და შრომის-მოყვარული ცხოვრება: ყველა ახლანდელი ქაღებისათვის ამისთანა წინანდელი ქაღების ხალაათი შეადგენს უძვირფასესს მაგალითს მისაბაძავად. ყველამ იცის, რომ ამ ჩვენი საუკუნის დასაწყისამდის და ახლანდელ განათლებამდის, ქართველნი ქაღნი თავის ხელის ნაწარმოებით იყვამდნენ თავის ტანს, და აგრეთვე აყვამდნენ მთელ თავიან სახლობასაჲ. ეს მეტად საქები რამ იყო, რადგან ამით დიდს შემწეობას აძლევდნენ თავიანთ ქმართა, რომელნიც მუდამ ჩხუბში იყვნენ და იყავდნენ თავის ქვეყანასა და სარწმუნოებასა. მართადა, რომ ძველმა ქართველმა ქაღებმა არ იყოფდნენ ჩაყმა ახად მოღაჭე და არც ფრანკუზულ ენაზე ლაპარაკი, მაგრამ ქმრდიდნენ ტანმრთელს შვილებს, რომლებსაჲ აჩვევდნენ ყოველივე გაჭირვების ატანას და სარწმუნოების დაყვისათვის თავის გამომეტეებას¹.

თითქმის იმავე აზრს გამოთქვამს ვაჟა ფშაველა: "ქედაკაყს დიდი მნიშვნელობა აქვს კაცობრიობის ცხოვრებაში. კაცობრიობა შესდგება სხვადასხვა ერებისაგან, ერები ცალკე ოჯახებისაგან, ხოლო საძირკველი პირველისა, მეორისა და მესამისა არის პიროვნება, ცალი ადამიანი, რამდენადაც მათი შემადგენელი ადამიანები არიან სრულნი, ამაღლებულნი, განვითარებულნი და ზენიერნი, იმდენადვე ამაღლებულია ოჯახი, ოჯახის გარეშე - ერი, ერის გარეშე - კაცობრიობა. თავი და თავი, მაშასადამე, ოჯახის გონივრულად მოწყობა უნდა ვაღიაროთ, ხოლო ოჯახში უფროსს ქედაკაყი. ქედაკაყს დიდი ძალა აქვს ოჯახში დიდზე და პატარაზე; შვილების პირველდაწყებითი აღზრდა, რასაჲ უფიქსი მნიშვნელობა აქვს, ქედის ხეღშია, ქედაა გადამწყვეტი შვილების ზედ-იღბლისა, შვილის მომავალი უსათუოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ

1 ქადაგებანი იმერეთის ეპისკოპოსის გაზრდილისა, 1913, ტ. II, გვ. 347.

დედა რა შთაბეჭდილებებით ასაზრდოვა შვილის ნორჩი, მაგრამ ღრმად აღმზებდი გული და გონება... ამიტომ საჭიროა ყოველი დედა იყოს განათლებული, განვითარებული, რათა შინ ოჯახში და გარეთ საზოგადოებაში, თესდეს თესლს კეთილისა, ღიადსა, ესმოდეს დედაკაცს, შვილი როგორ აღზარდოს შინ, ოჯახში, და გარეთ საზოგადოებაში რა აზრები გაავრცელოს, რას ემსახუროს, ვინაიდან მას შეუძლიან დაამხოს ერი და კიდეც აღადგინოს. როგორც დღეს, ისე მომავალში დედაკაცი უმთავრესად უნდა ემსახურებოდეს ოჯახის და შვილების აღზრდას, თუ ამას ღირსეულად შეასრულებს დიდს, ძალიან დიდ საქმეს გააკეთებს, დიდს ამაგს დადებს თავის ქვეყანას¹....

აკაკი წერეთელიც ქალის როლს მეტად დიდად აფასებს ერის ყხოვრებაში: "ამ პატარა საქართველოს შემოსეული ჰყავდა ირგვლივ მტრები. ეს ერთი მუჭა ხაღხი გაკაუდა, გაფოდადდა, დადგა საზღვრებზე, რომ მტრები მოეგერიებინა და მართლაც გმირობის სახელი მოიპოვა და ჩაიდინა ისტორიული საკვირველებაც. ეს უტყუარი ფაქტია. და ამის მიზეზი ქალები იყვნენ. დეებში შვილებს ძუძუსთან ერთად აწოვებდნენ სამშობლოს სიყვარულსა და მისთვის თავადებას"²....

დაზოგადოებრივი იდეა დაასკვნის: "კაცს დედობის, ქმრობის და სხვა ამისთანის გარდა კიდეც სხვა ბევრი მოვალეობა აწევს საზოგადოებისა და ქვეყნის წინაშე და ყველაზე უწინარეს ამ მოვალეობას უნდა გაუძღვეს, მამაკაცია თუ დედაკაცი. ამას მარტო კი კაცობა შესძლებს, ვინც კაცად არ ვარგა, ის არც მამად ივარგებს, არც დედად და არც სხვად რადმე, იმიტომ, რომ მამობა და დედობა ადამიანური მარტო

1 ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, თბ., 1961, გვ. 302.

2 აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1961, ტ. XIV, გვ. 486

შვილების გამრავლება და ძუძუს წოვება არ არის¹.

მართლაც, კერ შენ უნდა იყოს ნამდვილი ადამიანი, რომ აღზარდოს ღირსეული შთამომავალი. დღევანდელ ოჯახში დიდი ყურადღება ექცევა ბავშვებს, მათ აღზრდას. ოჯახის ბიუჯეტის დიდი ნაწილი ხმარდება ბავშვების მოთხოვნილებებს. ძეობების გადახდა თანდათან მცირდება, მაგრამ იზრდება - დაბადების დღეების გადახდა.

ცვლილებები შეეხო ქორწინებასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებსაც. პირველ რიგში უნდა ითქვას, რომ ახალგაზრდები ძირითადად მუშაობენ ირჩევენ საკუთარი სურვილით. ქორწინის ხანგრძლივობა დროის თვალსაზრისით შეიკვეცა და ჩვეულებრივ ორი დღის - შაბათისა და კვირის განმავლობაში გრძელდება. ამ ზოლო დროს უნდა ითქვას, რომ სამოქალაქო "ზედის მოწერასთან" ერთად ხდება წყვილთა კვირსწრაც.

ქორწინი კვლავ დიდ მატერიალურ ხარკებთანაა დაკავშირებული, რომლის ნაწილობრივი კომპენსაცია ხდება ნათესავების ან მეზობლების მხრიდან ფულადი დახმარებით. ახლობლები კი თავს ვადებულად თვლიან პატარძლის ოჯახს ზეჟედრე მიართვან. ახლო მეზობლები ეხმარებიან ოჯახს ქორწინლის გამართვაში.

საოჯახო ყოფაში მომხდარი ცვლილებები მიყვადებულის კუდგსაც შეეხო. მიყვადებულის სულის მოსასხსენიებლად იმართება - დაკრძალვის დღეს - ქედები, შემდეგ - ორმოცი და წლისთავი. ადრე ოჯახის დახმარება თუ მარტო ნატურით ხდებოდა, ახლა იგი ფულით შეიყვანა.

რადიკალური ცვლილებები განიცადა საცხოვრებელმა ნაგებობებმა. მიწურბანთან სახლებზე დღეისათვის მხოლოდ მოგონებაა შემორჩა. მოსახლეობა კერ ერთ, ხოლო შემდეგ ორსართულიან საღებში გადავიდა, გაიშალა მასობრივი ბინათმშენებლობა, სოფელი დამშვენებულია დამაზად

1 იღია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1957, ტ.VIII, გვ. 330.

ნაგები სახლებით. სამშენებლო მასადად ხშირად იყენებენ ბაზალტს, რომლითაც მდიდარია სოფელი რატევანი.

საოჯახო ყოფაში ეს ცვლილებები, გამოწვეული არის სოფლის სოციალ-ად-ეკონომიკური, კულტურული განვითარების, განათლების დონის ამაღლებით.

სოფელმა რატევანმაყ გაიღო მსხვერპლი საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის ზრძოლაში:

მამუკა მიშელაძე, რომელიც 1993 წლის 9 მარტს სოხუმში, დაბრასთან უმძიმეს ზრძოლაში დაიღუპა, სამხედრო პოლიციაში მსახურობდა. მან ღირსეულად შეწირა თავი მამულის ერთიანობას და სამშობლოს თავისუფლებას.

37 წლის მაიორი დიმა დაზარეული - ქვემო ქართლის რეგიონის სარეზერვო ბატალიონის "ბაშირაჟუკის" უფროსი იყო. ამ ბატალიონში 50 კაცი ჰყავდა გაერთიანებული. ბატალიონიდან მხოლოდ დიმა დაიღუპა, სნაიპერის ტყვიამ სიცოცხელსა და საყვარელ ოჯახს (მეუღლეს ნონა რეხვიაშვილს და ორი ვაჟაკს 18 წლის დევანს და 17 წლის გიორგის) გამოასაღმა.

დიმას "ნაღდი" კაცის სახელი ჰქონდა დამკვიდრებული მეგობრებისა და ახლობლების წრეში. იგი ვერცხლისწყადივით მოუხედებელი იყო. თავისი ცხოვრების მანძილზე ბევრი რამის გაკეთება მოასწრო. ნამუსიანად, ვაჟაკურად და უანგაროდ ემსახურა თავის ხალხსა და ქვეყანას, - ზრწყინვად მადალით მისცა ახადგაზრდობას. დარჩა სახელი კაცისა, რომელიც ვადმხედრი წავიდა ამ ქვეყნიდან.

ცხოვრება სიცოცხლის მდინარეებაა. მასში, ისევე როგორც მდინარეში, ორჯერ ვერ შეხვად. ქვეყანაზე კი ადამიანი ერთხელ მოდის და ამიგომაც, ადბათ, თავისი ხვედრი წუთისოფელი კაცურად, ნამუსიანად უნდა განვლოს, ისე როგორც დიმა დაზარეული და მამუკა მიშელაძე.

დიმა დაზარეულის ოჯახმა თანაგრძნობისა და მადლობის წერილი

მიიღო სახელმწიფოს მეთაურის ედუარდ შევარდნაძისაგან:

“ჩემო ძვირფასებო, უმძიმეს და ტრაგიკულ დღეებს განიცდის ჩვენი ქვეყანა, ცრემლითა და სისხლითაა მორწყული სამშობლოს მიწა, შავი ძაძები აყვია დამწყურებულ დედებს, დაქვრივებულ მულებებს, უნუგეშოდ დარჩენილ ობლებს... მეც მათთან ერთად და თქვენთან ერთად ვწუხვარ და ვდღოვბ... არ არსებობს სიტყვა, რომ შეეძლოს ამ ტკივილებისა და ჭრილობების მოშუშება.

დღეს ომია საქართველოში.

ეს, აღბათ, ბედია, ბედისწერაა. ბევრ ოჯახში იავნანას ნაყვად დღეს რექვიეში და სულთათანა ისმის.

გთხოვთ მერწმუნოთ ყუდია ის მთავარსარდალი, რომელსაც თავისი კარისკაცები საკუთარი შვილებივით არ უყვარს.

ამ ომში საქართველოს კარისკაცებისათვის ნასროლი ყოველი ტყვია, ისე მტოყუა, თითქოს ჩემ სხეულს ხვდება, ყოველი ჭეშმარიტი კარისკაცი ღვიძლი შვილივით მიყვარს. საქართველოს ყოველი კარისკაცი ჩემი სისხლი სისხლთაგანი და ხორცი ხორცთაგანია და, რომ შეეძლოს, მზად ვარ მათთვის ნასროლ ტყვიას საკუთარი მკერდი შევეშვირო.

აუნაზღაურებელია დანაკლისი, რაც თქვენმა ოჯახმა განიცადა, არ ვიცი, რა სანუგეშო სიტყვა გითხრათ, რით უმკურნალო თქვენს ტკივილებს და ჭრილობებს, რომლებიც ჩემი ტკივილებიცაა და ჩემი ჭრილობებიც.

სულითა და გულით ვიზიარებ თქვენს მწუხარებას და ქედს ვიხრი თქვენი ოჯახისათვის უძვირფასესი ადამიანის ხსოვნის წინაშე.

თუ სანუგეშო სიტყვა არსებობს, ეს, აღბათ, ის არის, რომ დღეიდან თქვენი ოჯახი საქართველოს იმ წმინდა და გმირულ ოჯახთა რიცხვს უკუთენის, რომლებსაც საკუთარი შვილების სოცოხლის ფასად იყავენ ურს და მამულც, თავისუფლებას და დამოუკიდებლობას.

მადლიერი ერი თქვენ ამ ამაგს და თავგანწირვას არასოდეს არ დაივიწყებს. სისხლით და ცრემლით იწერება ახალი, დამოუკიდებელი, თავისუფალი საქართველოს ისტორია. მკვდარი არ ეთქმის მას, ვინც სამშობლოსათვის მოკვდა, ერი, სამშობლო და ღმერთი თქვენთანაა.

ღიღი პატივისცემით ედუარდ შევარდნაძე
საქართველოს პარლამენტის თავმჯდომარე,
სახელმწიფოს მეთაური, შეიარაღებული
ძალების მთავარსარდალი

ქ.თბილისი, 1992 წლის 23 დეკემბერი”.

წინათ სოფელში იყო მასწავლებელი, რომელსაც უზარმაზარი ავტორიტეტი ჰქონდა, იყო მღვდელი, ავი თუ კარგი, რომელიც ასევე ღიღ რომს ასრულებდა სოფლის სულიერ ცხოვრებაში და იყო სოფლის ინტელიგენცია, რომლის ბევრი რჩეული წარმომადგენელი დღენიადაგ ზრუნავდა თავისი სოფლისა და ხალხის კეთილდღეობაზე. საბედნიეროდ, სოფელ რატევანს დღესაც ჰყავს გამორჩეული პიროვნებები, რომლებიც ზრუნავენ საკუთარი სოფლის კეთილდღეობაზე.

რესპუბლიკის სხვადასხვა რაიონში მოღვაწეობენ რატევანში აღზრდილი ცნობილი და საქმიანი პიროვნებები, თემურ ჭყონია - ფირმა კოკა-კოდას პრეზიდენტი - მეცენატი და ქვედმოქმედი, უდიდეს საქველმოქმედო მოღვაწეობას რომ ეწევა. იგი ყოველთვის ფიქრობს იმ სასარგებლო საქმეზე, რომელიც შეუძლია მოუტანოს ხალხს, ქვეყანას და თავისი ოფლითა და შერთმით მოპოვებულ ქონებას მათ უნაწილებს. ყვილაფრის ჩამოთვლა, აქ, რასაკვირველია, ვერ მოხერხდება. ვიტყვი მხოლოდ იმას, რომ სულ ახლახან მან თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რამდენიმე წარჩინებულ სტუდენტს - სტიპენდია, ხოლო პროფესორ-მასწავლებლებს ხელფასი დაუნიშნა.

ღმერთო, კიდევ უმრავლეს ჩვენს ერს ასეთი ქართველები.

გივი ნოზაძე - თბილისის ივ.ჭავჭავაძის შვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კიბერნეტიკისა და გამოთვლითი მათემატიკის კათედრის დოცენტი, ნათელა გუნაშვილი - თბილისის სასოფლო-სამეურნეო უნივერსიტეტის აგრო-ქიმიის კათედრის დოცენტი, თენგიზ კოძიაშვილი - დედოფლისწყაროს ექიმი, იროდი კაპანაძე - თბილისის ციხის უფროსის მოადგილე.

დიდი გოგებაშვილი - დავიბადე 1949 წლის 2 იანვარს ბოლნისის რაიონის ერთ ღამაშ და მშვენიერ სოფელში, რომელსაც რატევანი ჰქვია. ჩემი ბავშვობისდროინდელი ერთი ღამაში მოგონება მახსოვს: ჩემი ნათესაუი ჩემზე უფროსი იყო და რა თქმა უნდა, ადრე შეიყვანეს მისმა მშობლებმა სკოლაში. მასთან ვმეგობრობდი და ის რომ სკოლაში მიდიოდა, მეს აუღევნებოდი უკან. სკოლაში არავინ მიშვებდა, ამიტომ სკოლის კარებთან ჩამოვცდებოდი და ვედოებოდი, როდის დამთავრებოდა ბაკვეთილები და ერთად ვბრუნებოდით სახლში. ეს არ ვიცი რამდენ ხანს ბაგრძელდა. ჩემი დაუინებუი ხვეწნის შემდეგ და აღბათ მასწავლებლებსაც შევებრადე, მიმიყვანა დედამ სკოლაში.

როგორ კარგად მახსოვს ის ჩემი პირველი მასწავლებელი, ნათელა ერქვა სახელად, როგორ თბილად მიმოლო. ის პირველი კითხვაჲ კარგად მახსოვს:

- ვინ არის შენი მეგობარი, მერხზე ვისთან გინდა დაცდომა?

მე ვუპასუხე:

- მაყვალა არის ჩემი მეგობარი და იმასთან მინდა დაცდომა.

მასწავლებელმა ასეთი რჩევა-დარიგება მომცა:

- მაყვალასთან კი დარსვამ, მიგრამ დაიმახსოვრე, რომ აქ ყველა შენი მეგობარი და ამხანაგიაო.

ამგვარად, ჩემს სასკოლო ასაკთან შედარებით უფრო ადრე, 1955 წელს, შემიყვანა დედამ რატევის რვაწლიან სკოლაში, რომელიც

დავამთავრე 1963 წელს.

ჩემი მშობლები შრომის მოყვარენი იყვნენ და მეც შემაყვარეს შრომა. ვმუშაობდი ჩემს ამხანაგებთან ერთად ჩვენი სოფლის კოლმეურნეობაში, მახსოვს ზაური იყო ურაძე ჩვენი ბრიგადირი. შემდეგ წავედი თბილისში სასწავლებლად და 1965 წელს ჩავაბარე მისაღები გამოცდები თბილისის საბიბლიოთეკო სასწავლებელში, რომელიც დავამთავრე 1967 წელს.

1969 წლის ივნისიდან დავიწყე მუშაობა საქართველოს ტელევიზიისა და რადიომაუწყებლობის სახელმწიფო ექსპრტამენტში, ფონოგრამების განყოფილებაში (ოქროს ფონდში) ჯერ ფონოთექარად, ხოლო შემდეგ კი გამოქვეყნებ რედაქტორად.

ლექსების წერა დავიწყე სასწავლებელში სწავლის პერიოდში. გამოგიტყდებით და ლექსები არ მიყვარდა, უფრო პროზა მიტაცებდა, მაგრამ სასწავლებელში მხატვრულ კითხვას მასწავლიდა თეატრმცოდნე გაიოზ იაკაშვილი, რომელმაც უსაზღვროდ შემაყვარა ლექსი და დღეს ლექსისა და სიმღერის გარეშე ჩემი ცხოვრება არარაობაა.

ვწერ როგორც სადილო, ისე საბავშვო ლექსებს, ასევე საბავშვო მოთხრობებს და ნოველებს, მაგრამ ამჟერად მხოლოდ სადილო ლექსების ერთი კრებული გამოცემა მოვახერხე.

ჩემი პირველი ლექსები დაიბეჭდა 1967 წელს ჩვენი რაიონის გაზეთ "გამარჯვების დროშა"-ში, შემდეგ საბავშვო ლექსები იბეჭდებოდა ჟურნალში "დიდა", გაზეთ "სოფლის ცხოვრება"-ში, აღმანახ "დიდა"-ში, ჟურნალ "დიდას" დამატებაში, "აი ია"-ში და სხვა. სადილო ლექსები იბეჭდებოდა პერიოდულად "ახალგაზრდა კომუნისტ"-ში, ჟურნალ "საქართველოს ქალში", "პიონერში" და ა.შ.

დღესდღეობით ვცხოვრობ, ვარსებობ მხოლოდ ღმერთის იმედით და რწმენით და მისი წყალობით დავდივარ ამ ქვეყანაზე.

მყავს მეუღლე და ქალ-ვაჟი. შვილებს ორივეს მივაღებურე
დაწყებითი მუსიკალური განათლება, ამჟამად ვაჟი სწავლობს საკრავოს
სასწავლებელში ხალხურ საკრავებზე მე-4 კურსზე. გოგონა იურიდიული
ინსტიტუტის მე-3 კურსის სტუდენტია.

ჩემს საბავშვო დექლზე მუსიკა დაწერეს კომპოზიტორებმა: ჯემალ
ადამაშვილმა და მერაბ მერაბიშვილმა. მაქვს ის ღიდი ბედნიერება, რომ
კომპოზიტორმა ჯემალ ადამაშვილმა გამოუშვა საბავშვო სიმღერების
ფირფიტა, რომელშიც ერთი ჩემი სიმღერაც არის შესული.

ძალიან მიყვარს სიმღერები ჩემს დექლებზე, ვაწყობ მუსიკას და
ვმღერი ფანდურის თანხლებით.

უსაზღვროდ მიყვარს ჩემი საქართველო, ჩემი სოფელი და ჩემი
ხალხი. ღმერთმა შემადგებინოს სასიკეთო საქმის კეთება ჩემი
ქვეყნისათვის და ჩემი ხალხისათვის.

რატვენდება პოეტმა ქაღმა, ღიდი გოგებაშვილმა, არაერთი დექსი
უძღვნა თავის სოფელ რატევანს, სადაც ის დაიბადა და გაიზარდა:

ო, რატევანო...

მე შენი მადლით მირონცხებული
დავითარები,

მე შენი შუქით გუდანთებული
დავითარები,

მე შენი სხივით გაბრწყინებული
დავითარები,

ო, მაშავერავ...

მე შენს ტაღლებში განზანილი
დავითარები,

თქვენზე ფიქრებში უშუშდება
გულსიარები.

ან კიდევ

ჭრელა-ჭრულა ყვავილები
ძირს მიტევენ ხაღჩას,
როგორ მინდა, რომ ბავშვობა
მეწყებოდეს თავიდან.
მეგებება მაშავერა.
ნაწნავების რხევითა,
ტულში მიკრავს მთა და ველი
ვტკბები მათი მზერითა.
არ მომაკდდეს შენი ჩრდილი,
მცხუნვარება შენი მზის,
დასაწყისიც, დასასრულიც,
შენ ხარ მხოლოდ ჩემი გზის.

x x x

ჩემი ბავშვობის ნაფხულები
ატყვია ისევ ჩემს სოფლის შარას,
დამინახავენ, გზა-გზა მიდგავენ
ოცნებების და იმედის კარავს.
არდავიწყების მესმის სიმღერა,
მეგებებიან იუბის კონად,
ყვავილთა წყებად, ჩიტების ტუნდად,
ფერად-ფერადი კენტების გროვად.

არ მასვენებს შენზე
რწენბა და ფიქრი
შენსკენ მოვიჩქარი
მუდამ შენსკენ ვიდგვი
მინდა ჩატეხვიო
სუროთა და ჭიგოდ,
მინდა ჩატელვარო
სიყვარულად, სითბოდ.
სამოთხე ხარ სულის
ჩემო მთა და ველო
სიმღერით და სტვენით
მინდა გადაგველო.
ჩემო რატევანო,
და თავანო ვრყედო,
მე უთქვენოდ გაეძღვ?
სანაუარდოდ ჩემო¹.

რატევენელები ბრძანდებიან ბოდნისის რაიონში მოღვაწე ცნობილი
პიროვნებანი:

ბურამ ავქოფაშვილი - ბოდნისის რაიონის გამგეობის თავმჯდომარე.
"დავიზადე 1966 წელს - გვიყვება იგი - 1982 წელს დავაშთავრე
ბოდნისის ქართული საშუალო სკოლა და ამავე წელს ჩავაბარე მისაღები
გამოცდებში თბილისის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში, სამთო-გეოლოგიურ ფაკულ-
ტეტზე, ელექტროფიკა-ავტომატიზაციის-სპეციალობით, სწავლის შუაღედ-
ში 2 წელი ვმსახურობდი სამხედრო სავადღებულო სამსახურში, რუსეთში.

1 დ.გოგებაშვილი, იმედის სხივი, თბ., 1991, გვ.24, 54.

კარიდან დაბრუნების შემდეგ განვაგრძე სწავლა პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში. 1988 წელს ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ მუშაობა დაეიწყო შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება კოკა-კოდა "კავკასიონის" ბოლნისის წარმომადგენლობის დირექტორად, ხოლო 1995 წლის ივნისიდან დავინიშნე ბოლნისის რაიონის გამგეობის თავმჯდომარედ. პარალელურად ეხედმძღვანელობ ბოლნისში მოქალაქეთა კავშირს დაარსების დღიდან. მყავს მეუღლე და შვილი. (რომ არა ბატონი გურამ ავეკოფაშვილი ამ ნაშრომის შექმნა გაჭირვებოდა, მისმა დახმარებამ გახდა შესაძლებელი თუნდაც მცირე, მაგრამ ახდანდე ვითარებაში არც თუ იოლი საფუძვლის ჩაყრა მშობელი სოფლის ისტორიის შესწავლისათვის. ეს თავკაცი არ მიიწრაფის სხვაგან. მას რომ წინსვლა უსურვეს, ასე უპასუხა: "კერსაკეთებელი აქაც ზევრი მაქვს, არსად არ მეჩქარებაო", დარწმუნებული ვარ, ბატონი გურამი კიდევ ზევრ სასიკეთოს შექმნის თავისი სოფლისა და რაიონის საკეთილდღეოდ).

კობა დევნოზაშვილი - რატევის სასოფლო გამგეობის თავმჯდომარე. ენერგიული, კაცთმოყვარე პიროვნება, სოფლის კეთილდღეობისათვის არ იშურებს თავის ყოვნასა და გამოყენებას. მისი დევიზია: "არც არავის დავჩაგრავ და არც არავის დავეჩაგვრინებო".

დავობადე 1959 წელს. 1976 წელს დავამთავრე რატევის საშუალო სკოლა. 1977-1979 წლებში ვმსახურობდი საბჭოთა არმიის რიგებში. 1980-1985 წწ. ვსწავლობდი საქართველოს პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში სამშენებლო ფაკულტეტზე. სპეციალობით მშენებელი ინჟინერი ვარ. 1985-1988 წლებში ვმუშაობდი ქადაქ მარნეულის სამშენებლო სარემონტო სამართველოში სამუშაოთა მწარმოებლად. 1989 წლის 21 იანვრიდან ვმუშაობ სოფელ რატევის სასოფლო გამგეობის თავმჯდომარედ. მყავს მეუღლე და ორი შვილი.

ეს დაუღადავი ადამიანი დღეში ორ-სამჯერ შემოუვლის ზოგჯერ სოფელ ფხით, იყის რომედ ოჯახს რა უჭირს, რითაც შეუძლია მხარში უდგას თანასოფლებებს.

შუქრი დევნოზაშვილი - რატვენის სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორი (1991 წლიდან):

რატვენის მეურნეობაში გაერთიანებულია სოფელი რატვეანი და ზვარეთი, რომელიც აზერბაიჯანელებით დასახლებული სოფელია. მეურნეობა ღვინათვის ფლობს 700 ჰექტარ სახნავს, აქედან სოფელ რატვენისა და ზვარეთის მოსახლეობისათვის გაყვნილია იჯარით ათას-ათასი მეტი, ზოგზე - ორი ათასი, ზოგზე - სამი ათასი კი. მეურნეობის ძირითადი შემოსავალია მარცვლული კულტურები და მეცხოველეობის პროდუქტები, ვენახი (რქაწითელი). მარცვლული კულტურებიდან ითესება ხორბალი, ქერი, შვრია, სიმინდი. ჰყავთ მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი. სამოქრად იყენებენ დისკიდის ტერიტორიას. საქონელი ოქტომბრიდან მაისის ჩათვლით ზაგურ კვებაზეა, იყენებენ თავის მიერვე დამზადებულ საკვებს: ძირითადად თივას, ნამკას, სენაუს. საფურაფე მარცვლად სახელმწიფოსაგან არაფერს ვლუბულობთ გვიყვება ზატონი შუქრი - ჩვენ თვითონ ვამზადებთ საკუთარი წარმოებით. საზაფხულო სამოვარი იწყება 15 მაისიდან გაფანზე, ე.ი. დისკიდზე ოქტომბრის შუა რიცხვებამდე, ისე კი ამინდს გააჩნია. თუ ადრე აყოვდა, მაშინ ადრე ჩამოგვყავს. ჩემამდის აქ ხორბალი და ქერი არ ითესებოდა, ამჟამად ეს კულტურები დავნერგე, რითაც არსებობს ძირითადად მეუ.ნეობა. რაც შეეხება ანაზლაურებას, მეურნეობის ადმინისტრაცია ღებულობს დიდგენიდ ხეფასს, ხოლო მუშები და მექანიზატორები, მწყემსები და მწუვადეები ანაზლაურებას შესრულებული სამუშაოს მიხედვით (გამომუშავეებით) ღებულობენ, გარდა ამისა, პრემიების სახით ეძლევათ: ქერი და ხორბალი, მიღებული პროდუქციის გარკვეული ნაწილის 15-20%-ის ოდენობით. მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ზრიგადაში ყოველი თანამშრომელი თვეში საშუალოდ 30-35 დარს ღებულობს. გა. და ამისა-პრემიის სახით-500-500 კგ მარცვალს (უფასოდ). ასევე თითო ტონა თივას. უნდა ითქვას, რომ მომსახურე პერსონალი კმაყოფილია. მარცვალზე დასაქმებული ტერსონალის ანაზ-

ლაურება ხდება შრომის მიხედვით, გამომწევაებული კაცდღეების რაოდენობით. მექანიზატორები კი ყოველთვიურად ხელფასს ღებულობენ, ამის გარდა - მარყვლეულ კუდტურებს, პრემიის სახით, ნატური ანაზღაურებით, თივას, ნამყას გამომწევაების მიხედვით.

ყურძნის მეურნე კაცი ხელფასსაც იღებს და პროდუქტსაც ნატურის სახით. შარშან, მაგალითად, მოსახლეობაზე გავეცით ნატურით, ანაზღაურების სახით, 20 ტონა ყურძენი, მიღებული მოსავლის 40%-ის ოდენობით, ხოლო 60%-ი მეურნეობას დარჩა.

სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა შევინარჩუნეთ. გვაქვს მარყვლის ასაღები ორი გამართული კომბაინი, ორი გერმანული თივის სათიბი, ერთი გერმანული სენაუის ამღები კომბაინი, ცხრა ზედარუსი მგზ-82, 13 სატვირთო ავტომობილი (10 გამართულ მდგომარეობაში). როცა საჭიროება მოიგანა თხევად საწვავზეც გადავიყვანეთ ტექნიკა. გარდა ამისა, გვაქვს კულტივატორები, გუთნები, სათესები, ნამყისა და თივის საწნები აგრეგატები.

მეურნეობას აქვს საკუთარი საწვავ-საცხები მასალების გასამართი ავტომატური სადგური. საწვავის მხრივ შეფერხება არა გვაქვს, ან ვყიდულობთ, ან ვცვლით ზარტერული წესით პროდუქტებს საწვავზე.

ღლეისათვის მეურნეობაში გვყავს 200 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, აქედან: ძროხა-82, დანარჩენი-მოზარდი, ცხვარი - 430 სული, მათ შორის ღედა - 181, ნამატი ბატკანი - 188. მაგყლისა და რძის წარმოების გეგმას ვასრულებთ. მეურნეობას ჰყავს ღორი 92 სული, მათ შორის 24 ღედალორი.

რაც შეეხება მარყვლეულის კუდტურებს, წელს მათი მოსავალი, ჩვეულებრივთან შედარებით, ნაკლები რაოდენობით მივიღეთ, იმის გამო, რომ დაიხუტყვა: ქერი - 157 ტონა, ხორბალი-350 ტონა, შერია მარყვლად -

40 გონა.

წელს 60-70 გონა ყურძენს ვეღოვებით.

მეურნეობიდან მიღებული შემოსავალი, გარდა კანონით დადგენილი გადასახადებისა, რასაც მეურნეობა უხდის სახელმწიფოს და ბიუჯეტს, ხმარდება სოფელ რატევენისა და რაიონის მოსახლეობას. კერძოდ, სოფელში ამჟამად მიმდინარეობს კულტურის სახლის მშენებლობა, მისი დამთავრებისათვის საჭირო თანხას მეურნეობა გაიღებს; ამჟამად მიმდინარეობს მოსახლეობისათვის გაზ-სადენი მიღების მშენებლობა, ძირითადად მეურნეობის ხარჯზე, მიმდინარეობს რესტავრაცია და მონტაჟი საკუთარი ჰიდროელექტროსადგურისა მდინარე მაშავერაზე, რომელიც დააქმყოფილებს სოფელ რატევენის მოსახლეობას და ქადაქ ზოდნისის მოსახლეობის ნაწილსაც. ეს ჰიდროელექტროსადგური გერმანელებს აუშენებიათ, მაგრამ მერე მიუტოვებიათ და მწყობრიდან გამოსულა. გათვალისწინებული გვაქვს სკოლისათვის მიმდინარე რემონტის ჩატარება, მისთვის ინვენტარის შეძენა. სკოლის პედაგოგებისათვის გამოყოფილი გვაქვს სამი პეტტარი მიწის ნაკვეთი უფასოდ. საბავშვო ზალი ადგილობრივი იყო, მაგრამ ორი-სამი წელია, რაც განათლების სისტემას გადაეცა, მიუხედავად ამისა ჩვენ ყურადღებას და მზრუნველობას არ ვაკლებთ მას. ევხმარებით მიმდინარე რემონტით, თანხით, ტრანსპორტით.

გეგმაში გვაქვს 1989-1990 წწ. შეჩერებული სკოლის მშენებლობა, როგორც კი დავამთავრებთ კულტურის სახლის მშენებლობას.

შარშან მიღებული მოსავლიდან სახელმწიფოს ჩავაბარეთ 131 გონა ხორბალი, ყურძენი 30 გონამდე, სტყუას რაც გადაურჩა.

სოფელ რატევანში მიწის პრივატიზაცია არ მომხდარა, რადგან სასაზღვრო რაიონის 21 "კილომეტრიან ზოდში ვართ". ასე დამთავრა თავისი საუბარი პირქუში ღამომეტყველების, დაფიქრებულმა, შრომისპყვარე, თავის ქვეყანაზე უზომოდ შეყვარებულმა შუქრი დევნოზაუილმა,

რომელმაც გუღიანი გალიმებაჲ იყის და სხვისი გაჭირვების გულთან მიგანაც, სოფელ რატევანში, არც ღზინი და არც ჭირი უმისოდ არ იქნება, ყველგან მისი დახმარების ხელი ურევია.

ჰყავს მშობლები, მეუღლე, სამი შვილი და სამი შვილიშვილი. ,

ზაურ ერაძე - დაეიზადე 1942 წელს. რატევანში ჩამოუვლით 1951 წელს მე, ბებია და დედა, ონის რაიონის სოფელ ფარახეთიდან. მ-მ წლისა ვიყავი, მთელი ჩემი ყრმობა და ახადგაზრდობა აქ გავატარე, მეგობრებიც აქა მყავს, ამდენად ეს ჩემი მშობლიური სოფელია. მყავს მეუღლე და სამი შვილი, სიძე, რძალი. დასამადი არაა, რომ აქ ძირითადად სომხური და აღმოსავლური ცხოვრების წესი მძლავრობდა. ქართული სიმღერაც კი ჩვენ, ახადმოსულებმა, მოვიტანეთ; არ მიწყენენ, ადბათ, თუ ვიტყვი, ქვემო ქართლი, საერთოდ, საქართველოსაკენ რომ შემოგრიადლა, ეს ჩამოსახლებულების დამსახურებაა.

რატევანში დავამთავრე მ-წლიანი სკოლა და სწავლა განვაგრძე ზოდნისის ქართულ საშუალო სკოლაში. სკოლის დამთავრების შემდეგ - ვსწავლობდი საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში აგრონომიულ ფაკულტეტზე, რომელიც დავამთავრე 1970 წელს. პარადელურად ვმუშაობდი სოფელ რატევანის მეურნეობაში: ჯერ - მუშად, შემდეგ - ბრიგადირად, აგრონომად, უზნის უფროსად, შემდეგ გადავედი ბუნების დაყვის ზონადური ინსპექციის უფროსად. ვმუშაობდი რაიონულ კომიტეტში რაიონის მთავარ აგრონომად, შემდეგ (ოთხი წელი) - სოფლის მეურნეობის განყოფილების გამგედ. მერე ვმუშაობდი რატევანის საბჭოთა მეურნეობის დირექტორად (4 წელი). ჩვენს მეურნეობას პირველი ადგილი ეკავა თავისი ფინანსური მდგომარეობით რესპუბლიკურ გაერთიანებაში და საერთოდაც დიდ წარმატებებს მივალწიეთ: 2 ტონა მარგო რძე იწვევებოდა, ხორცის გეგმა სრულდებოდა, სულადობის გეგმა სრულდებოდა. გვყავდა 600 სული მსხვილფეხა საქონელი, ზოცვერი - 16 ათასამდე, ღორი - 1000 სულამდე.

მიღებულ პროექტისათვის მთლიანად ვაბარდებდით სახელმწიფოს. მეურნეობას ექონდა ოთხმილიონნახევარი სუფთა მოგება 4 წლის მანძილზე. იმ დროს ეს საკმაოდ დიდი თანხა იყო. სწორედ ამ პერიოდში შეიქმნა დამხმარე საწარმოები, რაც ფინანსურად ამაგრებდა მეურნეობას ადგილობრივი ბუნებრივი რესურსების გამოყენებით, რამაც განაპირობა აღნიშნული წარმატება (მაგალითად ზაზაღის მოსაპირკეთებელი ქვის წარმოება).

4 წელი მეურნეობის აწყობას მოუხდით, არც კანტორა გექონდა და არც ფერმები იყო. პარადელურად ვზრუნავდი ჩემს სოფელზე, როგორც შემეძლო.

დიახ, მართლაც სოფელ რატევანში არის წმინდა გიორგის ეკლესია შუა საუკუნეებისა. ეკლესიას აღარ ექონდა სახურავი, არც გაღვანნი, მოუპირკეთებელი იყო. ზაურ ერადემ განიზრახა ეკლესიის რესტავრირება და მთელი ძალ-ღონე მოახმარა ამ კეთილშობილურ საშენობელ საქმეს. ტაძარი ხომ ერის სიამაყეა. მხოლოდ ის უძღვს ვაშთა სიამაყეს და ზაურ ერადემ ეს წმინდა საღოცავი სულის სადიდებლად უძღვნა თავის სოფელს.

უპირველეს ყოვლისა მივაკითხეთ ძეგლთა დაცვის სამმართველოს უფროსს - გვიყვება ზატონი ზაური, ბ-ნ ირაკლი ციციშვილს და მის მოადგილეს თამაზ ნათიძეს. სამმართველოსთან არსებულ საპროექტო განყოფილებაში მომხადდა ტაძრის აღდგენის პროექტი ნიკო ზაზუნისშვილის ხელმძღვანელობით, ხოლო მშენებლობა განახორციელა ქვემო ქართლის ისტორიულ ძეგლთა სარესტავრაციო სამმართველომ, კერძოდ ზურაბ გაჩეჩილაძემ. როდესაც პროექტი მომხდდა, რომელიც ძეგლთა დაცვის სამმართველოს საბჭომ დაამტკიცა, დავდექით სიძნელის წინაშე, კვადრფიგურული მშენებელი არ გვყავდა. ამ დროს გამომჩნდა ერთი ახლად ჩამოყალიბებული ორგანიზაცია ქვემო ქართლის ისტორიულ ძეგლთა სარესტავრაციო სამმართველო ზურაბ გაჩეჩილაძის ხელმძღვანელობით და სწორედ მათ განახორციელეს ეს მშენებლობა. გაღვანის ნიკო ზაზუნისშვილმა გააკეთა. ამ ქარ-

თუდ ეკლესიას უტყობოდა სომხებისა და რუსების ხელი. პირველდება მას მიაშენეს მეორე ნავი, რითაც გაასომხურეს უკანასკნელებმა კი ის მთლიანად კორით გაათეთრეს; საპროექტო სამსახურმა სომხური მინაშენი მოხსნა და, კირისაგანაც გაათავისუფლა ეკლესია, რომელმაც საწყისი ქართული ფორმა დაიბრუნა, უფრო ღამაშიც გახდა. გაუქმეთ გადავანიც, ძველი ქვისაგან, სახურავიც ქართული კრამიტით გადაიხურა. კრამიტი ზესტაფონიდან ჩამოვიტანეთ. იატაკიც მოპირკეთდა. მართალია, ეკლესია დღეს მოქმედი არ არის, მაგრამ უკვე მზად არის ამისათვის. რესტავრაცია განხორციელდა 1988-1989 წლებში.

სოფელს არ გააჩნდა სპორტული მოედანი. ისევე ზაურ ერადის მონაწილეობით აიგო რატეენის ცენტრალური სტადიონი, რომელიც დღეისათვის ახადგამრელობის გართობისა, თავშეყრისა და გაჯანსაღების ადგილია. ესეც 1988-89 წლებში აშენდა.

სწორედ ამ პერიოდში გაკეთდა ხრამის წყლიდან წყალსადენიც, რომელიც სოფელ რატეენის ტერიტორიას რწყავდა ხრამის წყლით. დღეს წყალსაქაბებს უჭირს და ამიტომ ეს წყალსადენი დროებით არ ფუნქციონირებს.

კლუბის მშენებლობაც დავიწყეთ - განაგრძო ბ-მა ზაურიმ - მაგრამ დამთავრება ვერ მოვასწარი, მისი მშენებლობა დღესაც მიმდინარეობს, შუქრი დენოგაშვილი აგრძელებს.

რესტავრაციისა და ახდამშენებლობის მთელი ხარჯები გაიღო რატეენის მეურნეობამ, რომელსაც იმ წლებში მე ვხელმძღვანელობდი.

1991 წელს, რატეენის მეურნეობიდან გადავედი რაიონის აგროსამრეწველო სამმართველოს უფროსად, სადაც ვიმუშავე 4 წელი. ხოლო 1995 წლის იანვრიდან ვმუშაობ ზონისის მეურნეობის დირექტორად, ამირჩიეს; არჩევნებზე ამას ქვია, აღბათ, არაფერი ვიცი დინასწარ, სწორედ იმ დღეს გავიგე ჩემი არჩევა, როდესაც ხალხით სავსე დარბაზში ვიდექი,

ხაღხთან ერთად, ისინი ფეხზე ამდგარი მთხოვდნენ, რომ დაეთანხმებუ-
ლიყავი დირექტორობას, უარის თქმა შეუძლებელი იყო და სრულდებოდა ა
ენანობ ამაღს. მე დღეს აქტიური ცხოვრებით ვცხოვრობ, მიუხედავად
იმისა, რომ მეურნეობაში ბევრი პრობლემა და მძიმე შემკვიდრება
დამხვდა როგორც ფინანსური, ისე მატერიალური ნედ-ნელა ყველაფერი
გვარდება, რაც მთავარია კოლექტივი კარგია და მეურნეობა წინ მიდის.

ბოლნისის მეურნეობაში შემოდის რაიონული ცენტრი, სამტრედიო,
ვანათი, რაჭისუბანი. რაჭისუბნელები ჩვენი არენდატორები არიან, ამ
სოფლის მოსახლეობა ნაწილობრივ დასაქმებულია ჩვენს მეურნეობაში,
მათთვის მიცემული გვაქვს საძოვრები.

მთელ რიგ მეურნეობებში, მათ შორის ბოლნისის მეურნეობაშიც,
მოქმედებს საიჯარო სისტემა და ნორმამდე მიწის შევსება. საიჯარო
სისტემა და მიწის შევსება გამართლებული და გამოსდის. სახელმწიფო
მეურნეობის მოშლა და კერძო საკუთრებაში გადასვლა დღეს ნაადრევად
მიმაჩნია. კერძო საკუთრებაზე ერთბაშად გადასვლა არ მიმაჩნია სწო-
რად. ეს უნდა მოხდეს თანდათანობით, ეტაპობრივად, ისე რომ ეს არ
იგრძნოს ხაღხმა. მიწის პრივატიზაციასაც კარგი მოუქრება ჭირდება,
გდებიც უნდა მოვამზადოთ ამისათვის და ისე მოვახდინოთ მიწის პრივა-
ტიზაცია.

ბოლნისის მეურნეობაში მარცვლეული კულტურებიდან ითესება ხორბა
ლი, ქერი, შვრია. განვითარებულია მესაქონლეობა, მეცხვარეობა, მეღო-
რობა, მეზოგნეობა, გვაქვს 300 პექტარი ვენახი, ხეხილის ბაღი.

ზაურ ერაძე. ჭეშმარიტი მამულიშვილია, თავისი საქმის ღრმა
მყოფნე, თავმდაბალი, გულწრფელი, რომელსაც მიაჩნია, რომ საკუთრებული
ქალიდან ბევრი აქვს. იგი საქმიან და საკუთარ სულში ჩაღრმავებით ცდი-
ლობს ღირსეულად მოიხადოს ვადი, თავისი ქვეყნის წინაშე.

გრუზა გრძელიშვილი? დავიბადე 1930 წელს - ყველა ბ.გრძელიშვილი - 1954 წელს დავამთავრე ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის გეოგრაფიის ფაკულტეტი. 1951 წელს გეგმიური ჩამოსახლებით ჩამოგვასახლეს ონის რაიონის სოფელ სევადან, ზონისის რაიონის სოფელ რატევეანში. 1954 წლიდან ვმუშაობდი სოფელ რატევენის ჯერ მ-წლიან სკოლაში გეოგრაფიის მასწავლებლად, შემდეგ სასწავლო ნაწილის გამგედ, 1980 წლიდან კი - ამავე სოფლის საშუალო სკოლის დირექტორად.

რატევენის ცხოვრებითა უმეტესობა გრუზა გრძელიშვილის გამომზრდილები არიან. რომ გენახათ, როგორ გაიხარა, როდესაც მასთან მისი აღზრდილები, დღეს სოფელსა, რაიონსა, რესპუბლიკასა თუ რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ მოღვაწენი ესტუმრნენ, აღბათ მათში საკუთარ ამაგსაც ხედავდა, რამაც გაუმართლა. მოკრძალებულად ილიმებოდა და თითოეულს დიდი გულწრფელობით ეფერებოდა.

მას მთელი სოფელი გრუზა მასწავლებელს ეძახის. სოფლის ამაგდარს, გრუზა გრძელიშვილს იყნობენ როგორც პატიოსან, უანგარო, პრინციპულ, თავისი საქმის ერთგულ პიროვნებას, რომელიც თავის პროფესიასა და ზავშეგზავა უზომოდ შეყვარებული.

გრუზა მასწავლებელი დღესაც მოკრძალებულად ცხოვრობს იმ პატარა სახლში, რომელიც ჩამოსახლების დროს მისცეს. მისი ცხოვრების დევიზია, რომ მისი აღსაზრდელები, უმცროსი ასაკიდანვე, საგნის მყარი ცოდნის ათვისებასთან ერთად ეზიარონ შრომისმოყვარეობას, პატიოსნებას, სამართლიანობას, და სამშობლოს სიყვარულს. მას ჰყავს მეუღლე, ორი შვილი (ქად-ვაჟი) და ორი შვილიშვილი.

გრუზა მასწავლებელს მისმა აღზრდილმა, ამჟამად პოეტმა ქადმა, უძღვნა ეს სტრიქონები:

მასწავლებელი,

ყოფნის ტაძრის განძთა მეუფე,

მასწავლებელი,

ჩემი ყრმობის წმინდა სანთელი,

გზა ცხოვრებისა

გამინათა, სავადი მომცა,

არ მინანია

თუ კი მის შუქს უხმოდ გავყვეი.

მასწავლებელი,

ღამაჲ ფიქრთა მესაიდუმლე,

ჩემი ბავშვობის

უტყუარი შემატიანე,

მისი ღიმილი

დღესაც მათბობს, გუდს ჩამრჩენია,

მოყვასისადმი

სიყვარული გადმოცა ღიღი.

მასწავლებელი,

ზე აწვედილი კრებატარია,

მასწავლებელი,

მზის სხივივით მნათია წმინდა,

ო, ვერასოდეს,

ვერასოდეს გადავივიწყებ,

მის ფერხთა წინა

მლოცველივით დავემხო მინდა¹.

1 ღიღი გოგებაშვილი. მასწავლებელი.

ვაჟა ავტოფაშვილი: დავიბადე 1945 წელს, 1952 წელს სწავლა დავიწყე ზოდნისის ქართულ საშუალო სკოლაში, შემდეგ ვსწავლობდი სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში მეზალე-მევენახეობის ფაკულტეტზე. 1969 წლიდან ვმუშაობდი სოფელ ქვეშში მთავარ აგრონომად, მერე სხვა-დასხვა დროს ზოდნისის რაიონის კომკავშირის რაიკომის საორგანიზაციო განყოფილების გამგედ, თამბაქოს დამზადების რაიგაზის მთავარ აგრონომად, შემდეგ ამავე ზაზის დირექტორად, სოფლის მეურნეობის პროექტების დამზადების გაერთიანების თავმჯდომარედ, შემდეგ ისევ ქვეშის მეურნეობის მთავარ აგრონომად, ზოდნისის რაიონის საშენ მასადათა წარმოების დირექტორად. 1992 წლიდან ვმუშაობ ზოდნისის რაიონის გამგეობის თავმჯდომარის პირველ მოადგილედ. 1993 წლის თებერვლიდან ვინიშნები ზოდნისის რაიონის გამგეობის თავმჯდომარედ, ვმუშაობ 1993 წლის ივლისის ჩათვლით, ხოლო 1995 წლის თებერვლიდან დღემდე ვმუშაობ ზოდნისის სოფლის მეურნეობის სამმართველოს თავმჯდომარედ. ვარ რატევენელი, მყავს მეუღლე, ორი ვაჟიშვილი და ერთი შვილიშვილი.

კაკო კაპანაძე: დავიბადე 1941 წელს, საჩხერის რაიონის სოფელ ჩონთოში. 5 თვის ვიყავი, როცა მამა ჯარში გაიწვიეს. იგი ქერჩის ნახევარკუნძულზე წარმოებულ ბრძოლაში დაიღუპა. მე და ჩემზე 4 წლით უფროსი ძმა გაგვზარდა ღებამ, რომელიც 81 წლისა გარდაიცვალა 1994 წელს.

1948 წელს სწავლა დავიწყე სოფ. ჩონთოს 8-წლიან სკოლაში. 1952 წლის დეკემბერში ჩონთოს სასოფლო საზტოში შემავალი ყველა სოფელი-გადმოასახლეს ქვემო ქართლში; ნაწილი ჩასახლებულ იქნა მარნეულის რაიონში, ნაწილი - კი ზოდნისის რაიონის სოფელ რატევენში. 1953 წლის იანვრიდან ვსწავლობდი სოფელ რატევენის 8-წლიან სკოლაში, შემდეგ - ზოდნისის ქართულ საშუალო სკოლაში, რომელიც დავამთავრე 1958 წელს. სწავლის გაგრძელება მსურდა უმაღლეს სასწავლებელში, კერძოდ ისტორი-

უღზე, მაგრამ ეს შეუძლებელი იყო, ოჯახს არ შეეძლო ჩემი რჩენა
 ქალაქში. ამიტომ იძულებული გავხდი მუშაობა დამეწყოს სოფელ რატევის
 კოლმეურნეობაში მუშად, სადაც ვიმუშავე 1960 წლის სექტემბრის 1-ემ-
 დე, შემდეგ კი გაწვეული ვიყავი კარში, სადაც ვიმსახურე 1963 წლის
 ნოემბრის თვემდე. დემობილიზაციის შემდეგ, სამსახური დავიწყე თბილ-
 სში დისლოცირებულ ყოფილი საბჭოთა კავშირის შინაგანი კარების ერთ-
 ერთ სამხედრო ნაწილში. 1965 წელს სწავლა დავიწყე თბილისის სახელმ-
 წიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დაუსრულებელ განყოფილბა-
 ზე. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ დავინიშნე გამომძიებლად
 გარდაზნის რაიონის შინაგან საქმეთა განყოფილებაში, საიდანაც გადა-
 მიყვანეს საგარეჯოს რაიონის შინაგან საქმე ა განყოფილებაში უფროსი
 გამომძიებლის თანამდებობაზე. 1976 წელს აგვისტოში დავინიშნე ქალაქ
 რუსთავის შინაგან საქმეთა განყოფილებაში გამომძიებლად, სადაც ვიმუ-
 შავე 1981 წლის ივნისამდე. 1981-1982 წლებში ვმუშაობდი მდინის
 რაიონის შინაგან საქმეთა განყოფილებაში უფროსი გამომძიებლის თანამ-
 დებობაზე. 1982 წელს დავინიშნე ზოდნის რაიონის შინაგან საქმეთა
 განყოფილებაში საგამომძიებო კვუფის უფროსად, ხოლო 1985 წლიდან ამა-
 განყოფილებაში საგამომძიებო ქვეგანყოფილების უფროსად. 1991 წლის
 ივნისიდან 1992 წლის აპრილამდე ვასრულებდი ზოდნის რაიონის შს
 განყოფილების უფროსის მოვალეობას. 1994 წლის აპრილში საქართველოს
 რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროში შეიქმნა საგამომძიებო
 დეპარტამენტი, რომელსაც სტრუქტურულად დაქვემდებარა ყველა რაიონის
 საგამომძიებო დანყოფილები, კერძოდ რაიონში საგამომძიებო ქვედანყოფე-
 ბამოვიდნენ შინაგან საქმეთა განყოფილების შემადგენლობიდან და უშუა-
 ლოდ დაქვემდებარდნენ საგამომძიებო დეპარტამენტს. ამჟამად საქარ-
 თველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროს საგამომძიებო
 დეპარტამენტის ზოდნის ქვეგანყოფილების უფროსი ვარ. მყავს მეუღლე

და ორი ქადიშვიდი, რომლებიც სკოლაში სწავლობენ. მეუღლე ინგლისურს ასწავლის ზოდნისის პირველ საშუალო სკოლაში.

მართალია, იურისტი ვარ და მიყვარს ჩემი პროფესია, მაგრამ არანაქლებად მიყვარს ისტორია, ასევე მიყვარს მიწაზე მუშაობა; ჩემს საკარმიდამო ნაკვეთში, რატევანში, ვთესავ და მომყავს ყვედანაირი კულტურა, ვიყი ხეხილის მყნობა. სოფლის მეურნეობის საკითხებზე ბევრი წიგნი და ცნობარი მაქვს, სისტემატურად ვკითხულობ საქართველოს შემამუღეთა კავშირის გაზეთს "ჩემი მამული", სხვა ჟურნალ-გაზეთებსაც. მიმაჩნია, რომ ყველა ქართველს უნდა უყვარდეს საქართველო და არ უნდა მიატოვოს თავისი ქვეყანა, როგორადაც არ უნდა გაუჭირდეს.

გიორგი დაზარეშვიდი: ჩვენს გვარს ხან დაზარაშვილად წერენ, ხან დაზარეიშვილად, სინამდვილეში იგი დაზარედან მოდის; ჩვენ დაზარეშვილები ვართ. ასეული წილების წინ ჩვენი ხალხი ცხოვრობდა მესხეთ-კავახეთში. რატევანში კი გადამოსულან 400-წლის წინათ. დავიბადე 1942 წელს, რატევანში. 1959 წელს დავამთავრე ზოდნისის ქართული საშუალო სკოლა, 1964 წელს თბილისის საფინანსო-ეკონომიკური ტექნიკუმი. პარალელურად ვსწავლობდი თბილისის სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში დაუსწრებელ განყოფილებაზე, აგრეთ-ეკონომიურ ფაკულტეტზე, რომელიც 1976 წელს დავამთავრე. სწავლის დამთავრების შემდეგ მუშაობა დავიწყე სახბანკის ზოდნისის განყოფილებაში ეკონომისტად, ვიყავი უფროსი ეკონომისტი, საკრედიტო კტუფის უფროსი, მმართველის მოადგილე და ზოდნის ბანკის მმართველი, მერე გადამიყვანეს სახალხო კონტროლის თავმჯდომარის მოადგილედ, აღმასკომის თავმჯდომარის მოადგილედ ეკონომიკის დარგში, შემდეგ რაიონის საფინანსო განყოფილების გამგედ, რაიკავშირის თავმჯდომარედ, სოფელ დარბაზის მეურნეობის დირექტორად. ამჟამად ვმუშაობ საფინანსო განყოფილების გამგედ.

ჩვენ დედმაშვილები ოთხნი ვართ: სამი ძმა და ერთი და. ადრე

გეიჭირდა, პირველად უმაღლესი სასწავლებელი ჩემმა ძმამ დაამთავრა. ჩემი შრომით ბევრს მივალწიე, მაგრამ ბევრი მაქვს გასაკეთებელი. მყავს მეუღლე და ოთხი შვილი, ორი ბიჭი და ორი გოგო-ბყუპები, 5 შვილიშვილი.

ბურამ გოგოდაქვ: ჩვენები 1953 წელს ჩამოუსახლებიათ რატევანში, საჩხერის რაიონის სოფელ კვრიდან. ახლა 5 და-ძმა ვართ. დავიბადე 1955 წელს. დედა ავლე გარდაშეყვანა, 9 წლისას. დედის გარდაცვალების შემდეგ ბიძებმა წამიყვანეს ისევ საჩხერეში, სადაც სამი წელი ვსწავლობდი საშუალო სკოლაში. მე-6 კლასიდან კვლავ რატევანში დამაბრუნეს და აქ დავამთავრე სკოლა 1972 წელს. კარიდან დაბრუნების შემდეგ ვსწავლობდი თბილისის 74-ე პროფ. სასწავლებელში ავტოზინკლის სპეციალობაზე და დავიწყე მუშაობა ზოღენისში, ავტო-ექიმისახეობის სადგურში. 1982 წელს ვოდგოგრადშიც ვსწავლობდი, მაგრამ ოჯახური პირობების გამო სასწავლებელი ვერ დავამთავრე და ისევ ჩემ სოფელ რატევანში დავბრუნდი, ვმუშაობდი ოსტატად რატევანის ქვის კარიერაზე.

მოსაპირკეთებელ მასალათა კომბინატთან დავაარსე კოოპერატივი "ველკანი". კომუნისტური რეჟიმის დამხობის შემდეგ ადგილობრივმა მთავრობამ მოითხოვა ამ კოოპერატივის რაიონში გადმოტანა. 1992 წელს დავაარსე ერთი მცირე საწარმო "აენგარდი", რომლის თავმჯდომარეც ვარ.

მე, მთელი ცხოვრების მანძილზე, ჩემს კაცურ მოვალეობად ვთვლიდი და ვთვლი იმას, რომ სოფელში ვარ, აქ ვცხოვრობ, ამდენად ჩემი სოფლისთვის თუნდაც ყოფილი რამ გამეკეთებინა და სხვებს დავხმარებოდი. სოფელს დისვედზე ასასვლელი გზა არ აქონდა, ჩემი ხარჯებით გავუყვანე. სურვილი მაქვს გავაკეთო ისეთი რამ, რაც ჩემს ხალხს სახსოვრად დარჩება ჩემგან, ამიტომ ბევრი ისეთი სამომავლო გეგმა მაქვს, რომელიც სოფელს წაადგება. ზაზადი, რომელიც მდიდარია ეს სოფელი, თავისი

ზუნებრივი თვისებებით ყველა ქვას ჯობია. ის ყინვაგამძლეა, ამიტომ მასზე დიდი მოთხოვნილებაა როგორც რუსეთის, ასევე უცხოელების მხრიდან. ამ ქვიდან, მისი დამუშავების შემდეგ, შეიძლება მივიღოთ ტექნიკური ზამბა და უმაღლესი ხარისხის კაუჩუკი. რაც ჯერჯერობით ვერ განვახორციელებთ, მაგრამ, ვფიქრობ, სამომავლოდ უნდა გაკეთდეს.

ზამბადი ძირითადად გამოიყენება შენობების და სავალი ბილიკების მოსაპირკეთებლად. დღეისათვის რატევის ტერიტორიაზე არის ყველაზე დიდი კარბური მთელ საქართველოში, და ყველაზე დიდი საბადო, რომლის რაციონალურმა გამოყენებამ შეიძლება სოფელსაც და მთელ რესპუბლიკასაც დიდი მოგება მოუტანოს... ჰყავს მეუღლე და ორი ქალიშვილი.

მანთაშევი გიორგი სარქისის ძე გვიამბობს: დავიბადე 1946 წლის 31 ოქტომბერს, ქ.ზოდნისში, საქართველოში.

ჩემი დაბადების დღე დავითხვა გიორგობის დღესასწაულს და ამის გამო გიორგი დამარქვეს.

მამა - მანთაშევი სარქის არშაკის ძე-დაიბადა სოფ.რატევანში 1905 წელს, პაპა არაშაკიც სოფ.რატევანში დაიბადა 1880 წელს, დიდ პაპას ივანე ერქვა, მისი დაბადების ადგილი უცნობია ჩემთვის, არც აოფლის უხუცესებს არ ახსოვთ არაფერი ამის შესახებ.

პაპას შვილი შვილი ჰყავდა: ხუთი ქალიშვილი, ორი ვაჟიშვილი - მამაჩემი სარქისი და ბიძაჩემი სერგო. ორივე ძმა დიდი სამამულო ომის მონაწილე იყო. მამა განაწყენებული იყო საბჭოთა ხელისუფლებაზე, მაგრამ მის საწინააღმდეგოდ ზოროტი განზრახვა არასდროს ჰქონია.

1930-33-იანი წლების კოლექტივიზაციის პერიოდში ის გააკუდაქეს. წაართვეს ყველაფერი, რაც გააჩნდა - სახლი, მიწა, საქონელი, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველივე ზემოთ აღნიშნული პატიოსანი შრომით იყო მოკმარებული. ოჯახი დიდი შრომისმოყვარეობით გამოირჩეოდა.

დიდება კურნავდა ქალებს უშვილობისაგან, შემდეგ მან ეს დედა-
ჩემს გადასცა, დედაჩემმა კი ჩემს მეუღლეს. ასე რომ ნებისმიერს,
ვისაც უშვილობის პრობლემა აწუხებს, შეუძლია დახმარებისათვის ჩემს
მეუღლეს მიმართოს.

მკურნალობა რომელიც ბადახების აბაზანებისაგან შედგება სამი
დღე გრძელდება და კურსის დამთავრების შემდეგ შეგიძლიათ დარწმუნებუ-
ლი იყოთ რომ ოჯახში შვილის დაბადებას იზეიმებთ. ზემოთ აღნიშნულის
ჯამმარობაში შეგიძლიათ დარწმუნდეთ იმ მისამართების მიხედვით,
რომლებიც ბედნიერმა მშობლებმა დაგვიტოვეს.

მანთაშოვების ანუ მანთაშეეების საგვარეულო (დაზუსტებით არ
ვიცი ასო ე არის საჭირო თუ ასო ო, წინაპრების დოკუმენტებში ფიგურ-
ირიებს როგორც ე, აგრეთვე ო) - ყოველწლიურად სოფ. რატევანში
იკრიბებოდა. ჩვენი საგვარეულოს ყველა თაობის წარმომადგენელი საყ-
ხოვრებელი ადგილის მიუხედავად შაბათ-კვირას ერთად ატარებდა, რათა
ერთმანეთი უკეთ სცოდნოდათ. უკანასკნელი მძიმე ვითარების გამო,
მოგვიხდა ამ უაღრესად სასრგებლო ღონისძიების შეწყვეტა.

პირადად მე, ვიცი, რომ მამას ჰყავდა ბიძაშვილები - მათ ვაჟი-
შვილებთან ერთად 23 მანთაშეეების ოჯახი იკრიბებოდა რატევანში.

დღეისათვის ეს წარსულს ჩაბარდა და ჩემი შვილები, ისევე როგორც
მე, ბევრ მათგანს უკვე აღარ იცნობს. შეკრებები საკმაოდ საინტერესო
იყო და ჩვენი საუბრის მთავარი თემა მანთაშეეების საგვარეულოს წარ-
მოშობა იყო. არსებობდა აზრი, რომ ჩვენ წარმომავლობით ქართველები
ვართ, და ჩვენი წინაპარი ქორქიძე იყო.

მე არ ვიცი, საიდან მოდის ჩვენი გვარი, მაგრამ ერთში დარწმუ-
ნებული ვარ, რომ ჩვენი წინაპარი, ქართველიც რომ ყოფილიყო, არ იყო
ქარგი ქართველი. შემიძლია ისიც ვთქვა, რომ ის მოღალატე იყო თავისი
გვარის, რადგან ჩვენ მისი შთამომავლობა უხერხულ მდგომარეობაში

ჩაგვაცუნა. როგორ შემოიძლია ვაჰაგო ჩემს წინაპარს ის ფაქტი, რომ გარკვეული პრივილეგიების გამო, რომელსაც სხვა ერების წარმომადგენლებს ანიჭებდა მაშინდელი საქართველოს მთავრობა, მან გვარი გამოიყვანა. თუ ვიმსჯელებთ მამისა და ბიძის საქციელის მიხედვით, დიდი სამამულო ომის დროს, მე არ შემოიძლია ვთქვა, რომ ჩვენს ძარღვებში მოლაღატის სისხლი სჩქეფს. ორივე ძმა მძიმედ იყო დაჭრილი ომის დროს და განთავისუფლებული იყვნენ სამხედრო მოვალეობისაგან, მაგრამ ბიძა ჩემი მაინც გაემგზავრა ფრონტზე შემდეგი სიტყვებით: "თუ ყოველი დაჭრილი სახლში დარჩება, მაშ ვინ მოიგებს ომს?". ის დაიღუპა ბრძოლებში ქერჩისათვის.

მამა, მიუხედავად ახალი ჯრილობებისა და კანტუზიისა, მივიდა ბერლინამდე და სახლში 1945 წლის მიწურულს დაბრუნდა. ყოველივე აქედან გამომდინარე, ჩემი აზრით, არა მაქვს უფლება ჩემს წინაპარზე იმის თქმის, რომ კარიდან განთავისუფლების გამო, მან გვარი გამოიყვანა. არც მე და არც ჩემს ძმას არ გვიყვია სამხედრო სავალდებულო სამსახურისათვის თავი აგვერიდებინა. ორივემ პირნათლად მოვიხადეთ მოვალეობა და ორივემ მადლობა მივიღეთ სამხედრო ნაწილის ხელმძღვანელობისაგან.

პირადად მე ოცდაათი მადლობის ბარათი მაქვს მიღებული და ამჟამად სახლშია დაყული. ასე რომ მანთაშეეები სამშობლოს ერთგულები ვართ. სხვათა შორის სკკპ-ს რიგებში კარში სამსახურის დროს მიმიღეს. სკკპ რიგებში ათი წლის ყოფნის შემდეგ დავრწმუნდი რა, რომ კომუნისტებს თავისი დამაზი სიტყვებით ფაქტიურად ქვეყნისათვის არავითარი სარგებლობა არ მოჰქონდათ, 1982 წელს გარდაქმნამდე გაყიდვით ადრე, ჩემი პარტიული ბილეთი მოსკოვში გავაცხადე. მაშინ ეს გაუგონარი საქციელი იყო, ამას მხოლოდ ერთგულები აკათებდნენ, მაგრამ ყოტა ხანში ყველაფერი შეიცვალა და ეს მოდაში შემოვიდა.

რაც შეეხება ეროვნების საკითხს, ჩემთვის გაუგებარია მთელი ეს აურზაური ამ პრობლემის ირგვლივ. დაუშვათ, რომ მე სომეხი ვარ, მაგრამ ჩემს მეგობარს ზიჯიკო მჭედლიშვილს მთელ სასოშხეთში არ გაყვლი. მყავს კიდევ ერთი მეგობარი აზერბაიჯანში, ქ.ყაზახში, არ შემოძლია მასზეც იგივე არ ვთქვა და ახლა ყარაზახის კონფლიქტის გამო დავყარბე მასთან ყოველგვარი კავშირი. მყავს აგრეთვე ბელორუსი მეგობარი სლევენკო თომაში, უზბეკი, რომელმაც ჯარში სიკვდილს გადამარჩინა, როცა ტამბოვის ოლქში ტყის ხანძარს ვაქრობდით. ნაწილის მეთაური ოზუხოვი ცუდათ გახდა და როცა ის სამხედრო ჰოსპიტალში გაგზავნეს ნაწილის ხელმძღვანელობა მე მომანდეს, ჩვენ ერთმანეთის მიყოლებით ნელ-ნელა წინ მივიწვედით ხანძრის ჩაქრობის დროს, ამ საქმეში გართუდმა, ვერ შევამჩნიე რომ 50 მეტრიან აღში გახვეული ხე ზედ თავზე მიეცემოდა. ეს უზბეკმა შეამჩნია და თავისი სიყოსხლის რისკით მე გადამარჩინა. როგორ შემოძლია ამის შემდეგ ხალხის ეროვნების მიხედვით დაყოფა. მე ვიყრ რომ დედამიწის შვილი ვარ და ჩემთვის არა აქვს მნიშვნელობა ვინა ვარ მე - ქართველი, სომეხი თუ აზერბაიჯანელი. ჩვენს ძარღვებში ერთი სისხლი ჩქეფს, დიახ ერთი სისხლი გვაქვს, მაგრამ სხვადასხვა წარმოდგენების ხალხი არსებობს, ისინი ვინც ხალხს ეროვნების მიხედვით ჰყოფს. მე არასდროს დავინტერესებუდვარ ადამიანის ეროვნებით მასთან გაცნობის დროს.

ჩვენ ყველა ძმები ვართ - და ამ აზრს ვერავენ შემაყვდევი-ნებს. მე ინტერნაციონალისტი ვარ და უფიქრობ ამით ყველაფერია ნათქვამი.

ჰაპა არ მახსოვს, ის 1945 წელს გარდაიცვალა, დიდუდა კი კარგად მახსოვს. ის 1953 წელს გარდაიცვალა. ჰაპა და დიდუდა რატევანში' არიან დასაფლავებულები, ხოლო მამა, იმის შემდეგ რაც ის გააქუდაკეს, მუშაობდა როგორც კულაკის ვაჟიშვილი ჯვრის უღელტეხილის გზის მშენებ-

ღობაზე ორი წლის განმავლობაში, ბანაკი ფასანაურში იყო.

ამის შემდეგ მშობლები და უფროსი და უსოვრობდნენ ბინაზე ბოდნისში, მაშინდელ ლუქსემბურგში და მამის მეგობრებმა, გერმანელებმა, მას მიწის ნაკვეთი გამოუყვეს სახლის მშენებლობისათვის, ებდნდელი საკომიურნეო ბაზრის ზემოთ. მამას საკმაოდ ბევრი მეგობარი ჰყავდა. ის ხუთ ენას ფლობდა და უცვლელი თამადა იყო ჭირისა თუ ღვინის სუფრაზე. ის დაბადი კაცი იყო, მაგრამ მისი ხმა ფარავდა მიკროფონის გარეშე სუფრას, რომელიც ათასხუთას კაცზე იყო გაშლილი.

გერმანელები მას დიდ პატივს სცემდნენ და ამის გამო დართეს ნება სახლი აეშენებინა ლუქსემბურგში. მან დიწყო სახლის მშენებლობა, მაგრამ მალე ომმა მოუსწრო და ვერ შესძლო დაწყებული საქმის დასრულება.

თავისი ხელობით მან გამოგვარდა, ჩაგვაცვა, დაგვახურა და გვასწავდა მოყვანის სიყვარული. ოჯახში ყოველთვის ბევრი სტუმარი გვყავდა და მამა ყველას კეთილი გულით ხვდებოდა. ის ყველას, განურჩევლად, ღებულობდა: გერმანელი იყო ის, თავისი სახლის სანახავად ჩამოსული, რომელიც 1943 წელს ბოლნისში დატოვა, თუ ქართველი, რომელიც კახეთიდან ჩამოდგოდა საკომიურნეო ბაზარზე სავაჭროდ და ღამის გასათევს ვერ პოულობდა, სომეხი სტეპანავანიდან თუ კადინინოდან, ოსი თეთრიწყაროდან, თუ აზერბაიჯანელი შორეული სოფლიდან, მათ ყველას ჰქონდა თავშესაფარი ჩვენს სახლში.

როცა მამა გარდაიცვალა, კარში ვიყავი - დაკრძალვაზე გამაკვირვა მისი მეგობრების რიცხვმა. დედა და მამა ბოლნისში არიან დაკრძალულნი. ვუთხვიდს ანდერძს ვუტოვებ, მიუხედავად ჩემი ადგილსამყოფლისა, გარდაცვალების შემდეგ; მშობლების გვერდში დამკრძალონ. ამით მინდა გამოვხატო ჩემი ღრმა პატივისცემა მათდამი, რადგან მძიმე ხვედრი ხვდათ წილად და თავისი მრავალრიცხოვანი ოჯახისათვის გააკუ-

თეს ყველაფერი, რაც მათ შესაძლებლობის ფარგლებში იყო.

მყავს 50 ფუტკრის ოჯახი, გთხოვ მეწვიოთ სტუმრად და შემოძლია გაგიმასპინძლეთ სხვადასხვა სახის თაფლით. მუშაობის ოცდაათიანწლიანი სტაჟი მაქვს. 25 წლის განმავლობაში ვმუშაობდი სხვადასხვა რედაქციაში ფოტოკორესპონდენტად. დავიწყე ჩემი მოღვაწეობა თეთრწყაროში, გაზეთ "დენიური გზის რედაქციაში", შემდეგ ვმუშაობდი ზონისის გაზეთ "გამარჯვების დროშის რედაქციაში" და კაზრეთში, გაზეთ "შაღნუღის" რედაქციაში. 1995 წლის სექტემბრიდან ვმუშაობ ზონისის პრესცენტრის ხელმძღვანელად.

მაქვს 2000 მეტრის ფართობი, სადაც მომყავს ოჯახისათვის ყველა აუცილებელი პროდუქტი - კარტოფილი, კომბოსტო, პამიდორი, ყურძენი, მწვანელი, ღობიო, სიმინდი. წლეწანედ წელს არ მიყვია არც საშამთრო, სტაფილო და არც წიწაკა, არც მარწყვი და უღო. მაქვს შესანიშნავი ხიდის ბაღი: ვაშლის, აგმის, ღელვის, ქლიავის, კარადიოკის, აღუბლის ხეებით. ყველაფერი ეს იმ მიზნით ჩამოვთვადე, რომ გუდს მტკენს იმ ხაღის შესხვედრა ვინც შემშიღობს. გარწმუნებთ, საქართველოში შემშიღობა შეიძლება ან საკუთარი ინიციატივით, ან უსაქმურობით.

ჩემი შვილები რა საქმეს მოჰყიდებენ ხელს, და რით ირჩენენ თავს - ფოტოაპარატით თუ ბარითა და თოხით, ჯერ არ ვიცი; ჩვენს სამშობლოს კი ორივე უსაჭიროება, მაგრამ რაც არ უნდა აკეთონ, ერთი და მეორეც - უნდა აკეთონ სულითა და გულით. მე მათ ვუსურვებ, რომ ყოფილიყვნენ ჩვენი საქართველოს კარგი მოქალაქენი.

ასეთია რატევნელი თავკაცების ცხოვრება, გეგმები, სურვილები. როგორც მათი ბიოგრაფიული მონაცემებიდან და პირადი ცხოვრებიდან ირკვევა, ისინი არაფერს იშურებენ თავისი სოფლისა და ხაღის საკუთიღღლოდ, ადამიანიც ხომ, უპირველეს ყოვლისა ამით ფასდება;

აღსანიშნავია, რომ სოფელ რატევანში მცხოვრები ძირითადი მოსახლეობის ოდენობის სურათი მუდმივად იცვლებოდა, ახადმოსულს თავისი

ყოფაცხოვრების ფორმები შემოჰქონდა. დღეს სოფელში შესანიშნავადაა შერწყმული ისტორიული წარსული და თანამედროვეობა.

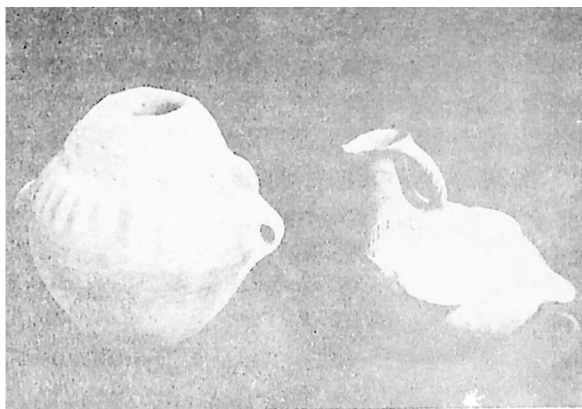
ერთხელ საქართველოს სამი სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენელს - გურულს, მეგრელსა და იმერელს ერთად მოუხდა სიმღერა. მშვენივრად იმღერეს რამდენიმე ქართული ხალხური სიმღერა. მსმენელთა გაოცებაზე, როგორ მოახერხეთ ასე კარგად სიმღერა ერთადო, მათ სიამაყით უპასუხეს: ნამდვილი მომღერალი არის ის, ვინც ერთმანეთს ხმას აუბამს, გარდა ამისა ძირი ხომ ყველას ერთი გვაქვს, ქართველი ერის შვილები ვართო. ეს ხელობა იმ ვაშლის ხის ჩრდილქვეშ, რომლის ფესვაგარე ძირზე სამი ძლიერი ტოტი იყო დამყნდი და სამივეზე სხვადასხვა ჯიშის ნაყოფი, თითქოს ერთიად ისე ხარობდა, და მათ ძალიან კარგად იცოდნენ ისიც, რომ ხის სიმაღლე მიწის ზემოდან კი არ იზომება, არამედ ფესვებიდან.

სოფელ რატევენის მოსახლეობაც ძირითადად ქართული ძირიდანაა აღმოყენებული, ამიტომაც ცხოვრობენ ასე შეხმატკბილბუდად და ამართლებენ ჩვენი საყვარელი მწერლის, ნოდარ დუმბაძის, ნათქვამს: "ადამიანის სული გაყიდებით უფრო მძიმეა, ვიდრე სხეული, იმდენად მძიმე, რომ ერთ ადამიანს მისი ტარება არ შეუძლია, ამიტომ, ვიდრე ცოცხლები ვართ, ერთმანეთს ხელი უნდა შევაშველოთ და ვეცადოთ, როგორმე უკვდავყოთ ერთმანეთის სული, თქვენ ჩემი, მე-სხვისი, სხვაშ-სხვისი და ასე დაუსაზამოდ, რაშეთუ იმ სხვისი გარდაცვალების შემდეგ არ დავობდეთ და მარტონი არ დავრჩეთ ამ ქვეყანაზე"¹....

1 ნოდარ დუმბაძე, თხზულებანი ოთხ წიგნად, წიგნი მეორე, თბ., 1989, გვ.715.

1. ნების. 2. შეწყვენი. 3. ღმრთის. 4. ღმრთის. 5. ღმრთის. 6. ღმრთის. 7. ღმრთის. 8. ღმრთის. 9. ღმრთის. 10. ღმრთის. 11. ღმრთის. 12. ღმრთის. 13. ღმრთის. 14. ღმრთის. 15. ღმრთის. 16. ღმრთის. 17. ღმრთის. 18. ღმრთის. 19. ღმრთის. 20. ღმრთის. 21. ღმრთის. 22. ღმრთის. 23. ღმრთის. 24. ღმრთის. 25. ღმრთის. 26. ღმრთის. 27. ღმრთის. 28. ღმრთის. 29. ღმრთის. 30. ღმრთის. 31. ღმრთის. 32. ღმრთის. 33. ღმრთის. 34. ღმრთის. 35. ღმრთის. 36. ღმრთის. 37. ღმრთის. 38. ღმრთის. 39. ღმრთის. 40. ღმრთის. 41. ღმრთის. 42. ღმრთის. 43. ღმრთის. 44. ღმრთის. 45. ღმრთის. 46. ღმრთის. 47. ღმრთის. 48. ღმრთის. 49. ღმრთის. 50. ღმრთის. 51. ღმრთის. 52. ღმრთის. 53. ღმრთის. 54. ღმრთის. 55. ღმრთის. 56. ღმრთის. 57. ღმრთის. 58. ღმრთის. 59. ღმრთის. 60. ღმრთის. 61. ღმრთის. 62. ღმრთის. 63. ღმრთის. 64. ღმრთის. 65. ღმრთის. 66. ღმრთის. 67. ღმრთის. 68. ღმრთის. 69. ღმრთის. 70. ღმრთის. 71. ღმრთის. 72. ღმრთის. 73. ღმრთის. 74. ღმრთის. 75. ღმრთის. 76. ღმრთის. 77. ღმრთის. 78. ღმრთის. 79. ღმრთის. 80. ღმრთის. 81. ღმრთის. 82. ღმრთის. 83. ღმრთის. 84. ღმრთის. 85. ღმრთის. 86. ღმრთის. 87. ღმრთის. 88. ღმრთის. 89. ღმრთის. 90. ღმრთის. 91. ღმრთის. 92. ღმრთის. 93. ღმრთის. 94. ღმრთის. 95. ღმრთის. 96. ღმრთის. 97. ღმრთის. 98. ღმრთის. 99. ღმრთის. 100. ღმრთის.

[illegible]

არქეოლოგიური ნივთები აღმოჩენილი სოფელ რატეუნის ტერიტორიაზე.

ხილი მდინარე მაშავერაზე.

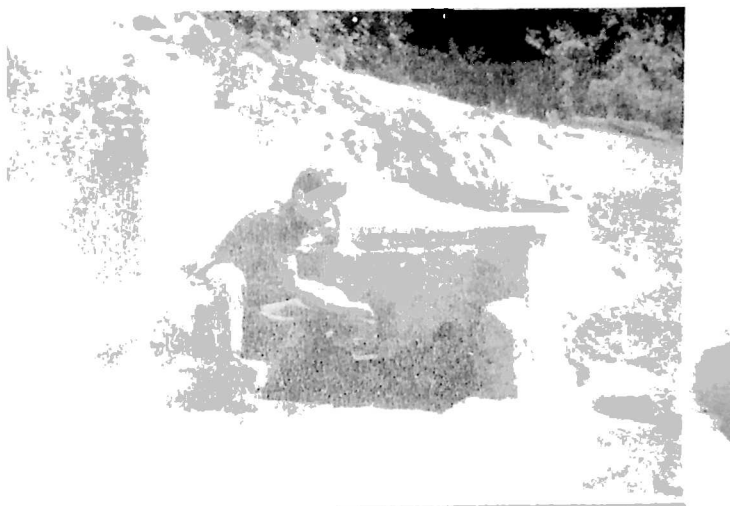
მდინარე მაშავერა.

დსველი.

დსველი.

წყარო, რომლის მიდამოებშიც ცხოვრობდა სოფელ რატეენის პირველი მოსახლეობა.

ფეხბურთის სტადიონი.

დიმი ლაზარევილი (დაიღუპა სამიჩაბლოში).

სახლი, რომელშიც ცხოვრობს გრუზა მასწავლებელი.

ლილა გოგებაშვილი (რატევენელი პოეტი ქალი).

გერამ აექოდაშვილი (ბოლნისის რ-ნის გამგეობის თავმჯდომარე)

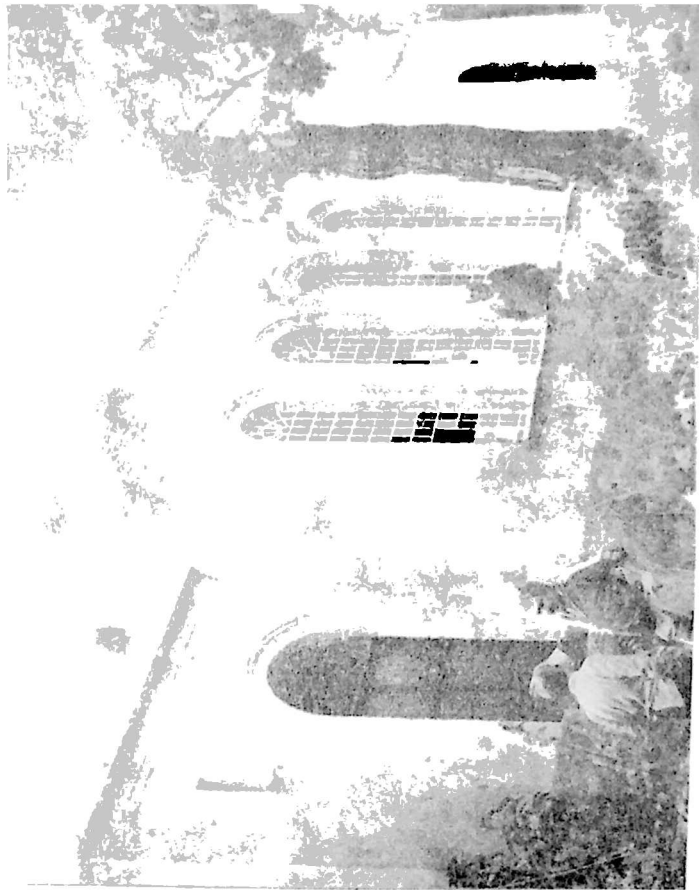
შუკრი დენოზაშვილი (რატევის სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორი).

ზაურ ერაძე (ბოლნისის სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორი).

შოთა დეგნოზაშვილი (სამამულაო ომისა და შრომის გმირი).

პოლსკი რატონის მიკროელექტროსტაციის შენობა.

ტრანსპორტის სახეობა, რომელიც გამოიყენება დღეს სოფელ კატეგანში (დაბრუნება წარსულთან).

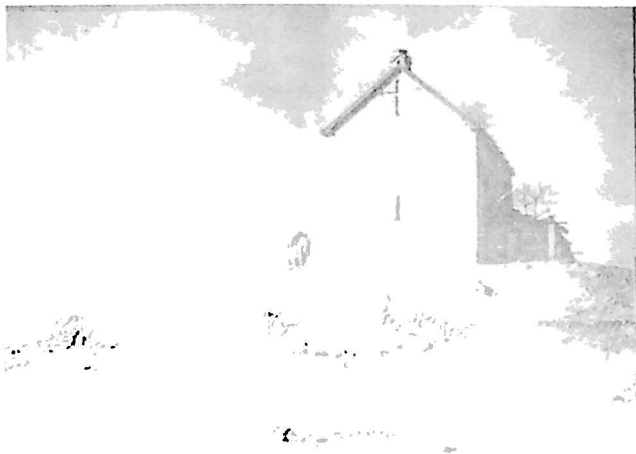
ძველი ეკლესიის ნანგრევები სოფელ რატეენის ტერიტორიაზე.

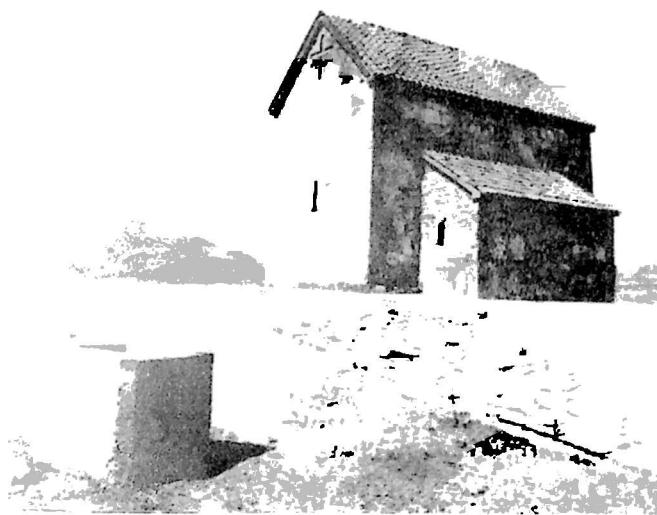
კობა დევნილი (მარცხნივ, რატენის სასოფლო გზების
აღმართში).

ზაურ ერაძე მის მიერვე აღდგენილ წმ. გიორგის საბ, ეკლესიის ეზოში.

რატევენის წმ. გიორგის ეკლესია რესტავრაციამდე (სომხური შინაშენით).

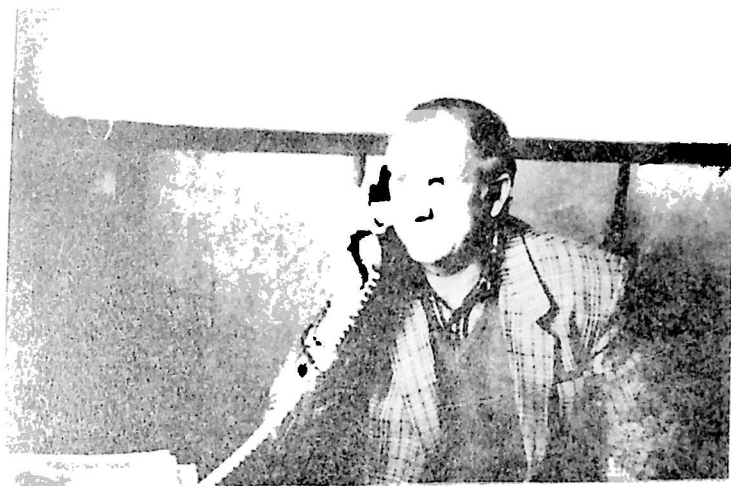
რატეენის წმ. გიორგის ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ.

ვაჟა აქოფაშვილი (ბოლნისის სოფლის მეურნეობის სამმართველოს
თავმჯდომარე).

გიორგი ლაბარევილი (ბოლნისის საფინანსო განყოფილების გამგე)

18 კაკო კაპანაძე (ბოლნისის საგაომომიებლო დეპარტამენტის უფროსი).

გურამ გოგოლაძე (შოსაპირკეთებელ მასალათა კომბინატის თაფ-
მედომარე).

გრაზა გაყლაშული (სოფელ რატევის სკოლის დირექტორი).

გიორგი მანაშვილი ფოტო-ჟურნალისტი.

ნოდარი შევლაშვილი ოჯახით.

კობახიძის ოჯახი — ივერთიდან.

დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

გამომცემლობის რედაქტორი თ. ბოკუჩავა
მხატვრული რედაქტორი დ. დომთათიძე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბოკუჩავა
კორექტორი ე. ჩხარტიშვილი

გადაეცა წარმოებას 10.x.1995; ხელმოწერილია დასაბეჭდად
5.1.1996; ქალაქის ზომა $60 \times 84^{1/16}$; ქალაქი ოფსეტური. ბეჭდვა
ოფსეტური. პირობითი საბეჭდო თაბახი 8.37; სააღრიცხვო საგამომცემლო
თაბახი 6.16;
ტირაჟი 1000; შეკვეთა № 600

ფასი შეთანხმებით

საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება "მეცნიერება", თბილისი 380060,
კუტუზოვის ქ., 19

ნათელა ღუკას ასუდი კაპანაძე
სოფელი რატევანი
(ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი)

თბილისი
"მეცნიერება"
1996

ფოტო მასალის ავტორი .
ფოტოჟურნალისტი ედუარდ გიგინიაშვილი